מתוך האש

שואתה של ראדין

מתוך האש

ראדין

עיירתו של מרן ה"חפץ חיים"
מספרת על שואתה

מפי

בת העיירה
גחלת שלא עוממה
אהובה-ליבא הרשקוביץ שלוסברג

ירושלים תשמ"ז

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

מכון תורני-ספרותי
אורייתא

©
כל הזכויות שמורות

סדר ועימוד: "אורייתא" - הדפסות וירטואוזיות

עריכה: **עטי מילר**
ציורים: **פרידה ריין**

כתובת המספרת:
ליבא הרשקוביץ, רח' רות 4 ירושלים, טל' 662150

מתוך האש

☆

א.ל. הרשקוביץ-שלוסברג

סדרת ספרים

מן החיים בשואה

בשנים תרצ"ט — תש"ו

מסופרים

על־ידי אודים מוצלים

מן התופת

לזכרם של יקירי:
אבי מורי ר׳ שמעיה מנדל
אמי מורתי מ׳ פרידה גולדה
בעלי הנכבד ר׳ צבי הירש
שניספו בשואה
ה׳ ינקום דמם

בתוכן:

פרק א: החלטה גורלית 9
פרק ב: כבוש ראדין בידי הגרמנים 19
פרק ג: "גיטו" 27
פרק ד: פליטים 33
פרק ה: חתימת הדין 37
פרק ו: בדיקת תעודות 40
פרק ז: הטבעת מתהדקת 47
פרק ח: הטבח 52
פרק ט: רשום לעבודה 57
פרק י: בגיטו המחודש 63
פרק יא: בריחה ליער 67
פרק יב: אורחים אצל הפריץ 74
פרק יג: מות אבא 81
פרק יד: חברים 87
פרק טו: נקמה 94
פרק טז: ההתקפה 97
פרק יז: הזכות להקבר 103
פרק יח: האוצר שנעלם 107
פרק יט: מזון כשר לפסח 110
פרק כ: כעץ בודד וגאה 115
פרק כא: פסח ביער 121
פרק כב: השחרור 125
פרק כג: לקבר ישראל 130
פרק כד: קדיש 136
פרק כה: על אכילת מצה 139
פרק כו: פרידה לנצח 143

פרק כז: פרישת שלום מהאחים 149
פרק כח: מהונגריה לאוסטריה 152
פרק כט: ארבעה מינים 158
פרק ל: לאיטליה 163
פרק לא: יום זה מכובד 166
פרק לב: משפחת ידידי הדרך 172
פרק לג: איחור של רגעים 176
פרק לד: אל מרחבי הים 182
פרק לה: בארץ הנכספת 188
פרק לו: ירושלים — עתלית 192
פרק לז: פגישה 196
פרק לח: שהחיינו 201
פרק לט: אחרית דבר 206

אלה אזכרה

בס״ד

שלום לך סבא רבי שמעי׳ זצ״ל הי״ד. אני שמעיה, נינך, אשר כהרבה נינים ונכדים לאלה אשר נספו על קדושת ה׳ באירופה — לא זכיתי לראותך, אך זכיתי להכיר את דמותך הטהורה העטופה בטלית זו שנקברת בה.

וזאת לא רק מתמונתך הדוממת, אלא מתוך סיפוריה המקוריים ומרטיטי הלב של סבתא ליבא, עליך, על רגלך הקפואה, על ראדין העיירה, על ראדין הישיבה ועל פטירתך ביער. אבל האמן לי סבא, שיותר ממה שסבתא ספרה הבנתי מעצמי, ילד יהודי קטן שנולד בירושלים עיר הקודש הנני, ומתוך סיפורים אלה הנני כבר חש כי נפשי נעשתה צמאת גאולה ומייחלת ליום בו יקום ה׳ את דם עבדיו.

★

כמה התרגשתי על ההשגחה הפרטית מן השמים גם בשנות הזעם, איך שכל גויי העולם לא הצליחו לנתק את שרשרת הדורות, או לשבור את החוליות המקשרות ביני לבינך ובינך לבין אבות עם־ישראל — חוליות מסוד קיומו של עם ה׳.

★

מצבות, מצבות רבות של אבן לראדין, לביתך, לישיבה הקדושה, אבל ידעתי סבא כי הזכר לראדין הנפלאה אינו טמון באבנים קרות או בסלע חצוב, הזכר האמיתי הוא בחי וקיים — בנו הצאצאים הממשיכים לשאת את דגלו של עם ה׳ על אף כל הנסיונות, נכדים ונינים ההולכים בדרכי ה׳ ושומרי מצוותיו.

רק באלה יד־זכרון לראדין, רק מבין אלה עדיין חי ומתרונן קולו של ה״חפץ חיים״ שכן אנו כמו באלפי בתים מישראל עדיין הוגים בספריו.

★

סבתא ליבא תחי׳, אמנם הצליחה בסיפוריה להעביר לנו את הלפיד הגדול של חיי קודש, כאשר כבר כמעט דעך — בדרך של יסורים, מות, מצוקה, מלחמה, שכול ובדידות — אך אור הלפיד אחד הוא מאז ומעולם, עם העלות הבערה מחדש.

ועל כך אסיים בתפילה: יהי רצון שנזכה במהרה יחד עם כל בית ישראל לגאולה השלמה לתחיית ישיני עפר ולחזות בנקמת דם עבדיך השפוך, אמן.

הכותב בשם כל צאצאיך וממשיכי דרכיך
נכדך הקטן שמעיה

אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ.
אֶל אֶרֶץ טוֹבָה...
וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִיא
שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו
אֶת עָנְיִ עַמִּי... וְאֶת צַעֲקָתָם
וַיֹּאמֶר ה׳ רָאֹה רָאִיתִי
וְאֶרְאֶה אֶת הַמַּרְאֶה הַגָּדוֹל הַזֶּה...
וְהַסְּנֶה אֵינֶנּוּ אֻכָּל. וַיֹּאמֶר... אָסֻרָה נָּא...
מִפִּוֹךְ הַסְּנֶה... וְהִנֵּה הַסְּנֶה בֹּעֵר בָּאֵשׁ
וַיֵּרָא מַלְאַךְ ה׳ אֵלָיו בְּלַבַּת אֵשׁ

א / החלטה גורלית

"לעזוב את העיירה שבה חיינו את מיטב שנותינו?! אינני יכול", הודיע אבא החלטית. "פשוט אינני מסוגל!"

"אני יודעת שזו החלטה קשה" התרככה אמא, "אבל אין אנחנו יחידים! משפחות רבות כבר עברו את הגבול לכוון ליטא. מספרים, שהחיים שם נוחים יותר; במערב אין השליטים מכבידים עולם־על היהודים... ומשם יש אפשרויות לצאת לארץ ישראל".

— "הכל טוב ויפה", אמר אבא בקוצר רוח, "אבל אינני רואה שום סיבה לעקור מכאן ולעבור למערב: הרי גם כאן נוכל להמשיך לחיות באין מפריע: אינכם רואים שהרוסים אינם פוגעים בחקלאים? רק חנוונים או בעלי מקצועות חפשיים הם מעבירים למעמקי היבשת. אבל אנו, עובדי האדמה — נחוצים להם כאן! אין כל סיבה שביום מן הימים ניאלץ לעזוב את ביתנו".

— "אבל אבא", הקשיתי אני, "מי כבר נשאר פה בראדין? כל בני הישיבה ומשפחותיהם, שחיו פה שנים כה רבות, ארזו את המטלטלים ונסעו מפה. מדוע לא נלך בעקבותיהם אבא?".

— "דוקא בשל כך חזקה החלטתי להשאר פה: אם לא ישארו מעט משפחות שומרות מצוות כדי לחזק את האחרות — תארו לכם לאיזה מדבר שממה תיהפך העיירה, שזכתה להיות בית לגדול הדור, מרן ה"חפץ חיים" זצוק"ל..."

— "אה, אבא, אילו אך יכולנו להשפיע על אורחות חייהם של שכנינו היהודים — ניחא. אך אין כל פלא שאינם מחזיקים

בתי מדרש בראדין

בית המדרש ליוצאי רוסיה

בית המדרש ליוצאי פולין

מוסדות תורה וחסד בראדין

כיתת תלמידים בתלמוד תורה

בית גמילות חסדים ועזרה לעניים

יום השוק בראדין המוני יהודים בין הקונים והמוכרים

מעמד ומאבדים אט אט מערכי היהדות: הרי הרוסים מעבידים אותם בשבתות, אין מאפשרים להם להתפלל בזמן העבודה, וכשהם חוזרים לבתיהם עייפים ורצוצים מיום עמל מפרך — שוב אין הם מסוגלים כלל להקדיש עוד שעה קלה להגות בתורה"!

— "כשה'חפץ חיים' עוד חי בתוכנו עד לפני שש שנים", חזקה אמא את דעתי, "לא העזו אפילו השלטונות לגעת לרעה בצביון החיים היהודיים. שכנינו הגויים התיחסו בהערצה ל'חפץ חיים', לתלמידיו ומקורביו. הם ראו בו איש קדוש, שזכותו הגנה על העיירה כולה. אבל משנסתלק, השתנה היחס כלפינו. בחכמה עשו בני משפחתו שהקדימו ועברו מפה".

— "החיים היהודיים בשפל המדרגה כעת, אבא. עיניך הרואות — אין כאן חברה הגונה לילדים, אין אפילו בתי ספר יהודיים. ראה כמה משפחות צעירות עברו לליטא ומשם לאנגליה, לאמריקה ולארץ ישראל" הוספתי.

— "אבל לנו אין עוד ילדים קטנים", טען אבא, "ואין לנו כל בעיה עם חינוכם! אינני תופס מדוע עלינו להתחיל לטלטל את עצמנו למקומות מרוחקים! מי יודע אם יאיר מזלנו בעיר אחרת, בסביבה זרה..."

— "אבא", התחננתי, "אין עוד מה לחפש פה. עבדתי אתמול עם אמא עד שעה מאוחרת כדי לארוז את חפצינו. הכל מוכן לנסיעה — בוא ונצא לדרך! כרגע הרוסים עוד מאפשרים לעבור את הגבולות. מי יודע מה יהיה הלאה...?" לא ידעתי מה נבאתי בדברים אלו.

☆

היתה זו רק שיחה אחת מיני רבות בעת האחרונה: כך נמשכו הדיונים עד שעות הלילה הקטנות. אבא, איתן בדעתו להשאר בראדין. הבנו לרוחו, קשה עליו הניתוק מן העיירה, שכה הורגל לחיות בה. ואילו אני, שנישאתי לפני חדשים ספורים, לא ראיתי את עתידי במקום הזה. לעיתים עמדו אמא ובעלי הצעיר

ה"חפץ חיים" בערוב ימיו בפתח ביתו בראדין
לידו זוגתו ובנו רבי לייב

יהודים הנשלחים לטבח ביערות ראדין

מחרישים בעת שיחותינו, מבלי להביע עמדתם. הם לא רצו לצער לא את אבא ולא אותי. כל אחד הבין ללבו של השני.

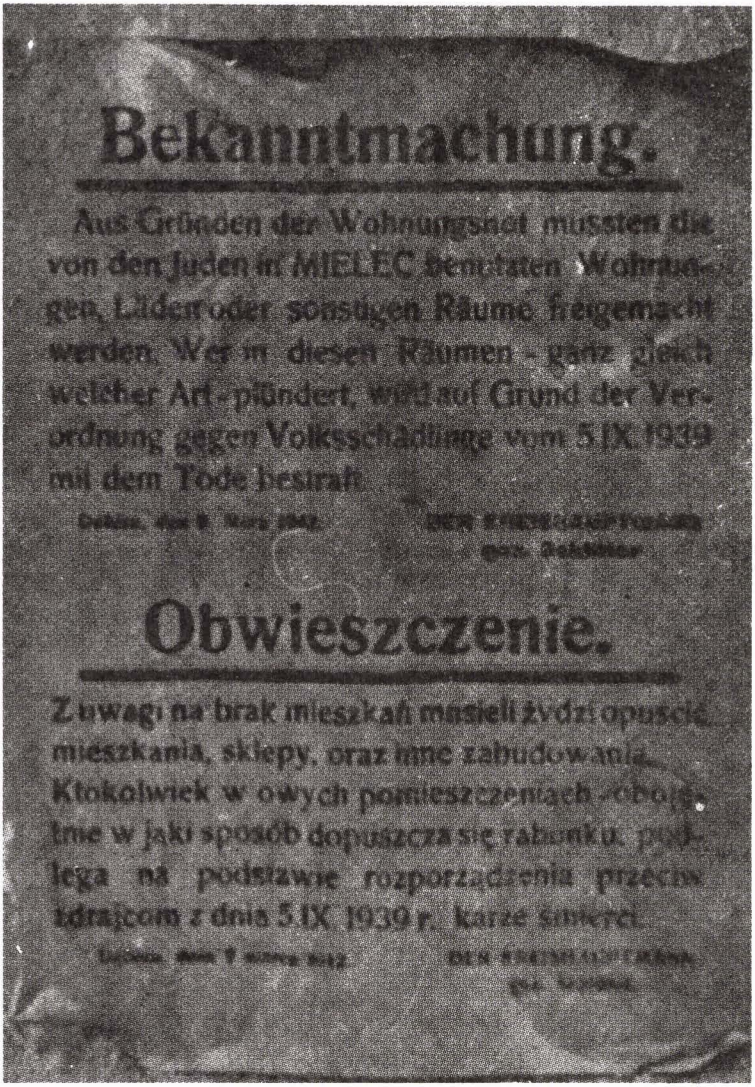
מפעם לפעם העלו הורי הצעה, שאנו, בני הזוג הצעיר, ניסע לבדנו ונבנה את עתידנו במקום חדש, ואילו הם, ההורים, ימשיכו כבעבר לחיות בעיירה. אולם בכל פעם שעלה הרעיון — הוסר כעבור זמן קצר מן הפרק.

— "ליבאל'ה, בתי היחידה, את מיטב שנותי וכוחותי השקעתי במקום הזה. האם היה כל זה לשוא, על מנת לסיים לבד את החיים פה?! האומנם תלכי, ליבא, כמו שני אחיך, נחמן ואברהם, ותשאירי אותנו בודדים?".

אבא לא יכול לסיים את דבריו. הוא פנה לפינת החדר, צנח על כסא, והשים עצמו כלומד בספר. משזרקתי מבט לעברו, הבחנתי היטב בדמעות הזורמות על לחייו.

— "אבא"! קרבתי אליו. מצוקתו המסה את לבי. "אבא, כולנו נישאר פה! אל תתעצב, אבא יקר. זהו זה, החלטתי סופית, די לנו ששני אחי נסעו לארץ ישראל. אני מבינה אותך, אבא. תרגיש עצמך מדי בודד כשילדיך כה רחוקים ממך. החלטתי, אבא — כלנו נשארים פה!".

היתה זו החלטה גורלית, בשנה הרת עולם ליהדות אירופה.

Bekanntmachung.

Aus Gründen der Wohnungsnot müssten die von den Juden in MIELEC bewohnten Wohnungen, Läden oder sonstigen Räume freigemacht werden. Wer in diesen Räumen - ganz gleich welcher Art - plündert, wird auf Grund der Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5.IX.1939 mit dem Tode bestraft.

Obwieszczenie.

Z uwagi na brak mieszkań muszą żydzi opuścić mieszkania, sklepy, oraz inne zabudowania. Ktokolwiek w owych pomieszczeniach - obojętne w jaki sposób dopuszcza się rabunku, podlega na podstawie rozporządzenia przeciw zdrajcom z dnia 5.IX.1939 r. karze śmierci.

הנאצים מפרסמים בחוצות את גזירותיהם נגד היהודים

בעיר ובכפר ואף ביערות
הסתה פרועה נגד היהודים והיהדות

ב / כבוש ראדין בידי הגרמנים

תרצ"ט (1939). המפלגה הנאצית שולטת בגרמניה. בראשה ניצב המרצח אדולף היטלר ימ"ש, צורר כל היהודים. מאז עלותו לשלטון, לפני שש שנים, שב והצהיר קבל עם ועדה על שאיפתו לכלות את העם היהודי מן העולם.

האנושות בכללותה לא שיערה את מימדי האסון המתקרב, בעקבות הכרזותיו של אותו צורר.

כקול קורא במדבר נשמעה קריאתו של מרן ה"חפץ חיים" זצ"ל, שלא ידע מנוח עוד בשנת תר"ץ (1930):

— "אחים יקרים", זעק, "רוח סערה באה; מתקרבת שואה איומה! המלחמה העולמית שהסתיימה תיחשב כמשחק — לעומת המלחמה שתבוא".

הכל הקשיבו לדבריו בחרדה, אולם איש לא שיער בנפשו, כי אכן — כך, כפשוטו. איש לא נעשה שותף להרגשת הקדרות שאפפה את הרב.

החיים המשיכו לזרום במסלול כמעט שגרתי. בביתנו התאספו ידידים לשיחה על כוס קפה. ישבנו בניחותא והאזנו לשמועות האחרונות שקלטו אחדים מבני העיירה.

— "שמעתי מפי יהודי אחד, שהוא אסף את בני משפחתו מביאליסטוק והחליט לבוא לגור בראדין, כיון שבעירו מתנכלים הנכרים לכל בעל חזות יהודית".

— "ולי הזדמן לפגוש צעיר יהודי, תושב ורשא. הוא סיפר כיצד התנפלה עליו חבורת נערים גוים בצהרי היום. משכו

בפאותיו, בעטו בו והכוהו נמרצות. משפתח בקריאות עזרה לעבר שוטרים שעמדו לא הרחק — פרצו הללו בצחוק לגלגני, ואפילו לא טרחו לגשת אליו".

— "מספרים שבתי עסק השייכים ליהודים נבזזים ונהרסים. המשטרה אינה נוקפת אצבע".

— "התגלגל לידי עתון בשפה הרוסית. קראתי באחת הכתבות על קבוצת יהודים, שהוכרחה על ידי חיילי היטלר לכרות בור ענק. משסיימו את מלאכת החפירה ירו בהם החיילים, והם צנחו לתוך הבור שכרו לעצמם".

— "שמעתי עוד על חמשה יהודים שנתפשו בידי הגרמנים וניתלו על עצים ביער".

— "כנראה שתחמושתם של הגרמנים הולכת ואוזלת", העיר באירוניה אי מי.

— "הבלים", בטלנו את השמועות הנוראות, "לא יתכן! ידוע לכל שכתבי העתונות נוטים להגזים".

— "ומה בדבר עדי ראיה שספרו לנו את אשר חזו במו עיניהם?!" הקשה אחד מן החבורה.

— "יתכן שיש תקריות פה ושם, אבל בואו נקוה שהמלחמה תסתיים בקרוב, בע"ה, והחזית לא תתקרב לאזורים הסמוכים לנו".

— "הגרמנים לא יחזיקו מעמד, הם ודאי יתמוטטו בקרוב, כמו הפולנים. אתם זוכרים את הגזירה האחרונה שהכריזו עליה הפולנים, כשעדיין שלטו פה?"

— "בהחלט זוכרים. הם אסרו שחיטת בעלי חיים, מתוך רחמנות יתר על העופות והבהמות! יפי הנפש הללו..."

— "את הגזרה ההיא עמדו לבצע תוך שבועיים. בזמנו אמרנו — מי יודע אם השלטון יחזיק מעמד כתום השבועיים...

יהודי נתפס

הנאצים מכריחים יהודים לכרות קבר לעצמם

חיילי הצבא הגרמני מטפלים בפאותיו של יהודים שנפל בידם

ואכן, ביום בו עמדה הגזרה להכנס לתוקף — פלשו הרוסים ותפשו את השלטון".

לא היתה זו הפעם הראשונה שהתחלפו משטרים באזור מגורינו. אף לא באחד מהם הרגשנו יחס של חיבה יתרה כלפי היהודים. אולם עם זאת התפללנו בסתר לבנו שלא יקום עלינו מלך חדש...

☆

ת"ש (1940). פליטים יהודים רבים זורמים אלינו בעת האחרונה. משפחות שלמות עמוסות מטלטלים באות עייפות מנדודים מזרחה.

הגרמנים באים... הגרמנים האכזריים... מלמלו הפליטים, הם הורגים בדם קר. הם יהרגו את כולם...

חסנו על ההמונים הנפחדים. הרגענו אותם כמיטב יכולתנו. השתדלנו את כולם לארח בסבר פנים יפות, אך עדיין לא התיחסנו באמון מלא לשמועות על הזוועה המתרחשת במערב אירופה.

בצבא הרוסי הורגשה כוננות מוגברת. מודעות גדולות הכריזו על צו התיצבות לכל צעיר שעדין לא התגייס.

תקריות בין רוסים לגרמנים התרבו והתעצמו, והפכו תוך זמן קצר לקרבות עזים.

בליל תשעה באב, תש"א, בעודנו יושבים שפופים ומקוננים על החורבן שהיה — נשמעו לפתע הדי התפוצצויות קרובות מאד. השמים הוארו בכדורים פורחים, אדומים, שנפלו ברעש גדול על בתים ומטרות שונות. רעדנו מפחד. נלחצנו זה אל זה, למצוא נוחם... וכך, באותו לילה, בבגדינו, נרדמנו.

למחרת, בבקרו של תשעה באב, ביום בו חרב בית מקדשנו, ביום בו רבו הפורענויות על בני עמנו — באותו יום

פליטים

"קרא עלי מועד לשבור בחורי": נוספה מפלת חורבן חדשה לרשימה... הגרמנים כבשו סופית את ראדין. במתקפה גדולה נכנסו החיילים הגרמנים אל לב ליבה של העיירה.

בריחת הרוסים היתה כה מבוהלת, עד שביום אחד בלבד הגיעו עד העיר מינסק, מהלך קילומטרים רבים מאתנו.

לא ארכו הימים, והתחילו לכפות עלינו עבודות בזויות על מנת להשפילנו. ציוו אותנו לנקות את הרחובות, לטאטא את החצרות, וכתום כל העבודות המשונות הכריחו אותנו — לשיר בקול רם. מאוחר יותר נשלחו הגברים ליערות לכרות עצים.

לעתים העמידו אותם בשורה והכריזו: "והרי התשלום המגיע לכם עבור עבודתכם..." ומיד החלו לשלם במכות וחבטות עזות.

על לוח המודעות בשוק ועל קירות הבתים הודבקו כרזות, ובהן אזהרה לתושבים לבל יעלו אור או יצאו החוצה משעות החשכה ועד אור הבקר.

הצצנו דרך החלון החוצה. כמו להמחיש את מלוא רצינות האזהרות, חזו עינינו ביהודי הרץ כל עוד נפשו בו לכוון אחת החצרות. "האלט!" (עצור!), קראו שני חיילים שרדפו אחריו. משלא נענה, פתחו באש לעברו. היהודי היטלטל מצד לצד — ונפל מתבוסס בדמו...

דממה מוזרה שררה בבית, שקט מתוח. שקט שלפני הסערה. התכנסנו בתוך עצמנו מבלי לדעת מה יהיה הלאה.

— "לברוח?" נזרקה השאלה לחלל.

— "לאן? איזהו המקום הבטוח יותר? עד מתי נסתתר? האם נשוב אחר כך?"

איש לא ידע לענות על שאלותינו.

למחרת בבקר יצאנו לרחוב לראות מה מתרחש, יהודים סקרנים נוספים יצאו גם הם.

מבטים בוהים, נפחדים, נפגשו זה בזה. מששמענו צעדי מגפיים מסומרות, הולכים וקרבים, נשאנו רגלינו ונעלמנו מן השטח.

מבטים בוהים

ג / "גיטו"

מיום ליום הורע המצב. עם כל זה לא פסק זרם הפליטים מן העיירות הסמוכות.

חשנו היטב, שלא הגרמנים בלבד הם אויבינו, אלא גם הפולנים. על כל פנים — מרביתם.

הגרמנים דרשו מאתנו הקמת משטרה יהודית, "יודנראט". השוטרים היהודים יהיו נציגינו. איתם יוכלו הגרמנים להידבר, או, ליתר דיוק להעביר פקודות דרכם.

לא עברו ימים רבים והוראה חדשה יצאה: על כל יהודי ויהודיה מעל גיל 12 לענוד טלאי צהוב על דש הבגד, וכן מאחור על הגב, מצד ימין.

מיד הוחל בהכנת הטלאים ותפירתם לבגד, לקחנו שאריות בדים צהובים מכל הבא ליד. נאלצנו אפילו לקרוע בגדים בצבע הנדרש, על מנת לספק לכולם חתיכות בד בגודל הדרוש.

בתחילת כסלו תש"ב יצאה גזירה: "על כל היהודים לעזוב את בתיהם ולעקור לגיטו. עד מחר בשעה 10 בבקר, חייבת הפקודה להתבצע!"

למגורי היהודים הוקצה רחוב השוק ורחובות אחדים הסמוכים לו, ממזרח דרך וילנא עד מערב דרך גרודנה, גם את יהודי זאבלוץ, דוגלישוק וזירמון רכזו בגיטו ראדין.

בפקודה נאמר עוד: "יהודי שימצא משוטט מחוץ לגבולות הגיטו — יהרג במקום. חלוקת לחם תעשה על פי תלושים מיוחדים: 150 גרם לחם לנפש ליממה".

הטלאי הצהוב
גם על בגדי הילדים

ניסינו להחדיר לתודעתנו את המשמעות החדשה הניתנת לחיינו, חיים בתוך גיטו: לעזוב את דירת הקבע בה חיינו יחדיו מאז ילדותנו; לעזוב גם את שכנינו הגויים, שעמם סחר אבא ויצר יחסים טובים הדדיים; להשאיר מאחור כל מקור מחיה — ולצאת להווי אחר, לחיים משותפים של משפחות רבות בדירה אחת. ואולי, ניסינו להתנחם מעט; אולי טוב ונעים יותר — שבת אחים יהודים גם יחד.

אחר כך התגנבו לראשנו גם מחשבות בלתי קרואות, על גיטאות שחוסלו, על יהודים שהוצאו מתוכם ולא שבו אליהם, על חומות גבוהות, מוגנות היטב, בידי שומרים מזוינים.

לא, לא, מוטב לא להרבות במחשבות. יש לארגן בזריזות את המעבר לדירות החדשות.

מה נצרור באמתחותינו? רכוש? מיטלטלים? כסף? מזון? תשמישי קדושה? עבודות יד שהשקענו בהן עמל רב?

אבא העלה הצעה: את רוב חפצי הערך והרכוש נמסור כפקדון אצל אחדים מידידיו הטובים מקרב הפולנים, הם לבטח לא יבגדו בנו. בע"ה, לכשיעבור זעם — ישוב מי שיזכה לקחתם.

באותה שעה לא העלה אבא בדעתו כלל, שאמנם לא כולנו נזכה לשוב, ושעוד יארכו הימים עד שיוחזרו מעט מן החפצים אל בעליהם.

קבלנו את הצעתו ללא עוררין, ובחשאי התחלנו להעביר כל מה שרק ניתן — לשכנינו הטובים ביותר. הללו לא סרבו לשמור על הפקדון, אם משום שהשלו את עצמם שבלאו הכי לא נבוא לעולם לדרוש אותו מידיהם, אם משום שאבא שילם להם כסף רב על החסד שהם עושים עמנו. אפשר שגרמה גם האהדה העמוקה שרחשו לאבא, שהצטיין ביושר ובתום לבב.

השארנו ברשותנו צרור של תכשיטים וכסף, וכן מזון לימים אחדים.

עד אור הבוקר טרחנו לארגן הכל לקראת הפינוי. ממילא לא היינו מצליחים לעצום עין באותו לילה.

עם הנץ החמה, בשעה שקרני שמש ראשונות גרשו את אחרוני הכוכבים, עמדנו מול קירות ביתינו בדממה מוזרה. סקרנו את פינות הבית. כאילו היה זה ליל בדיקת חמץ... איש לא סיפר לזולתו על מה חשב ברגעים אלו.

בלב כבד עזבנו את דירתנו, לא טרחנו לנעול אותה. בכל מקרה, אם ירצו להכנס, הרי יפרצו ויחדרו פנימה, חבל שישברו לנו את הדלת...

בסמטאות הסמוכות פגשנו טורים ארוכים של משפחות צועדות לכוון הגיטו, ומיטלטליהן על שכמן.

השטח שהוקצה ליהודים כבר פונה. משפחות הגויים שגרו שם קודם לכן, עזבו לאחר שהבטיחו להם דירות מרווחות יותר בשאר חלקי העיירה.

בשלב ראשון התמקמנו כ-3 משפחות בדירה. אולם מיד נוכחנו לדעת, שהמקום צר מלהכיל את כל אחינו בני ראדין, וכן את משפחות הפליטים, שמספרם עלה בהרבה על מספר התושבים המקומיים.

כל משפחה שהתדפקה על הדלת ובקשה להצטרף, התקבלה מיד. בחדרנו הקטן התכנסו 17 יהודים, זה היה בערך מספר הנפשות גם בחדרי הדירות האחרות שבגיטו. הנה מה טוב, התנחמנו, כמנין טו"ב!

קיוינו שצפיפות זו לא תמשך זמן רב. בקושי היה מקום לרכוש שלקחו המשפחות עמן, אולם לבעיה זו נמצא "פתרון": מדי פעם הגיעו היודנראט בדרישות מטעם הגרמנים, ודרשו שנספק להם רהיטים שונים שעדין נמצאו ברשותינו.

גרמני שחשקה נפשו בדבר מה, שלח מיד שוטר יהודי, שידאג לספק את מבוקשו. לא אחת קרה שהעירו אותנו באישון

משפחות צועדות לגיטו

לילה, בדרישה לצאת לחצר ולהביא פרה או תרנגולת שעדיין שרדו לנו — ובלבד שירגע הגרמני הנזעם.

מפי היודנראט נודע לנו שבדירותינו העזובות מסתובבים הנאצים הגרמנים ועושים כבתוך שלהם. את מגוריהם קבעו בבתים ציבוריים, כמו בתי כנסת, בתי ספר ועוד, אך מדי פעם ערכו גיחות לשאר הדירות. "נחלתנו נהפכו לזרים בתינו לנכרים" (איכה ה, ב).

במשך היום נכנסו הגרמנים לערוך ביקורת בשטח הגיטו. הם השוו את רשימות הדיירים עם השמות והמספרים שבידיהם. יהודי שלא הופיע ברשימה, דהיינו — חדר ללא רשיון — חייו בסכנה!

בכל דירה היו מקומות סתר שבהם הסתירו את היהודים ה"לא חוקיים". הגיוס לעבודה תוגבר. כמעט שלא נשארו צעירים בשטח הגיטו במשך היום.

בשעת בוקר מוקדמת נאלצנו להשכים, לצאת לרחובות ולנקות, או לעבד את השדות ולעסוק בעבודות חקלאיות. רוב הגברים המשיכו בחטיבת עצים ביערות. בשעות הערב חזרנו שבורים ורצוצים אל בתינו. מצאנו נוחם בחיק משפחותינו.

ד / פליטים

הימים הנוראים קרבים ובאים. עמם באים יהודים, פליטי עיירות סמוכות. אשר סיפורים מסמרי שיער בפיהם — שרידים מוצלים מאש.

כל פליט מקבל מן היודנראט אשרת כניסה, המאפשרת לו להשאר לגור עמנו באופן חוקי.

חשנו שטבעת החנק הולכת ומתהדקת סביבנו.

ראש השנה, שנת תש"ב.

בחדרנו הצר התאסף מנין. קשה לתאר את אוירת המועקה ששררה בשעת התפלה.

הלב זועק: "אלוקינו ואלוקי אבותינו, אנא תבא לפניך תפלתנו, ואל תתעלם מתחנתנו... סרנו ממצוותיך וממשפטיך הטובים, ולא שוה לנו..."

"ואתה צדיק על כל הבא עלינו".

☆

בין שחרית למוסף עמד בעלי לדרוש לפני המתפללים: "אחי היקרים. לא אוכל לחשוב ולבקש מהקב"ה בקשות פרטיות, עת קשה היא לכולנו. כלל ישראל בתוך לַבַּת אש, והאש בוערת, הַשלהבת גוברת ומתפשטת... אנא, נחפשה דרכינו ונחקורה, ונשובה עד ה'. כי לא יזנח לעולם ה'. ומי יודע? אולי ישוב מחרון אפו, והשלהבת תלך ותדעך, ונזכה לראות שהסנה איננו אוכל..."

בתוך דבריו חוצבי הלהבות, שמענו דפיקות חזקות בדלת הכניסה. דממה מתוחה נשתררה בחדר. כל הלבבות פעמו בחזקה. כל העיניים ננעצו בדלת. בחרדה גדולה והולכת ציפינו לבאות.

— "פה יהודים. אנא פתחו לנו את הדלת, מהר!".

נשמנו לרווחה. אחד מאיתנו ניגש להציץ — ומיד פתח את הדלת בפני הבאים.

חבורת אנשים מתנשפים, מיוזעים מריצה מטורפת, מצאה מחסה בחדרנו.

— "מאין?".

— "מאישישוק. הגרמנים, העמלקים..." סיננו מבין שיניהם.

— "אנא, דברו, מה אירע? ספרו!" נסינו בעמל רב לדובב אותם.

— "את כל הדרך מאישישוק עברנו בריצה מבלי לעצור לשבריר שניה. הגרמנים טובחים שם את בני משפחותינו... את הורינו, את אחינו, את כולם..."

— "איך יצאתם אתם מתוך לוע הארי?".

— "בנס! זחלנו על גחוננו בתוך השטח עד שהצלחנו לצאת מתוכו".

בעלי חש שקשה עליהם השיחה ברגעים אלו, וניסה להפסיקה:

— "כלי נשק אחד עוד ניתן בידינו: תפלה לרבונו של עולם! בואו נשוב אל המחזורים ונסיים את תפלת ראש השנה..."

בדמעות רותחות ובתחנונים המשכנו להתפלל:

"כמה יעברון וכמה יבראון? מי יחיה ומי ימות?".

מלה במלה שוועו מעמק הלב. הרגשנו שעולמנו מתערפל. "חשך השמש וירח קדר, כוכבים ומזלות אספו נגהם".

צום גדליה.

שוב פליטים, שרידי משפחות מפוארות, מתדפקים על דלתותינו. יהודי אולקניק.

צעירים נפולי פנים סיפרו כיצד התפרצו הגרמנים לתוך הגיטו, ביום הראשון של ראש־השנה, וצוו על כלם לצאת לככר. הם הודיעו: "מי שימצא בביתו — יהרג במקום!".

— "ידענו שסכנה להשאר בבית, אך סכנה מידית וגדולה יותר — לצאת. 'מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה'. ירדנו בחשאי לתוך מרתף אפל וחשוך ובו חיכינו עד יעבור זעם. שמענו מבחוץ צרחות וזעקות שבר של עוללים ומבוגרים. עצרנו את נשימתנו. ידענו שמיד יערכו חפושים. בחסות החשיכה הצלחנו אט אט לצאת ולחמוק מתחום העיירה. לאחר ריצה מהירה של למעלה מיממה, הגענו אליכם".

רבונו של עולם, "הסתרת פניך — הייתי נבהל".

— "אולי עלינו לא תבא הרעה. כאן הגרמנים 'אדיבים' יותר. הכל יחסי כמובן..."

יום ששי, ערב שבת שובה תש"ב.

הצעירים יוצאים לעבודה "כרגיל". בעלי סיום זה עתה את תפלת השחר. משכים הוא מדי בוקר עם הנץ החמה, על מנת להספיק להתפלל לפני צאתו לעבודה. משמגיע הוא בברכות השחר אל הברכה "עוטר ישראל בתפארה" — עומד הוא ומזיל דמעות כמים. משתהה דקות ארוכות, מנער את מחשבותיו וממשיך: "הנותן ליעף כח". אחר כך הוא נאזר בכח המיוחד שניתן לו במתנה — ויוצא עם כולם לעבודה.

— "ליבא", שח לי באותו ערב עם שובו אל הגיטו, "זה זמן

רב שלא קיבלתי כל ידיעה מהורי, מאחי ומאחיותי. אמנם פליטים שהגיעו הנה מנמיצ'ין, סיפרו ש[illegible]א נשקפת סכנה ליהודי הגיטו שם. כך זה נראה כלפי חוץ. אפילו הגרמנים השורצים סביבם המתיקו לשון לאחרונה אל אנשי היודנראט, אך דוקא בשל כך החליטו הבורחים לא להתעכב שם ולבוא אלינו. מי יודע איך מחזיקה המשפחה מעמד בכל התנאים הקשים?".

— "כבר שמענו, כי בשעה שהגרמנים מתחילים להיות "מדי" אדיבים — יש לנהוג בכל כללי הזהירות, מה חבל שבני המשפחה האחרים לא הצטרפו אל הפליטים הבורחים. מי יודע...!".

כאשר הגרמנים היו "אדיבים" הם התעללו ביהודי שנאלץ לרקוד תחת פרגול

ה / חתימת הדין

שבת שובה, תשרי תש"ב.

"נשמת כל חי תברך את שמך..." אני חייבת להמשיך ולברך, כל עוד נשמתי בקרבי. כך החלטתי היום, ומשום כך העזתי לא לצאת הבקר לעבודות הנקיון.

— "העומדים על המשמר הסופרים את היוצאים לעבודה — לא ירגישו בחסרונך", עודד אותי בעלי. "הרי פליטים רבים יוצאים במקום אלו שנשארו, השארי בבית והתפללי למען כלל ישראל! שבת שלום לך".

שבת שלום. יום זה מכובד מכל ימים. במה אוכל לכבדו? כן, אכין על השלחן סעודת שבת. כשיבא בעלי ישלים את שלש הסעודות, ועד שיחזור אשתדל לסיים אמירת ספר תהילים.

"שיר המעלות... מאין יבא עזרי? עזרי מעם ה'!..."

— "הירשל!" הפסיקני קול מבחוץ.

הצצתי מבעד לאשנב.

— "הוא יצא לעבודה, ישוב עם רדת ערב. מה רצונך?"

— "יש בפי בשורה טובה עבורו!"

— "וכי יש עדיין בשורות טובות בימים טרופים אלו? מענין לשמוע — — — "

— "אביו עם משפחתו הגיעו מנמיצ'ין!"

— "כל המשפחה? יצאו מגיטו נמיצ'ין?"

— "לא כולם, חלק מהם. אחר הצהרים הגיעו ונכנסו לאחד הבתים בקצה השני של הגיטו. חמיך שלח אותי להודיעכם, רוצי לקראת בעלך וספרי לו".

— "אתה יודע מה? כיון שסיכנת את עצמך במיוחד לבוא ולבשרנו, אשמור לך את הזכות להודיע לו בעצמך. המתן מעט, הוא יהיה מאושר בבשורה הטובה!"

לקראת ערב שבו העובדים לגיטו. הפתעה נעימה ציפתה לבעלי בבואו לאחל "שבוע טוב".

מבלי להמתין רגעים מיותרים, יצא מיד למצוא את הבית בו מסתתרים אביו, אחיו ובן אחיו, ניצולי הטבח בנמיצ'ין.

הצטרפתי אליו, תוך התעלמות מן הסכנה האורבת לשנינו.

— "אבא?!" קרא.

לבו התכווץ למראה הזיקנה שקפצה על אביו בתקופה כה קצרה, כמעט ולא הכירו.

— "הירשל בני", נאנח אביו עמוקות. "לא האמנתי שאזכה עוד לראותך! מה נוראים המראות שנגלו לעינינו הבוקר... אמנם ניצלנו לפי שעה, אבל כולנו כחרס הנשבר, כחציר יבש וכציץ נובל... והנה הוא חלום הבלהות, הולך ונמשך ואין לו סוף. סייעתא דשמיא מיוחדת היתה לנו, כשפילסנו דרך בין צפרניהם החדות של חיות האדם.

— "תשיב להם גמול, ה', כמעשה ידיהם!"

לעולם לא אשכח את מראהו של בעלי בחיק משפחתו באותו ערב: כה נרגש ומאופק. כשבכה — ידעתי שאלו דמעות גיל על שזכה לראות את אהובי נפשו.

יום כפור, תש"ב, יום חתימת הדין.

רבש"ע, קצפת עלינו עד מאד, ריקים ודלים עומדים לפניך בני עמך ביום שבת שבתון, וזועקים:

"ועל כלם אלוק סליחות,
סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו!"

שוב העזתי לסכן את חיי ולא לצאת לעבודות הבזויות ביום הקדוש. עלי להגביר ביתר שאת את עבודת הלב!

אנשי היודנראט התחשבו בדרך כלל בחרדים המקפידים יותר בקדושת שבתות וחגים, ולא אילצונו בכח לצאת.

מחשבותי נדדו לעבר אחי ברחבי אירופה בכלל, ולבני עיירתי בפרט. הרהרתי במשפחות רבות של יהודים תמימים, אנשי מעשה, שהיו יוצאים להרויח את לחמם בעמל כפיהם, האברכים שהיו הוגים בתורה יומם וליל, בכל אלו שזכו לינוק מקדושתו של מרן ה"חפץ חיים" זצוק"ל, השפעתו על הסביבה עדיין ניכרת וספוגה היטב בתוכה.

ראה ה' והביטה, למי עוללת כה...

לקראת תפלת נעילה שבו רוב העובדים והתקבצו בחשאי לתפלה.

"אבינו מלכנו, זכור רחמיך וכבוש כעסך וכלה דבר וחרב ורעב ושבי ומשחית ועוון... וכל מיני פרענויות וכל גזרה רעה...

וחתום לחיים טובים כל בני בריתך!!"

נהרי דמעות נשפכו מעינינו.

בתקיעת שופר הסתיים יום צום כפור.

בשעות הלילה המאוחרות, הגיעו עוד פליטים מהכפרים הסמוכים. נרעדים ונפחדים בקשו לשמוע תקיעת שופר ולשבור את הצום.

בעלי ערך סיור קצר סביב הבית, משראה שאין חיילים בסביבה, לקח את השופר ותקע שוב במסירות נפש לפליטים האחרונים, ולשאר היהודים שבקשו להצטרף לתקיעה.

ו / בדיקת תעודות

המלחמה נתנה את אותותיה בכל תחום של החיים. תורים ארוכים השתרכו לקבלת פרוסות הלחם היבש.

מדי יום יצאו הוראות חדשות, והפיקוח על הכניסה והיציאה מן הגיטו החמיר.

בצהרי יום גשום אחד, בעודני עומדת כפופה בעת עבודתי בשדה, הגיעה אמא, מכורבלת במעילה ועמדה מולי, כשבעיניה ניצוץ של שמחה.

— "אמא!" יניתרתי ממקומי כנשוכת נחש. "אמא, מדוע עשית את זה?! איך העזת לצאת לאור היום מן הגיטו? מדוע את מסכנת את חייך?!"

— "רגע, אל תדאגי, הורדתי מן המעיל את הטלאי הצהוב... איש ברחוב לא שם לבו אלי! הלכתי בחופשיות כה רבה, עד שלא העלו בדעתם כי אינני משלהם..."

— "אבל, אמא!"

— "הקשיבי, יש לי מה לספר לך. לא יכולתי לחכות עד הערב".

הבטתי לכל רוחות השמים אם אין קנה רובה מכוון מולינו.

— "ספרי לי, אבל מהר — ובקצרה..."

— "הבקר הגיעו אלינו בת דודתי מוילנא, ליבה, עם ארבעה מילדיה, ארבעת הנותרים נשארו בוילנא. שלושה חילקה בין קרובי משפחה, הגדולה בת ה-13 יצאה מן הגיטו להביא בגדים,

ולא שבה... ליבה שילמה הון עתק לשומרים שהיו שיכורים למחצה, וכך הצליחה להמלט. שעה קלה אחרי יציאתה מן העיר הגיעה אליה ידיעה שהוציאו את כל היהודים ל׳פנאר׳, העמק הסמוך, ושם טבחו את ההמונים״.

רציתי לשמוע את המשך סיפורה, אך דאגתי מאד לגורלה, במקום שלפי החוק אסור לה להימצא בו. התחננתי לפניה שתשוב מיד על עקבותיה.

בערב, כששבתי לתחום הגיטו, כבר שמעתי מפי ליבה עצמה על כל התלאות שעברה בימים האחרונים.

— ״הקב״ה התחלק אתי חצי חצי...״ נאנחה ולטפה בחום את ילדיה הרכים.

— ״והיכן בעלך?״

— ״ברח לשטח שחזר לשליטת הרוסים. למקום שבו לא לקחו עדיין את הצעירים לעבודה בסיביר, אבל הדאגה מכרסמת בי: הגרמנים מפציצים את הרכבות העושות דרכן בשטח הרוסי. רבים הם ההרוגים... מי יתן וזכות סבו הקדוש, ר׳ ישראל מאיר בעל ה׳חפץ חיים׳ זצוק״ל, תעמוד לו, ועוד נשוב ונפגש.

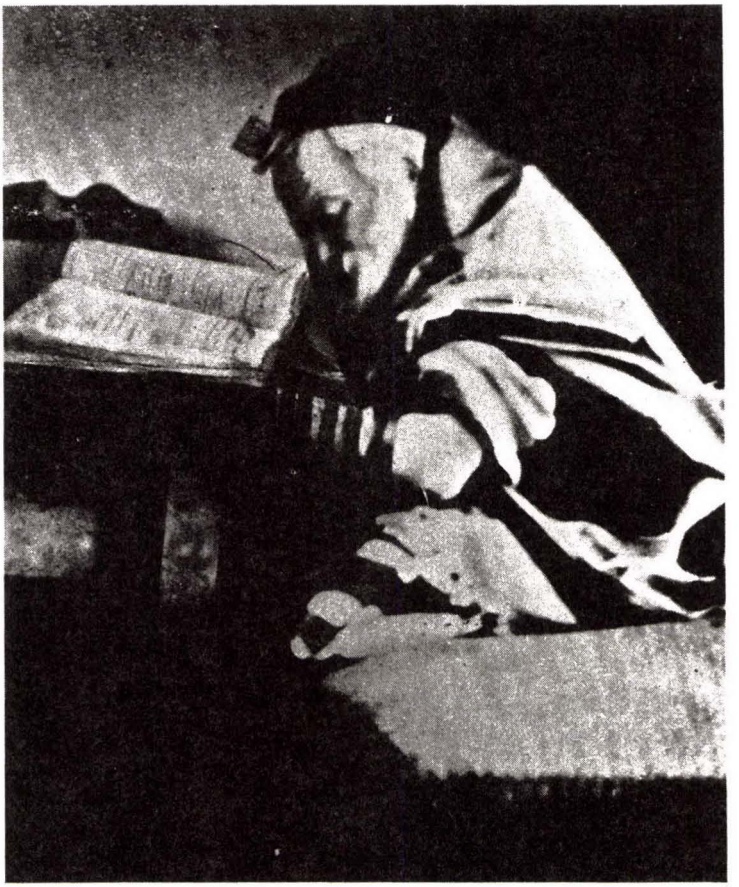
— ״הרגעי, טוב שבאת אלינו; אולי כאן, במקום שהאוכלוסיה קטנה יחסית, יהיה מצבנו טוב יותר״.

— ״אבל אין בידי עוד תעודה המאשרת חוקית את שהייתי פה, וכשיבדקו — — —״

לא הספקנו לסיים שיחתנו והנה שמענו נביחות כלבים והדי צעדים מוכרים, שנואים.

באים לבדוק — — —

תוך שניות אחדות דחפה ליבה את ארבעת ילדיה לרווח הקטן שהיה בין הדלת לקיר העץ וגם היא נכנסה בקושי לעמוד

הסבא הקדוש
מרן ה"חפץ חיים" בלימודו

במחיצתם, להסתתר. מדי פעם, כששמעה את צעקותיהם הפראיות של הגרמנים, העבירה ליטוף חם על כל אחד מפעוטיה, שיחוש את קרבת אמו ויתעודד. הקטנטנים שבגרו לפתע, הבינו שאין להוציא הגה מן הפה, לפיכך הדקו בחזקה את שפתותיהם.

עמדתי קרוב לדלת. אמנם הייתי רשומה והותר לי לנשום ולחיות בתוך הגיטו, אך חרדתי מאד שמא בעוד רגעים ספורים יתגלה המחבוא, וההמשך... אין צורך לנחש. התחננתי לבורא עולם: שיתרחש פה נס, שהבדיקה תעבור בשלום, שסבם הקדוש ה"חפץ חיים" יהיה להם למליץ טוב.

ואכן, תפילתי לא שבה ריקם. הנס התרחש, הגרמנים הציצו והלכו להם לבתים אחרים. פתחתי את הסדק הצר בו היו החמישה כלואים ולחוצים, וכולנו נשמנו לרווחה.

☆

עד חנוכה התנהלו חיינו בתנאים נסבלים, יחסית. תנועותינו בגיטו היו אמנם מוגבלות, אך השתדלנו לשמור על איכות חיים, באפשרויות שנותרו בידינו.

קיוינו שהמלחמה הולכת ומסתיימת. אולם הגרמנים נפצו את אשליותינו. הם קבעו שאנו מתרווחים מדי בבתינו, ולא יזיק לצמצם יותר את השטח בו אנו מתגוררים.

עם כל זה הדלקנו נרות חנוכה, כדי לחוש בהווי המורשת היהודית, שאותה לא יטלו מאתנו לעולם. נזהרנו מפרסום הנס, שהיה בבחינת פיקוח נפש. הדלקנו פתילת נר בתוך החדר לדקות אחדות. באמירת "על הניסים" בקשנו שגם בימינו אלה, בזמן הזה, יתן ה' זדים ביד עוסקי תורתו.

בסיום ימי החנוכה הגיעו ה"זדים", והודיעו שמותר ליהודים להתגורר אך ורק ברחוב השוק. יש לפנות מיד את הרחובות הסמוכים. תוך שעות אחדות חייבת הפקודה להתבצע.

☆

שלל נאצי מקהלות הקודש ביניהם מנורת חנוכה

הפולנים הביטו בנו מתוך שמחה לאיד. המעטים שצלם אנוש נותר בהם, נשארו בבתיהם. הם העדיפו לא להתקל במבטינו.

חיילי האס. אס. חזו בזרם היהודים העובר לגיטו הקטן וחששו שמסתתרים בו פליטים לא חוקיים — בני אדם שאין להם הזכות להלך, לנוע, לנשום את האויר השייך רק לגויים... עוד לא סיימנו להתמקם — וכבר החלה בדיקת תעודות.

חיילי האס. אס. עברו בעצמם מבית לבית, הדפו החוצה יהודים שלא היו בידיהם תעודות. כעבור שעה קלה שמענו הדי יריות...

לפתע, כשנדמו הקולות, שמענו שוב את צעדיהם הקרבים של החיילים.

מה אירע? ניסינו לנחש.

שני גרמנים חמושים התפרצו לאחת הדירות וגררו מתוכה את אחד מתושביה של העיירה.

על מה ולמה? הרי יש לו תעודה חוקית המאשרת את זכות קיומו עלי אדמות?

למחרת שמענו שפולני קנאי הלשין עליו שהינו קומוניסט, מאויבי הרייך.

החיילים גררו אותו אל מחוץ לתחום העיירה וירו בו. אך בכך עדיין לא שכך זעמם. הם שבו בשלישית אל הגיטו הקטן כדי להוציא את בני משפחתו, מבלי להשאיר להם זכר. בחמת זעם הוציאו את אשתו, את בנו הקטן ואת בתו בת ה-10, גם הפעוטים נחשבו בעיניהם אויבים מסוכנים לרייך הגרמני... לאחר שנגררו עד השדה הגובל עם העיירה ירו בהם מטווח קצר.

בעלי, שקיבל לפני חדשים אחדים, רשיון לקבור מתים, יצא באותו בוקר עם אחדים מחבריו, הוא נתקל בגופותיהם של בני המשפחה הטבוחה. בזריזות חפרו בורות אחדים לטמון בהם את

ההרוגים. משנגשו אל הגופות, נרעדו לפתע מתדהמה: "אני עוד חיה, אל תקברו אותי..." שמעו את מלמולה של בת ה-10, שעה ארוכה עוד פירפרה בין חיים למוות, עד שהשיבה נשמתה ליוצרה.

אחד הפעוטים שהיה בדירתנו, שמע על המאורע. השתדלנו אמנם לשוחח בשקט ולהעלים את הארועים מאזני הקטנטנים, אך בכל זאת קלטו מדי פעם והבינו את המתרחש.

הפעוט שמע שחברו בן העיירה נהרג.

— "אם חייל גרמני ינסה לתפוס אותי" הצהיר, "אברח ממנו! אני יודע לרוץ מהר מהר. ואם הוא יכוון אלי את הרובה — ארוץ בזיג-זג, כך לא יצליח לפגוע בי..."

יורים מטווח קצר

ז / הטבעת מתהדקת

חורף קשה עבר עלינו בגיטו. אולם את הקור העז השורר בחוץ לא הרגשנו במלוא עוצמתו, שעה שהתכנסנו בתוך עצמנו. הצפיפות והאחדות חממו אותנו. מדי פעם קיפצנו על מקומנו לבל נקפא.

כל עוד לא נערכו בדיקות, ישבנו בשלוה. אלא שלרוע מזלנו, בכל פעם כשהוחמרו הגזרות, דרשו הגרמנים מהיודנראט להביא לפניהם מספר מדויק של היהודים.

יום אחד, בלי התראה מוקדמת, התפרצו חיילי האס. אס. לדירתנו הצפופה. יענקל׳ה, בן אחיו של בעלי, שהגיע אלינו מנמיצ׳ין ביום בו שחטו את בני עירו, עדיין לא היה רשום. ידעתי היטב מה עלול להיות סופו לכשיגלוהו. והנה הם כבר ניצבים בפתח ואין שהות למלטו. עמדתי סמוך לארון, שילחתי ידי אחורנית, ובשבריר שניה דחפתי אותו מאחרי ולחצתי בחזקה על ראשו לבל יבצבץ ויתגלה. שנינו היינו בסכנה ברגע זה.

עבר רגע ארוך ארוך. ממקור בלתי צפוי הגיעה הישועה: אחד הדיירים פנה אל החיילים ואמר:

— ״פה כבר בדקו, זה בסדר; כולם רשומים״.

הם הפנו מבט ימינה, מבט שמאלה, וכמו מכת-סנוורים פגעה בהם... פנו ויצאו מתוך הבית.

יענקל׳ה הודה לי מקרב לב על ההצלה המופלאה, אולם מאז כירסם בו הפחד מפני כל בדיקה.

— ״אל דאגה״, השתדלתי להרגיעו, ״צעדו של כל אדם

מכוון מלמעלה. אם הקב״ה רוצה להציל אותך — אז גם כשיבואו שוב, יתרחש נס בדרך אחרת״.

ואמנם זכה יענקל׳ה, עבר את המלחמה בשלום, ובסיומה עלה ארצה.

☆

ניצני אביב כבר בשרו את סיומו של החורף. חג הפסח ממשמש ובא.

לאחרונה שוב לא הותר לנו לצאת מן הבית בתוך שטח הגיטו אפילו בשעות היום, אלא ברשיון מיוחד. רק בודדים נלקחו לעבודות כפיה.

עם כל זה חשבנו כיצד לחגוג השנה את הפסח ולקיים מצות אכילת מצה.

בבית סמוך הכשרנו תנור לאפית מצות. חלקיקי שעון שמשו לנו כמכשיר לחורר בו את המצות. העמדנו שומרים בתורנות ליד הכניסה, בעלית הגג ובאשנבים הפונים אל הרחוב. חששנו שהעשן המיתמר יסגיר אותנו. אולם האפיה עברה בסופו של דבר בשלום, מבלי שיתגלה המבצע.

הצלחנו אפילו להשיג תרנגולת לסעודת ליל הסדר, בה הסבו 16 איש.

אייר תש״ב. הגרמנים תגברו את השמירה סביב הגיטו. מכל חלון אפשר היה להבחין בנוכחות מוגברת שלהם, שלא כהרגלם.

היה זה סימן מבשר רעות — — —

אחד הפליטים שהגיע בעשי״ת מאולקניק החויר כסיד:

— ״כך זה התחיל בעיירה שלנו... מי שיכול שיברח!״

— ״אל תנסה!״ הזהרנו אותו.

אפיית מצות בגיטו במחתרת

— "לכולנו צפויה סכנה. הם עומדים לחסל אותנו בקרוב, אני חוזר ואומר: לא תפסידו כלום. אין עצה אחרת אלא לנסות לברוח".

ידענו שאין כל אפשרות להמלט. חיילי אס. אס. שורצים בתחום הגיטו ומחוצה לו, לא יתכן לצאת מבלי להתקל בהם. אולם אותו פליט שלמד מנסיון העבר, ידע היטב מה עומד להתרחש. הוא מיהר לעזוב את הבית. בנשימה עצורה עקבנו אחר תנועותיו מבעד לסדק שבחלון. לא עברו דקות אחדות מאז שנפרד מאתנו — וכבר ראינו את אחד החיילים מכוון אליו רובה.

"האלט!" קרא אחריו, אולם היהודי החיש צעדיו, ואז פגע בו הכדור. הוא התפתל על הכביש פצוע קשה. החיל לא טרח לבזבז כדור נוסף כדי לסיים את יסוריו. בלאו הכי, ידע, היהודי הזה — אבוד.

ריח איום. ריח של מוות מרחף בחלל העיירה.

יום ה', כ"א באייר תש"ב. עננים אפורים חוסמים בעד שמש האביב את הדרך, ומסכלים כל נסיון גיחה של קרן אור.

ובאמת, מה לה לקרן האור עם מצבנו הדווי, בשעה קשה זו?

שעה של הסתר פנים!

הזדרזנו לאסוף את מצרכי המזון המעטים שעוד היו שמורים עמנו לשעת חרום. גם על מצה שלמה שמרנו תקופה ארוכה, שתהא ללחם משנה משבת לשבת. מסתבר שהשבת נוכל לבצוע עליה... מי יודע מי יוותר לשאת אותה עד השבת הבאה... צררנו הכל בבגדינו. אולי נאלץ להסתתר במחבוא כלשהוא.

כ"ב באייר, יום ששי. שמחת השבת המתקרבת, הולכת ומתרחקת. מי מאתנו ילך להקביל פני שבת המלכה?

אנשי הז'נדרמריה, חיילי המפקדה הגרמנית, אינם מאפשרים

לצאת מן הבתים, ולו כדי להביא מים מבחוץ. אפילו הגישה אל השרותים הפרימיטיביים שבחצר — נחסמה בפנינו.

תחושה נוראה מחניקה את גרונינו.

פה ושם העיזו בודדים לסכן את ימיהם האחרונים ולברוח. לאן?

גם הם עצמם לא ידעו לענות. חלקם הוחזרו אל הבתים, חלקם נורו במקום.

חלקם נורו במקום

ח / הטבח

אנשים מתחילים להתחפר בבתיהם, למצוא מחסה כלשהוא מתחת לפני האדמה; אם גם זה לא ניתן — מסתתרים בעלית הגג שמעל התקרה.

עיני רואות את דודתי ובתה מתרוצצות ברחוב. עוד דקה — ויריה בודדת מחסלת את הבת לעיני האם. בשארית כוחה מצליחה הדודה להגיע אלינו, כשהיא מבכה את אסונה.

— "גזר דין משמים", אני מנסה לנחם אותה.

אנשי האס. אס. הוציאו 20 גברים לעבודות חפירה.

אט אט מתחילות להתגנב ללבנו חששות לגבי יעודה של החפירה.

מדוע יש להם צורך בבורות רבים כל כך? עמוקים כל כך?

מה הם מתכננים לטמון בבורות אלו?

את מה — — או את מי?...

בינתיים שומעים רק על תקריות בודדות בסביבתנו, אבל מי יודע אם אין תכנית המונית לגבינו?

השבת ממשמשת ובאה.

היכן הנשמה היתירה המתוספת לאדם מדי שבת? היכן אתם מלאכי השרת? את מי תלוו השבת בשובו מתפילה, לברך זאטוטיו שבבית?

אנא, ברכוני לשלום מלאכי השלום!

שבת קודש; אך גם שעת פקוח נפש, ואנו מרשים לעצמנו לחלל את הקודש בתכנוני-חולין.

מעלים הצעות: לברוח! לא לתת שיובילו אותנו כצאן לטבח! אם רצונם דוקא לירות בנו — יירו בגבנו. נדע אנחנו וידעו הם, שלא הלכנו לקראת המות. שניסינו בכל כוחנו להמלט ממנו...

אך מכיון שכך עלה במחשבה לפני רבש"ע, לא תועיל לנו מנוסתנו.

זוג תאומים, כבני חמש שומעים את הצעת הבריחה — ואינם תופסים; "הכיצד? האומנם אין די אמונה אצל המבוגרים?! והרי גם אברהם אבינו לקח את בנו לעקידה — אך הקב"ה רצה שיצחק יחיה — והצילו, גם אנחנו מובלים עכשיו לעקדה; אם חפץ בנו ה' — נחיה ולא נמות".

אנחנו מתבוננים בהם, מבקשים להיות שותפים לאמונתם התמימה.

לילה ארוך ארוך עובר עלינו. מחשבות מתרוצצות, סימני שאלה אין ספור.

לפנות בוקר נכנסת לביתנו אשה ומציעה: אם ימצא פה מתנדב שישמור מבחוץ לשניות אחדות, נברח למרתף הסמוך ושם נמצא מקום בטוח יותר להסתתר בו.

ואכן — התרחש הנס. תוך שברירי שניות עברנו אל המרתף. במפקד קצר ספרנו את עצמנו: 17 נפשות. חמי, נכנס אחרון, כשספר תהילים בידו האחת, בידו השניה הסווה מיד את הפתח מעלינו בסמרטוטים.

מאוחר יותר התברר ששהינו במרתף כיממה אחת. אותו זמן התחוללה בחוץ דרמה מזעזעת, יהודים רבים, גברים נשים וטף רוכזו בשוק העירה. מי שלא יצא בעצמו — נגרר החוצה.

ילדי ישראל בגיטו
ילד יהודי מוכר כעכים

במרתף יכולנו לשמוע את היודנראט מזחפשים אחרינו. שמענו בברור את קולותיהם.

עוד קול אשה מתחננת: הכניסו אותי אליכם! אנא!! אך אנו גזרנו שתיקה על עצמנו. הפחד משתק אותנו כליל, שפתותינו נצמדות זו אל זו.

בחוץ — קולות בכי וזעקות. הזוועה בעיצומה. מה קורה שם לאחינו, בני ראדין? מה מעוללים להם שליחי השטן עצמו?

לפתע פתאום — — — דממה!

שקט מוחלט. פסקו הבכיות, הזעקות.

מדוע נדם קולם, רבונו של עולם?

איכה הובלו לקבורה כ-2000 נפשות קדושות וטהורות?! איכה קטלה מכונת היריה בזה אחר זה את יקירנו?! האיך קלטה האדמה למעמקיה גופותיהם הרצוצים; איכה הושלכו חיים הבורה אלו שעברו על יד המכונה אך הכדורים שרקו מעליהם מבלי לחסלם?!

☆

אנו, 17 איש שמשום מה ניצלנו לעת עתה מן הגהינום הזה, אבדנו כל תחושה — מהו אסון, מהו כאב; אבדה תחושת הזמן וכל תחושה אנושית אחרת. גם לדמעות לא הרשינו עדיין לפרוץ החוצה, לא! לא עכשו!

דממה. כמה זמן עבר מאז שנכנסו הנה? יום? שבוע? שנה?... נצח! ואולי בינתיים הסתיימה המלחמה?

אם כך מדוע אנו עדיין מסתתרים כאן במרתף הטחוב? נציץ לרגע מבעד ל"אשנב".

חושך. חושך שחור משחור, מעולם לא ראינו את החושך שחור כל כך, שחור הוא העולם שבחוץ, שחור עוד יותר העולם שבפנים.

אולי דוקא עכשיו, בחסות החשיכה — הגיעה העת לברוח למעבה היער? או בעצם... אולי מחר, כשתסתיים המלחמה, בע"ה, נשוב כולנו לבתינו?

רגע! מה המחשבות האויליות האלו? מי זה "כולנו"? ומה עם אלה שקולם נדם לפני — מי יודע כמה זמן — ? אלה לא יזכו לשוב! ובכלל...

והנה — כמו תשובה למחשבותינו, אנחנו שומעים מבחוץ קולות מעודדים:

— "בואו, בואו יהודים! זהו זה! הסתיימה המלחמה! הכל נגמר! בואו יהודים!"

האמנם? להתפתות ולצאת?

לא, חלילה! זאת מלכודת! אלה הגרמנים המחפשים יהודים שעדיין מסתתרים; זו דרכם ללכוד את התמימים, את אלה שעדיין לא נפלו ברשתם.

בברור זיהינו את קולם. אין מענה.

ושוב שקט מסביב.

והנה בחור משלנו; כבר למדנו לזהות את הקולות.

— "הקשיבו היטב, הם הרגו את כולם, הבודדים שנשארו נרשמו כפועלי עבודה".

כל מלה טומנת בחובה מושג חדש, מעורפל.

מה זה "נרשמו"? "פועלים"? "עבודה"? איזו עבודה?

הרגו... את מי הרגו?

נצא.

מתחילים לצאת אחד אחד...

ט / רישום לעבודה

נביחת כלב היתה קבלת הפנים הראשונה של העולם החיצון. הכלב שקבע משכנו סמוך לבתינו, ונהנה משיירי מאכלינו, כמה שמח לפגוש אותנו. מה יודע הוא על מה שעבר עלינו מאז עזבנוהו.

הוא ראה את כולם יוצאים, רצים, מתאספים, נעלמים. אותו לא טרחו לקחת: בעיני הגרמני שווים חייו יותר מחיי אנוש. יש לחוס עליו. בעיני היהודי הוא מסוכן בשעות כאלה, די בנביחה אחת להמיט אסון על כולנו.

מבתים אחדים בסביבתנו הגיעו עוד יהודים בודדים. "הנה אבא! אבא יקר!"

— "כן בתי, יחידתי, גם עלי דלגו המרצחים. הנה שם, בעלית הגג מצאתי מסתור. היו אתי עוד כמה אנשים". ראיתי אותו נרגש ומאופק. הוא מבקש לספר לי משהו מכל אשר ראו עיניו וכאלו שותקה לשונו.

— "אבא, מה קרה?"

— "הילד הקטן"...

— "איזה ילד? מה אתו? מה עשה?"

— "רק בכה, יבב קצת".

— "ובכן?"

— "אביו, במו ידיו, ממש בעצמו... חנק אותו..."

— "חנק אותו?!"

— "את מבינה, הוא חנק את בנו, כדי שלא יסגיר את כולנו".

— "אוי, אלקים!".

☆

הפוגה קלה בהוצאות להורג. יש לצאת להרשם. ל"רשומים" יש הזכות לחיות רק על מנת לעסוק בעבודות כפיה המשרתות את הגרמנים. מי שלא נפלה בחלקו ה"זכיה" להיות פועל, אין לו זכות קיום! ואוי לו למי מבין הרשומים, שיסתיר אצלו אח יהודי שאינו ברשימה, אחת דתו — להמית, הוא — ובני משפחתו! מי שיוכיח את כוחו בחפירה מעולה — הודיעו הגרמנים — ישאר בחיים עם בני משפחתו.

בעלי "זכה" להיות בקבוצת הפועלים. בהלה החלה בין הנוכחים. כל אחד רוצה להיות מבין מקורביו של פועל מעולה.

על ידי עמד סטוניצקי, כשאליו נצמדות שתי נשים. האחת היא אשתו, נושאת שם משפחה זהה, והשניה אחותו, שגם היא רשומה בשם משפחה סטוניצקי. יש לו הרשות להציל רק את אשתו.

— "אני אשתו"! מכריזה האחת.

— "אני אשתו"! קוראת גיסתה, הרוצה גם היא להשאר בחיים.

רגע של קורת רוח לגרמנים מסביב.

— "ובכן", נזרקת פקודה לאויר, "תחליט מי משתיהן היא אשתך!"

סטוניצקי נבוך, על מי יחרוץ גזר דין מות?!

מבלי משים, מבלי להספיק לדון עם עצמו, מניף ידו לעבר אשתו.

האחות האומללה מנסה לחפש ישועה ברגע שלפני האחרון בחייה...

הכדורים הבאים הופנו הישר... לסטוניצקי ורעיתו.

עוד לילה שחור, ושוב מנסות קרני שמש ראשונות לגרש את החושך קמעא קמעא, ולהאיר על פני תבל.

דולינסקי מגיע אלינו ומודיע, שיש למהר להתיצב בשוק, כדי להכנס לרשימה.

אנו כבר חדלנו להאמין. מי יודע מה משמעות הרשימה?

— "לא", הכרזתי, "אני לא אצא להרשם!"

— "חייבים!" הוא עונה, "כך יש יותר סיכוי: הם משאירים את בעלי המקצוע".

— "אהה! אם כך, מה יהא על אבא?"

"אבא!" התחננתי לפניו, "צא ותברח! אם תצא להרשם — הם יראו לפניהם איש זקן, ויהרגו אותך מיד. אבא, רחם עלי! הנה כך, מאחורי גבי, מהר מהר, תברח!"

— "לא כדאי לך, ליבא", לחשה חברתי, "כבר חלפה הסכנה, הם כבר שבעים מדמֵנו הרב, אל תבריחי את אביך כעת! היום הם בודאי לא יהרגו".

☆

יצאנו כלנו החוצה.

איש אס. אס. נעץ בנו מבטים... מי יודע אלו מחשבות מתרוצצות במוחו בשניות אלה. אולי הוא מחפש דרך מקורית לחסל אותנו?

עוד הוא חוכך בדעתו איזה מוות יבחר לנו, והנה צצה לפתע בריאה מיוחדת במינה: מזכירה גרמנית שנותר בה קורטוב של רחמים! היא נגשת אליו ואומרת:

— "זאת קבוצה של פועלים יעילים. אתמול לא הספקתי לרשום אותם. אפשר להשאירם בחיים!"

הגרמני מהנהן בראשו לאות הסכמה — והולך לו.

דולינסקי שהיה אתנו חושב להציל בדרך זו גם את אחותו. הוא ניגש לאחד הממונים ושואל:

— "אחותי נמצאת פה באזור, באחד הבתים. האוכל לצרפה אלינו?"

— "לך!"

הולך לו האח הטוב לתומו, להכניס את אחותו אל תוך לוע הארי.

אותו גוי "אדיב" מכוון את אקדחו אל מול האחות.

והאקדח יורה...

אחותו קרסה, ונהרגה במקום.

☆

המזכירה לקחה את גליון הניר ורשמה את שמותנו. כל שם רשום פרושו מנת חיים שניתנה במתנה לנושא שם זה.

מתנה לכמה זמן? והאם כדאי לו לאותו זכאי ליהנות ממתנה זו? לא כולם סברו כך. כולנו ראינו בעינינו את המוות המתקרב, ורק תהינו — איך יבוא? כיצד ילפות אותנו? הנעמוד בעינויים המחכים לנו?

הגרמני העומד מולנו, סקר את הרשימה, עיין בה, סקר גם אותנו מכף רגל ועד ראש.

"זה מדי זקן" — יריה... מוות.

"זה מדי צעיר" — עוד יריה.

וכי מה יעשה אם נותרו בידו כדורים נוספים, ובוער בו החשק להשמיד עוד כמה יהודים?

אין לו בעיות: כל מי שאינו נראה לו, מסיבה זו או אחרת — מקבל כדור בראש.

האחד מדי גבוה, האחר מדי נמוך.

הכדורים שורקים מעל ראשינו, ופוגעים ללא הבחנה.

ר' מרדכי בֶּער, שכוחותיו לא עמדו לו עוד, קיוה אולי שאחד הכדורים ישים קץ לייסוריו הרבים. מחלת השחפת שדבקה בו גרמה לו סבל בל ישוער.

הגרמני הביט הישר לתוך עיניו — ונרתע אחורנית: ניצוצות הקדושה שייקדו מעיניו של ר' מרדכי בער — פגעו באותו מרושע.

— "למה להרוג אותו"? מלמל לעצמו, "שימשיך לחיות ולהתייסר, מוטב לו כך"...

☆

תקציר של פרוטוקול הוקרא בפנינו:

"היהודים כלם בני מוות הם! אין לאף אחד מהם הזכות לחיות, פרט לאלה הרשומים כאן, שנמצאו ראויים לעבודות כפייה. אם ימשיכו להוכיח שהם פועלים ישרים — ישארו לחיות. אולם, אם ימצא ביניהם אחד שאיננו רשום — יהרג מיד, וכן יחד עם זה, מי שהסתירו, על כל בני ביתו".

עם סיום קריאת הפרוטוקול ניתנה ארכה של שעתיים כדי לרוץ להביא חפצים אישיים מהבית.

החלה ריצה מטורפת לכוון הבתים: מה לקחת קודם? אוכל? חפצי-ערך? כסף?

אין זמן לחשוב. יש להזדרז.

ניגשתי אל מיטתו של אבא והתחלתי לגרור ממנה את מזרונו הכבד. שלא יחוש אבא, הרהרתי תוך כדי גרירת המזרון, שאין לו פינה נוחה לישון בה. שתערב עליו שנתו על המזרון שאליו הורגל שנים ארוכות.

חומות הגיטו

י / בגיטו המחודש

התרכזנו שוב יחדיו במקום שנצטוינו. דחסו אותנו בשטח קטן, והודיעו: "זהו הגיטו שלכם. איש בל יעיז לעשות צעד בלתי זהיר לכוון אחר!"

בלי להתיעץ עם איש הסתרתי מספר אנשים שאינם כלולים ברשימה, כמו אותה אשה נוספת שהתחננה:

"הכניסו אותי לגיטו שלכם; אנא..."

תוך התנגדות נמרצת דחו אותה. איש לא רצה לסכן ברגעים אלו את חייו ואת חיי משפחתו.

— "אני אסתירנה", התחננתי בפניהם.

— "על אחריותך"!

הצלחנו מעט להערים עליהם ולהסתיר בודדים לא רשומים. והם — שצמאונם לדם עדיין לא שקט — נגשו אל אחד הגברים צוו עליו לפשוט את מעילו, העמידוהו אל הקיר וירו בו.

היריה הבאה נורתה לכיוון אחר; מישהו פסע שלא במתכוון פסיעה קלה מחוץ למקום המסומן עבורנו. זו היתה שיטתם להטיל עלינו משמעת, לפני שנתחיל לעבוד. ואמנם נפל עלינו מורא שכזה, עד שרבים מאתנו איבדו צלם אנוש. קרה שאיש גרש את אשתו החוצה מן הגיטו, אֵם רחמניה — את ילדיה, בנים — את הוריהם. כך, בלי חשבון נפש, בלי מצפון, בלי אפשרות לחשוב כלל.

בגיטו הקטן, בסימטא צרה בראדין, שהינו כ-7 שבועות. היו

אלה ימים של ענוי הדין — מכ"ג אייר תש"ב עד י"ז בתמוז, שבהם נפלו אנשים סביבנו כזבובים.

די היה בפליטת משפט קצר, כמו — "באים לבדוק — —" כדי שתחל מנוסה מבוהלת, וכל מנוסה זורעת סביבה קטל. גויות נוספות הולכות ונערמות בדרכים.

עיקר הפחד היה בלילות, שמא שמא יבואו חלילה לבדוק ולהשוות בין הרשימה והמציאות. או אז יוציאו למחרת היום, ויחסלו.

☆

סביבי היו אבא, אמא, בן דודי, רבנית מוילנא, ליבה וארבעת ילדיה, ועוד כמה נשים צדקניות.

ישבנו כשאנו שקועים במחשבות. לא חשבנו כלל בימים שכאלה על אריכות ימים, אך קיווינו לזכות לפחות למוות קל יותר. אולי, אם נעסוק בחסד, נזכה לכך?

"ודאי! אין ספק" אמר לי לבי: "עשית חסד בשעת חרון־אף משמים — יש ויש בכוחה לעזור. שמחתי על הרעיון שעלה במוחי.

"איזה חסד אפשר כבר לעשות בתנאי המצוקה שלנו?"

— "לדעתי יש להקפיד יותר על צניעות: כשיש פריצות — נופלים חללים בעם", הציעה אחת הנשים, אם לתאומות קטנטנות ובו במקום החלה להאריך להן את השמלות.

— "ואילו אני אגיש לנסות את מזלי ולהוסיף עוד 20 שמות לסוף הרשימה", הצעתי, אך מיד נסוגותי מן הרעיון. זה סיכון גדול. הם יראו שיש מדי הרבה רשומים — ואת האחרונים יוציאו להורג, "לא, זה לא ילך".

— "ואולי", חשבתי בקול "אבקש להכניס את 20 השמות לאמצע הרשימה? אך לא", בטלתי שוב את הצעתי, "גם כך

תהיה הרשימה ארוכה בעיניהם, והם יוציאו להורג את 20 האהרונים, אחר שכבר קבלו את חייהם במתנה, כביכול".

בכל זאת פנינו בבקשה אל היודנראט שינסו מזלם, ויצרפו את השמות לרשימה.

להפתעתנו — הנסיון הצליח. בערב שבועות עמדה לנו כנראה זכות מתן תורה, ו-20 השמות צורפו!

ולמחרת — שוב מלכודת: הגרמנים הודיעו שכל מי שעדיין לא רשום — ייצא להרשם. הם הבינו שכנראה מסתתרים פה ושם בודדים ללא "היתר" רשמי לחיות.

אך בינתנו לא הסתתרה. ידענו שהם מחפשים, ואוי לו למי שייצא להרשם.

איש לא יצא.

☆

מחג השבועות ואילך פסקו לאיים בהוצאות להורג. החליטו, כנראה, שהגיע הזמן שנביא להם תועלת, ועל כן מוטב שנעבוד כבר.

הוטל עלינו תפקיד מיון הבגדים.

ערימות — ערימות בגדים של אנשים ששוב לא יזדקקו להם... כל מה שרק יכלו הצוררים לנצל — הם ניצלו כהוגן.

הערימות נאספו בבית הכנסת, כשהן ממוינות על ידינו: חבילות מסודרות של חולצות, מכנסים, מעילים, מגפיים, כפתורים, וכן הלאה.

המגע הראשון בבגדים העביר בנו צמרמורת: היכן הם אותם אומללים שאך תמול-שלשום הופשטו מבגדים אלו? אנא, היו מליצי יושר בעדנו, על מנת שלא ימיינו מחר אחרים — את בגדינו שלנו...

לאט לאט התרגלנו לעבודה, משל היינו מסדרים את ארון הבגדים בהתחלף העונה.

לרגע, אחזה בי שוב צמרמורת:

— "לא, לא", זעקתי לעצמי, "לא לאבד חושים: אני חייבת להתחזק! ובכל זאת... הרי זהו הסודר החדש של בעלי! הוא ולא אחר. אינני טועה, לדאבון לבי". אינני מאחלת לאיש לחוות רגע שכזה...

ידידים שעבדו על ידי הכירו גם הם את הסודר. הם השתתפו בצערי, והוסיפו אזהרה:

— "ליבא, שלא תעיזי להסתיר אצלך את הסודר! רק זה, לא, חלילה".

— "אתם יודעים", נסיתי להשלות את עצמי, "בעלי נתן כנראה את הסודר החדש שלו לחבר, ואילו הוא עצמו נמלט, נמלט הרחק, למקום אחר. כן, אין ספק, הוא לא נקבר בבור שחפר לעצמו, הוא בודאי ברח, הוא ברח..."

כך נסיתי לברוח מן המציאות, אך מאוחר יותר ספרו לי עֵדי ראיה איך הוטמן בעלי בקבר אחים. קבר שחפר הוא וחפרו אחיו, במו ידיהם.

השלל
עשרות אלפי טבעות קידושין
שהסירו הנאצים מידיהן של נשים יהודיות

יא / בריחה ליער

תוך כדי עבודה הועברה שמועה שמכינים לנו עגלות לצאת לדרך. ומיד, בלי לחכות לפקודות, בלי לנסות לאמת את השמועה, נמלטנו מהמקום. איך שהוא גררנו אתנו את סמרטוטינו הארוזים בשקים.

תוך כדי ריצה דרך חצר בית הכנסת, נתקלתי בשוטר פולני. הכרתי אותו היטב: היה זה פולני שלמדתי אתו בבית הספר. האם גם הוא זיהה אותי? כך או אחרת — הוא כוון הישר אלי את קנה רובהו. בלי היסוסים המשכתי להתקרב אליו. ידעתי שאני עושה את השטות האחרונה בחיי: הגשתי את אצבעי וסתמתי את פי הקנה, לעצור כביכול את הכדור המיועד לפגוע בי.

הפולני בהה בטפשונת העומדת מולו.

"ממילא תהרג בעוד כמה צעדים", חשב. "אניח לה כרגע, מוטב לברר מה היא נושאת באמתחתה".

ללא אומר ודברים החל לפזר כל מה שהיה בשק. אוצרות חשובים לא היו שם, אך עוד הוא עסוק בנבירה בחפצים שלי — נשאתי רגלי והמשכתי לרוץ בכל כחי.

סיכמנו בינינו מראש, שאם נאלץ לברוח מסיבה כלשהיא, נפגש ליד ביתו של הפולני לויטיש.

לויטיש זה זכור לטוב בעיני כולנו. הוא מעולם לא הלשין ולא סיפר על קיומנו, למרות שבכך סיכן את חייו ואת חיי בני ביתו. הוא היה נכון אפילו לעשות עמנו חסד בשעות מצוקתנו. אילו רק רצה, יכול היה בקלות לחסל אותנו. איש לא היה

מעניש אותו על כך — להיפך, אפשר שהיה זוכה בפרס כלשהוא. כולנו הכרנו לו טובה על יחסו אלינו.

הלכנו בצעדים חפוזים לכוון חצר ביתו של לויטיש. תוך כדי הליכה נשמעו היטב קרקורי תרנגולות: הארועים סביב לא הוציאו אותן משלותן. גם טחנת הקמח טרטרה בקול.

— אם כך, הרי כה קרובים אנו אל העיירה, אל בתינו שלנו! עד עכשיו נדמה היה לנו שאנו נמצאים בקצה העולם.

מצאנו את הבית, ביתו של לויטיש. פגשתי שם את אבא, אמא וחברים נוספים. לא נשאר לנו פרור אוכל להכניס אל פינו. הגענו לאפיסת כוחות, בשֶל הרעב והריצה המטורפת.

עד ימים אלו הצלחנו עדיין להקפיד במדת האפשר על כשרות, ולא הכנסנו לפינו מאכלי טריפה.

מפיהם של חברים נוספים שהגיעו נודע לנו כי שוב אין יהודים בראדין. במשך השבת הם עשו "נקיון"... "יודנריין".

איך קם ויהי הדבר הנורא?

איך שָכְלַת ראדין, בימים קצרים — את מיטב בניך ובנותיך?!

איך ספגה אדמתך את דמם של הקדושים, שמסרו נפשם בטהרה?

את, ראדין, שזכית לשַמֵש אכסניא למרן החפץ חיים זצוק"ל. האם היתה מלאכת הצורר ההשלמָה של החלל שהותירה אחריה הסתלקותו של גדול ישראל?

הכל הכל הפך נחלת העבר: בניך התמימים היוצאים לעבודת היום־יום, קול התורה הבוקע מבית המדרש, תפלת תינוקות של בית רבן שעליה עומד העולם.

הכל נדם!

לזכר קדושי

ראדין

(מקום ישיבתו ופעולותיו של החפץ חיים זצ"ל)

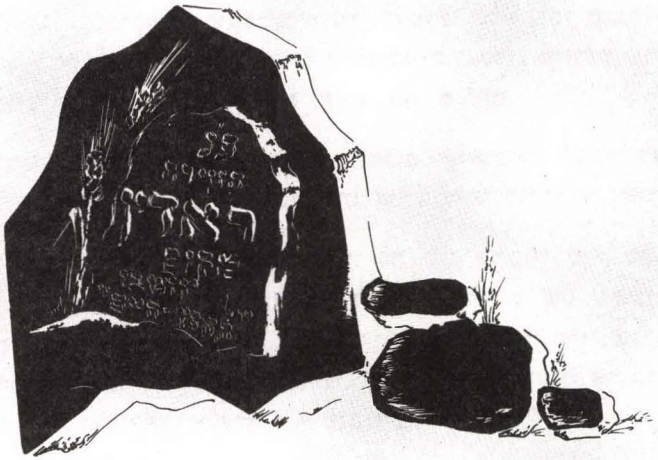
שרובם נטבחו

ביום כ"ג אייר תש"ב

ת'נ'צ'ב'ה'

יוצאי ראדין בישראל ובתפוצות

אבן זכרון לקדושי ראדין בעיר הקודש ירושלים

כך יושבים אנחנו שפופים תחת ענפיו של אחד העצים בחצרו של לויטיש שעינו לא צרה בעצם קיומנו, ומסכמים בקצרה חיי עיר שאיננה.

"אולי תסתיים המלחמה תוך יום-יומיים", השלינו את עצמנו בקול רם.

לאחר יום אחד פנה אלינו לויטיש, והסביר בעדינות שלא יוכל להרשות לנו להשאר יותר בחצרו.

— "צר לי, אך כיון שאני פולני — אני מסכן באופן נורא את כל בני ביתי, כשאני מחזיק יהודים בצל קורתי; תאלצו לפנות את המקום..."

הבנו אותו: עזבנו את חצרו, חצינו במהירות כרי דשא נרחבים, עברנו דרך שדות האיכרים בדרכנו אל היער.

הרעב החל להציק לנו מאד, בקשתי מאמא שתמתין לנו תחת עץ הליבנה, עתיק היומין, ואילו אני אצא עם אבא לחפש מעט אוכל.

היה לנו בקבוק מים שקבלנו מהגוי. שמרנו עליו מכל משמר: אם נשיג לחם — הרי נזכה ליטול ידים במים האלו! אחרים שתו את המים לצמאונם, או שטפו מעט את פניהם.

מדי פעם זימן לנו הקב"ה גויים רחמנים, שהסכימו למכור לנו מעט לחם, תמורת זהב או תכשיטים שהצלחתי להחביא איתי.

גוי אחד הגדיל חסדו עמנו, והרשה לנו להכנס מדי פעם לביתו, על מנת לכבס את בגדינו. לאחר עמל רב של שפשוף הבגדים, הנחנו אותם לייבוש בפינת החצר. לא אחת קרה שבאו חיות היער וקרעו לגזרים את בגדינו. או אז עמלנו שעות ארוכות לאחות את הקרעים ולתקן את הבגדים.

יום אחד, לאחר שסיימתי את סחיטת הכביסה לצד תנורו הענק של הגוי, כשאני עצמי סחוטה מעייפות, נעצמו עיני. גם

אבא שנלווה אלי תמיד לדרך זו, נרדם מעל התנור. מחשק׳ה, אשתו של הגוי, חסה עלינו והשאירה אותנו ללון. מקץ שעה קלה התעוררתי בבהלה:

— "אבא!" הערתי אותו כשכולי נסערת, "אבא, ה׳חפץ חיים׳ בא אלי הרגע בחלום! הוא לחש לי דבר מה... אינני מצליחה בשום אופן להזכר מה אמר לי, אבל — אבא, בא נברח מיד!"

אחזתי בחזקה את ידו של אבא, ויצאנו מיד, כשפנינו אל מעבה היער.

פעמים אחדות קרה שבשעת סכנה היה ה"חפץ חיים" בא אלי בחלומי. כך חשתי גם הפעם שסכנה קרובה, ויש להמלט מהמקום בזריזות.

למחרת ספרו לנו שקבוצת גרמנים עברה דרך חצרה של מחשק׳ה למטרות חיפושים, דקות ספורות אחר שנמלטנו ממנה.

ידידנו הפולנים הודו לנו אחר כך בהתרגשות, על שהשכלנו לעזוב את המקום בעוד מועד, ולהציל כך גם אותם ואת רכושם.

☆

ברכת ה"חפץ חיים" לוותה אותי עוד שנים רבות קודם לכן. בהיותי בת 11, חליתי לפתע. חום גופי היה גבוה, הלב התרחב בשמונה ס"מ, וסביבותיו התמלאו מים. ה"פאלשער" (אח בתפקיד) שהגיע למקום הודיע שיש להעבירני בדחיפות לבית חולים בווילנא, למרות שסכויי לחיות קלושים.

אבא ואמא היו אובדי עצות. הכל נדו בראשם לבת הנוטה למות, והשתתפו בצערם של ההורים.

בעגלה שעשתה דרכה במהירות גבוהה, יחסית, הובהלתי לבית החולים בווילנא. שם בדקו הרופאים את מצבי ואמרו נואש.

אמא הליטה פניה בכפות ידיה, כשדמעות רותחות ניגרות על ספר התהילים הפתוח לפניה.

אבא החליט לחזור לראדין ולבקש את ברכת ה"חפץ חיים".

בביתו הקטן קבל הצדיק את אבא בלבביות האופינית, ושלח את ברכתו אל הבת החולה.

בלב קל יצא אבא לדרך חזרה.

בבית החולים הענק של וילנא נכנסו הרופאים להזריק לי בפעם השלישית. הם צוו עלי להיות רגועה על מנת שלזריקה תהיה השפעה על מצבי המחמיר.

— "לא ולא!" דחיתי אותם, ובכיתי ללא הפוגה, "עכשו לא! אנא, אל תכאיבו לי כל כך".

עם כל דקירה במחט העבה חששתי כי כאן תהא קבורתי.

הרופאים התלחשו ביניהם, ויצאו להתיעצות. כעבור דקות אחדות נכנס אחד מהם.

הוא התבונן בי בפליאה:

— "היכן החולה?" שאל, "לאן נעלמה הילדה החולה האנושה?"

שאר הרופאים נכנסו אף הם לחדר, ונדהמו לגלות ילדה שזה עתה חרצו גורלה למוות מידי — והנה היא מזדקפת למולם בריאה ושלמה...

— "פלא התרחש פה! זוהי תופעה חסרת תקדים בתולדות הרפואה..."

ואל אמי המאושרת פנו ואמרו: "בתך נולדה מחדש. את יכולה לפנות למשרד בית־החולים ולבקש החזר של הסכומים ששלמתם מראש עבור ימי האשפוז, בתכם תשוחרר כבר בימים הקרובים..."

יהודים מן הגטו נלקחים למחנה ריכוז

יב / אורחים אצל הפריץ

יום כפור. תפלה במנין איננה אפשרית, אבל לצום — אפשר ואפשר! נעלי בד? גם לכך מצא אבא פתרון: הוא מצא שקים ועטף בהם את מגפיו...

היה בידי סידור "דרך החיים" שעליו שמרתי כעל בבת עיני. כולם ידעו היטב: בסידור "דרך החיים" של ליבא יש לנהוג כבוד, שלא ילך לאיבוד. כולם גם ידעו שבין דפיו שמורות תמונות יקירי, בני משפחתי.

באותו יום כפור ספגו דפיו של "דרך החיים" את זרם הדמעות ששטף ושטף.

"מי א-ל כמוך, אהללך בקול רם,
...מחיה המתים, גדלך אדרוש, המלך הקדוש.

כדניאל איש חמודות אנחנו משוועים לפניך — הטה אלקי אזנך ושמע, וראה שוממותינו...

ה' שמעה, ה' סְלחה, ה' הקשיבה ועשה,

אַל תְּאַחַר!"

המשכנו באמירת הוידוי, אשר כבר היה שגור היטב בפינו, בעל־פה ידענו לחזור עליו. לא אחת מלמלנו מלה במלה את תפלת הוידוי, שמא זהו הרגע שבו נשיב את נשמתנו ליוצרה.

עברו ימים, שבועות. הגיע החורף הקשה. החורף באירופה קשה מנשוא: קשה בימי שלום, וקשה שבעתיים בימי מלחמה: 30 מעלות מתחת לאפס; אין הסקה, אין תנור, אין אש, אין קורת גג.

אבל יש עצים רבים ביער. והעצים הטובים מוכנים להגן עלינו. ענפיהם נותנים לנו מחסה, גזעיהם העבותים מסתירים אותנו, ואינם מסגירים את מקום מחבואנו.

חיבה יתרה מגלים לנו העצים. במשך 26 החדשים ששהינו במחיצתם, היו הם לנו לידידים טובים. אף פעם לא גרשו אותנו מקרבם; תמיד פרשו זרועותיהם הארוכות לקראתנו. לפעמים דמינו בנפשנו שהם קוראים לנו — עלו, טפסו עלינו, נסתיר אתכם היטב! לא ניתן לכדורים לחדור לבשרכם. נספוג אותם אנו. מוטב שיגדעו זרועותינו שלנו, ולא תפגעו אתם. בכל עוצמתנו נשתדל להגן עליכם. רצונכם לחפור תחת גזעינו, להחביא דבר מה בין שרשינו? בבקשה, נהיה לכם לשומרים נאמנים!

אכן, קבלנו הצעתם האדיבה. סוף סוף לא פונקנו בהצעות ידידותיות כאלו. ואכן, התברכנו בצל קורתם של העצים בתקופה הקשה ביותר בחיינו.

אמנם לא אחת התרחקנו מהם לצורך חפושים אחר אכל, אך תמיד בתקוה לשוב אליהם במהרה; שרק לא יקטלונו בדרך. שרק נצליח לקיים להם את הבטחתנו — לחזור...

☆

לא רצינו להכנס לסכנות לעיתים קרובים מדי. לכן הוחלט לאסוף כמות מירבית של אוכל, ולאגור אותו במקפיא הטבעי שלנו, לימות החורף הקשים. את המזון שהשגנו חלקנו לחברי הקבוצה כולה.

אזרנו אומץ והלכתי עם אבא לבית אחד הפריצים המוכר לנו, כדי לבקש ממנו ומחבריו לחם — תמורת תשלום, כמובן.

מצאנו את ביתו בחסות החשיכה. באותו לילה לא חשש הפריץ, כנראה, לפתוח בפנינו את הדלת. יש ותאוות הממון מסלקת מהם את החששות.

ניהלנו אתו משא ומתן על גובה התשלום ועל כמות האוכל שנקבל בתמורה.

"כמה שוטה הוא" הרהרתי לעצמי, "הרי בקלות יכול הוא לחסל אותנו ולזכות בכל "אוצרותינו".

מה טוב שהקב"ה מנתק להם מדי פעם את חוט המחשבה..." לפתע נשמעו דפיקות חזקות בדלת.

לבנו החל הולם בכוח:

הפריץ הציץ דרך אשנב צדדי, וזיהה שלושה חיילים רוסיים מעבר לדלת: סכנה.

מבעד לדלת האחורית הוא סילק מיד את בנותיו הצעירות: "עד שיסתלקו להם הרוסים, שמא שכורים הם, שמא... שמא..."

הרוסים, חסרי סבלנות, פותחים את הדלת.

— "אנו רעבים"! הם רועמים "הגישו לשלחן! תנו קדלי חזיר, וודקה; וודקה אנו רוצים! וגם פירות, ירקות, כל מה שיש בבית. אבל מיד! זה ברור? מיד!!"

בעוד בעל הבית נחפז להגיש לשלחן מכל הבא ליד, פנה אלי אחד החיילים בקול מתקתק:

— "את צעירה עדיין. הגרמנים יראו אותך ויקחו אותך לעבודה, ואת אביך הזקן יהרגו בודאי. בואי אתנו, נציל אותך!"

חלחלה אחזה בי. מדוע לא מהרתי להסתתר עם בנותיו של הפריץ? איך אמלט כעת מתחת אפם?

הם מביטים בי, מחכים לשללם, מצפים למוצא פי.

— "בעיני הגרמנים כלם שוים", גמגמתי, "צעירים וזקנים הם היינו־הך בעיניהם". קול לא לי דבר מגרוני.

— "טפשונת", קראו וקללו ברוסית "אנו רוצים להציל אותך ואת מסרבת! טוב, לפחות סעדו לבכם אתנו".

— "אנחנו לא אוכלים טריפה", העזתי לענות.

הם שוב נעצו בנו מבטים דוקרניים, ומשכו בכתפיהם.

"בני אדם משונים" חשבו "אולי מטורפים, נעזבם לנפשם".

בדרך נס פנו על עקבותיהם — ונעלמו.

— "מוטב שנסתלק מפה מיד", אמרתי לאבא, "אולי ישובו תיכף".

יצאנו מהבית ומצאנו מסתור בתעלה סמוכה. שקענו בשלג טובעני ונרטבנו עד לשד עצמותינו.

— "בואי, בתי, ננסה להחלץ מהשלג ולחזור "הביתה", לעצים שלנו... אמא ודאי דואגת".

ואמנם ביער סָפרה האֵם בחרדה גוברת והולכת את השעות מאז עזבנו אותה, תחת כיפת השמים.

— "אמא! אמא! אנחנו כאן. אמא, גם אבא חזר, ב"ה זכינו לחזור".

— "אוה, יקירי, ברוך השם! כל כך דאגתי!"

— "כמה טוב לראותך, אמא", אמרתי אגב חיבוק חם, "אבל"...

— "מה? מה קרה?"

— "פשוט לא הצלחנו להביא אוכל..."

— "אוכל? האוכל לא חשוב, נסתדר, נקח מעט שלג ונשים בפינו..."

— "כן, כך נעשה".

לקחתי כפית ותחבתי אותה לתוך השלג. כששמתי אותה לתוך פי, נרתעתי: משהו דקר את לשוני, כאלו ננעץ בה קוץ. מה דוקר כל־כך בשלג הצחור?

בחושך קשה לראות.

בבוקר, לקחתי מתוך סקרנות את הכפית בידי לראות מה דקר אותי, הכפית היתה מכוסה דם קרוש. דם של פיסת לשון שדבקה בה (עדיין שמורה איתי במגירתי כף הברזל ההיא...).

ראש חודש טבת. חשנו שהיער אינו נותן לנו די מחסה. עלינו לשנות את מקומנו. אולי יסכים אחד הגויים להשאיל לנו עגלה כדי לעבור למקום אחר — אולי לגיטו "לידא". נשלם לו ככל שיחפוץ, נשיג לו זהב ובגדים — ובלבד שישאיל לנו את עגלתו! בהצעה זו באתי אל אבא.

— "שכחת, בתי, שהלילה הוא ליל הסילבסטר שלהם? הם כולם שיכורים. הם יתנפלו עלינו לפני שנספיק להציע להם את העיסקא!".

— "אבא, אולי יתרחש לנו שוב נס חנוכה? ננסה את מזלנו, רק תתפלל, שאם נמות בדרך — שנזכה לפחות לקבורה, שרק לא יאכלו החזירים או חיות היער האחרות את גוייתינו".

(בין קפלי בגדינו תחבנו פתקאות שעליהן רשמנו — "מי שימצא גופה זו, אנא יטמון אותה באחד הבורות, ויודיע נא על מותנו לבני משפחת שלוסברג, תודה!).

— "ובכן, הננסה?" האצתי באבא המהסס.

— "כן"! גמר אבא בנפשו, "וכי מה נפסיד? מוות פה או מוות בדרך — מה ההבדל? ממילא אורב לנו המוות בכל מקום".

הלכנו, נעצרנו ליד בית בו הבהב אור מבעד לחלונות וניסינו לאזור אומץ. לבסוף נקשנו חלושות על הדלת.

— "כן, יהודים, מה רצונכם?" שאל גוי מגושם שפתח את הדלת.

— "ניתן לך זהב ובגדים, יש לנו"! הבטחנו לו.

— "מה?" התבלבל הגוי "מה רצונכם ממני"?

— "התשאיל לנו את עגלתך לשעות מספר"?

"אהם... העגלה... — תנו לי כל מה שיש בידכם, וחכו לי בחוץ, שם על יד השביל. בעוד דקות אחדות אבוא עם עגלתי ואקח אתכם לאן שתרצו".

— "תודה לך, איש טוב! נצא לחכות לך".

יצאנו לתומנו, קפואים מקור, לחכות.

השעות חולפות. כל שעה — נצח. עד מתי נחכה לו?

הגוי היה פחות תמים מאתנו, מאחר שהיו הזהב והבגדים בידו — מדוע יהיה חייב למלא הבטחתו לכמה יהודים עלובים? יוחילו להם עד בוש...

רגעים של יאוש: לא עגלה, לא זהב ולא בגדים.

רבונו של עולם, אם כך רצונך — יהי כך: נשוב אל הבונקר שלנו ביער, ונשאר בינתיים שם.

"קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'"...

לא הבנו, שמשמים כיוון הקב"ה כך, אך ורק להצילנו.

לא הבנו, שאם נזוז מפה, נקרב בבת אחת את קיצנו.

ברוך המקום ברוך הוא, שכל מהלכיו, הנסתרים והגלויים — כולם לטובה.

לא העלנו כלל בדעתנו, שבאותם ימים היו הצוררים עסוקים בחיסול יהודי גיטו "לידא", עד האחרון שבהם.

אחד הגויים שעבר באקראי על פנינו, נתן לנו ככר לחם יבש וניסה להשיב מעט את נפשנו. הוא אף הכניסנו לביתו לרגעים אחדים. כמה טוב היה לחוש לרגע קל מעט חום!

אבא ניסה לשבת על כיסא, אולם חש סחרחורת, מעד ונפל ארצה. בקושי רב הצלחתי להעמידו על רגליו, אחת מהן החלה לקפוא.

יצאנו מבית הגוי אל היער הקר והמושלג. כאן בגדו בי כוחותי וצנחתי ארצה.

— "ליבאל'ה, בתי יקירתי", אמר לי אבא כשדמעות בעיניו, "הכל רציתי לתת לך, הכל! רק חיים אין בידי להעניק לך..."

איך שהוא התגברנו, והגענו אל המנוחה.

ברוך המקום ברוך הוא, שהחזירנו אל "גן העדן" הפרטי שלנו, אל הבונקר שחפרנו להסתתר בו.

יג / מות אבא

— "כך, זהו זה", לחש אבא בקול לא קול, "הרגלים קופאות, ככה זה".

אבא חש שקיצו קרב.

מיהרתי לשפשף את רגליו בידי, אולם לא הטבתי לרגל הקפואה. רצתי אל גויה אחת שלעתים נענתה לבקשותינו, ובקשתי שתתן לי שומן אווזים. אלקה, חברתי לספסל הלמודים, שבילתה אתנו ביער, הכינה מהשומן מרק חם. לא בדקתי בכשרותו: אולי ישיב אבא נפשו וייחם לו.

שבוע ימים של יסורים.

ליל שבת. שבת המלכה, שבת מנוחה, אנא תעמוד לנו זכותך. אבא חפץ לנוח מנוחת השבת ולא מנוחת עולמים...!

אבא חש שזוהי לו השבת האחרונה. הוא לא הביע בפנינו את תחושותיו כדי לא להוסיף על צערינו, אף לא הבנו מדוע התחיל שוב ושוב "והוא רחום...".

ימים רבים אחר כך, תוך שיחזור השעות המרות הבנתי שלא בקש אלא להגיע ל"שמע ישראל"...

אלקים אדירים, אל תטול את נשמתו השבת, רק לא היום, רק לא מחר, לא, בכלל לא!

למחרת, הושיט לי אבא שקית עם מטבעות נוצצות של רובלים.

— "הא לך, חלקי לצדקה, עשי חסד בכסף הזה".

— "לא אבא!" השבתי את השקית בתנופה לעברו "בעצמך תחלק את הכסף לצדקה".

— "אני כבר לא אזכה, אולי תזכי את, בתי היקרה. אנא, קחי ממני ועשי בו חסד".

לא עניתי. דפדפתי בין תמונות קרובי המשפחה, ומחשבותי טרופות.

— "עוד תזכי לראות אותם", לחש אבא, "אני כבר לא..."

ישבתי לצדו. נשימותיו הקצובות העידו על הסוף ההולך וקרב. יצאתי מהבונקר להתפלל מנחה וערבית, ונפשי זעקה. אזני האחת קולטת את רעמי גושי השלג הנופלים מן העצים ברעש, והשניה כרויה היטב לחלל הבונקר, לקצב הנשימות של אבא.

"אשרי... אשרי העם שככה לו...

עיני כל אליך ישברו...

אמת ואמונה... הקל הנפרע לנו מצרינו... השם נפשנו בחיים..."

המלים זורמות בערבוביה.

"השכיבנו ה' לשלום, והעמידנו לחיים והסר שטן מלפנינו, ובצל כנפיך תסתירנו".

אהא, כמה כבד היה משקלן של מלות התפילה!

אנא אבינו שבשמים, הזוכר חסדי אבות, זכור לטובה את אבינו שביער, כי מי כמוך בעל גבורות...

עוד ימים ספורים של גסיסה. יום אחד של חסר הכרה, ו...

הכל נדם. כ"ז שבט. אבא השיב את נשמתו הטהורה ליוצרו.

ברוך דיין האמת!

מלך ממית ומחיה, הנאמן להחיות מתים.

ידידים עברו על ידי הבונקר בדרכם להשיג לחם.

— "הוא חי?" הציצו פנימה.

העינים הבוהות השיבו על שאלתם. ללא שהיות מיותרות יצאתי לחפש עגלה על מנת להביאו לקבורה. ידידי סייעו בידי להשחיל את הגופה החוצה דרך פתחו הצר של הבונקר.

— "התתן לי את עגלתך להוביל את אבא לקבורה"? שאלתי גוי שהכיר אותנו, אחד הבודדים שלא רחש לנו איבה גלויה.

— "כן, כן, שמעיה נפטר? חבל, היה איש ישר, מה לעשות?! קחי את עגלתי. טוב את עושה שהחלטת לקבור אותו..."

יצאתי עם עגלתו, ובמהרה איתרתי בור שחפרתי במו ידי לפני בוא החורף. "יהיה זה מחסן של מזון" אמרתי בשעתו לסובבים אותי, ובתוך תוכי התרוצצו הרהורים — מי יודע למה עתיד לשמש הבור הזה?... עתה שמחתי על המצאו, האדמה הקפואה הקשה כברזל, אמנם קלטה גופות רבבות מאתנו, אך בעיצומו של החורף לא ריככה בפנינו את רגביה, ולא איפשרה לנו לחפור בה. אלמלא הבור המוכן, היינו נאלצים להמתין חדשים אחדים עד בוא האביב, עד הפשרת השלגים, בטרם נביא את אבא לקבר ישראל.

לוינו אותו בצעדים איטיים. את זעקות הכאב שהתמלטו מפינו, השתיקו מיד קרובינו: "סכנה, ישמעו... יגלו..."

במעט קנאה הביטו בי, על שנפלה בחלקי הזכות לקבור את אבי.

אכן — "זכות", אושר, משונה ביותר...

דומם פסענו אל הבונקר לשבת "שבעה", להתכנס בתוך עצמנו.

ובחוץ — נמשכת הטרגדיה.

אשה אחת רצה ביער, פונה ימינה ושמאלה לבקש מחסה. בדרכה היא עוברת על פתחו של הגוי, שהשאיל לנו את עגלתו.

— "שמע, זה נורא! עוד הרגע רצה גיסתי לצידי, ירו עלינו, והיא נפגעה ומתה במקום. אנא, אל תסגיר אותי לידיהם! אולי ידוע לך איפה מסתתרים יהודים"?

— "הו, התמזל מזלך! לפני יומיים קברו שם את שמעיה מנדל. לכי לפי העקבות, יתכן שתמצאי באזור את משפחתו".

האומללה פסעה לאורך השביל והגיעה אלינו — לנחום אבלים.

היה זה בשעות החשכה כשהתגלגלה והגיעה סוף סוף אלינו. ברגע שדרכה כף רגלה על רצפת הבונקר, תשו כוחותיה, רק נשימתה הטרופה הדהדה היטב בחלל.

— "אמא"! הזדעקתי, "אבא חזר אלינו!! אמא, היטב שמעתי. כן, כן, הקשיבי! הוא נושם, אינני טועה, ש... ש... ש... הקשיבי, גם את שומעת, נכון"?

— "הבלים, איך את מעלה על דעתך דמיונות שכאלה? הרי במו ידיך קברת אותו. כנראה נרדמת וחלמת".

— "לא, לא, זה לא חלום, היטבתי לשמוע. אבא חזר, אבא אתנו"!

— "ליבאל'ה, הוא נפטר שלשום. לא יתכן שהוא חי..."

— "אבא"! הושטתי זרועותי לעברו.

אין קול ואין עונה.

קרבתי אט אט, והנה דמות אשה יושבת כפופה, מבטה קפוא, בגדיה קפואים.

— "תוכלי להשאר אתנו", ניסיתי להסיר את הפחד מעיניה

— ומנפשי שלי, הנסערת. "נרשה לך להיות פה; כל אחד מאתנו יתן לך מעט מהאוכל שלנו. מי את"?

— "לובה", מלמלה ולא הוסיפה.

בזהירות הסרנו מעליה את הבגדים שהחלו להפשיר, לטפטף ולהרטיב את גופה הרוטט. ריח איום פשט מסביב. מאחר שכלו כוחותיה ולא יכלה לקום — עשתה צרכיה במקום, בבלויי סחבותיה.

לובה חיה כיום בארה"ב. ידידות נפש מקשרת אותנו על פני מרחק השנים והיבשות.

יד / חברים

רחש צעדים שקטים: יהודים. למדנו לזהות את גוונו צליליהם של הצעדים.

— "אנחנו רעבים; אולי ידוע לכם אצל מי אפשר להשיג לחם וחלב"?

הנה יש הזדמנות לעשות חסד עם יהודים!

— "יש כאן גויה אחת שמוכרת לנו אוכל לפעמים; ניגש אליה".

צעדנו. בהסוס פתחה את הדלת ושאלה לפשר הביקור.

— "שָקט"? שאלנו.

— "שקט, אבל המצב עוד רחוק מלהיות טוב".

— "התמכרי לנו מעט לחם וחלב"?

— "במה תשלמו"?

— "יש בידי חבילת כפתורים"...

— "זה הכל? נו שיהיה. חבל על החיים שלכם. המתינו רגע".

דקות קצרות, והיא חוזרת עם לחם ושק בקבוקי חלב.

אנו יוצאים עם שללנו לכוון היער, ו... שלשה פולנים חמושים מגיחים ממול.

מטר יריות לכל עבר. יהודים רצים, אצים, נמלטים. אחדים נופלים פצועים ארצה. ברוכק'ה בן ה־6, שאיבד כבר את כל משפחתו — נפצע ונופל.

פרוותו של חיים אלקה, נוקבה בכדורים, אך בזריזות עצומה הוא מצליח להסירה מעליו ולחמוק מהשטח. איש אינו מבחין בבריחתו.

הפולנים ממשיכים ב"עבודתם", מתוך בטחון שחיסלו אותו. גם אנו סבורים כך.

רגלי נושאות אותי הלאה, הלאה, אך הפולנים בעקבותי.

איך אפטר משק הבקבוקים? אני משליכה אותו מאחרי גדר שיחים נמוכה. שרק לא ישמעו את הרשרוש, שלא יראוני מדלגת לצד הגדר! איזה מוות איום מחכה לי מידיהם?

הם קרבים. מריחים אדם חי באזור. אלא שבחשכה קשה למצוא בדיוק.

הם מדליקים סיגריות לראות טוב יותר.

אני נצמדת לקרקע, שוכבת ללא נוע. משימה עצמי כמתה. קצב הנשימות הגובר עוד עלול לגלותיני!

זיהיתי שניים מהם: פולצ'ק וז'מיאק, פולנים שישבו בספסל שמאחורי בכיתה בבית הספר.

אם רק יזהוני, חלילה, יהיה המות סוכריה מתוקה לעומת החיים המרים, והעינויים הצפויים לי מידי השכורים האכזריים. ישמרני ה'.

אני שומעת אותם רוטנים ממרחק כ-2 מטרים ממני:

— "הרגע היא היתה פה, מה קורה? נבלעה באדמה? הרי זה לא יתכן! אולי הספיקה להכנס לבית הסמוך"?

דפיקות רועמות בדלת הקרובה.

"את היהודיה הצעירה שנכנסה אליך אנו רוצים!" אמרו כשהם מתנשמים.

הפריץ התבונן בהם בתמיהה.

— "אין כאן שום יהודיה, הסתלקו מפה!"

— "שמע, זה בלתי אפשרי שהיא נמלטה"!

— "אתם שיכורים, הגידו?"

— "לא שיכורים! חיסלנו אחד, והשניה נעלמה, ממש מול עינינו... כאילו בלעה אותה האדמה..."

...אני שומעת את השיחה ומתפללת שהנס ימשך. אמנם, כבר מזמן נחלש בתוכי הרצון לחיות, אבל להרצח בידי שכורים פולניים, "חברים" מהכיתה — לזאת ודאי לא התאויתי.

"רבש"ע", מלמלתי ביני לבין עצמי, "אם רק אשאר בחיים — אקח את ברוכק'ה הפעוט, אטפל בפצעיו ואאמץ לי אותו לבן".

הכלבים נובחים בלי הרף, שרק לא יתקרבו אלי יותר, שלא יסגירו אותי!

כמה זמן עבר מאז נשכבתי פה? דקות, שעות? אולי עבר הלילה? יש להזדרז ולהמלט בטרם תזרח השמש.

לאט לאט התנערתי וקמתי כשדעתי עדיין לא צלולה, אימת המות טשטשה אותי. על שק הבקבוקים לא נתתי דעתי, כמובן, בשעה שפסעתי בזהירות חזרה אל היער.

☆

עלי לעבור מרחק של כ-5 ק"מ.

לפתע — קריאה ברורה:

— "הַאלט"!

הזדעזעתי: מי זה? רק עכשיו ניצלתי מצפרני מלאך המות — והנה הוא שוב אורב לי.

קפואה על מקומי נשארתי, מחכה לבאות. הכל נראה אבוד.

לא ידעתי שנתקבלה תפלתי להמשכו של הנס, להפתעתי ראיתי לפני יהודי מבוהל, שאף הוא נמלט זה עתה מזרועות מלאך המות.

— "הם... הם ירו עלי"! אמר בקול רועד.

— לא עליך! עלי! את חיים אלקה הרגו".

— "אוי ואבוי" ספק היהודי את כפיו.

— "השארתי שם בקבוקי חלב", אמרתי בהתעוררות, "אולי ננסה למוצאם?"

— "כן, נלך, חבל על החלב. אולי לא נשוג אחר".

חזרנו אל המקום: אין זכר לשק. מילא, נשוב בידים ריקות.

הולכים, מהרהרים בכולם. אמא יקרה, כמה דואגת היא בשעות אלו לגורלנו.

חיים אלקה האומלל, לא תזכה לשוב איתנו...

הוי ברוכק׳ה שלי, אם רק אמצא אותך חי — אהיה לך לאֵם. אמא לא תתנגד. יחד נגדל אותך. למענך השאירני הקב"ה בחיים...

אין סוף להרהורים.

עוד מטרים ספורים — ואנו בפתח הבונקר.

מבטים נפגשים... האמנם??

מי מאתנו קם לתחיה?

— "ליבא", התאושש חיים אלקה ראשון מתדהמתו, "הלא הם הרגו אותך!"

— "חיים אלקה, ראיתי במו עיני את פרוות מעילך מנוקבת כדורים! איך יצאת מהתופת הזאת"?

— "אמא"! פניתי לעברה, "מה קרה לך? אמרי מילה, אמא"!

— "ליבאל'ה שלי"... פלטה בקושי.

— "מה קרה פה מאז שיצאנו? ספרו לי הכל"! זעקתי לעבר האנשים.

— "מיד תבינו", הסביר חיים אלקה. "עליך לסלוח לי: שמעתי את השכורים יורים לעברך, משהסתלקו — חפשתי אותך, אך מצאתי רק את שק בקבוקי החלב שנשאת קודם. הייתי בטוח שאינך עוד בין החיים... לקחתי אתי את השק ושבתי הנה".

— "ומה ספרת לאמי"?

— "לא אמרתי לה במפורש, אבל את מבינה — כולנו רגישים מאד. לא היה צורך לומר הרבה"...

— "את מתארת לעצמך"... התאוששה אמא קמעא, "שכלתי לשעה קלה את בתי היחידה, והנה היא ניצבת חיה לפני! איזה נס, איזו השגחה פרטית"!

אילו היה לנו הכוח אפשר שהיינו מעלים חיוך על שפתותינו. אלא שמצבנו הכללי היה כה עגום, הטרגדיה של עמנו כה צורבת! אין כוח להעלות אפילו חיוך רפה על השפתים. ועם כל זה — היו אלו רגעים של אור באפלת הצרות.

הקב"ה מסתיר פניו מאתנו — אך הוא שב ומציץ מן החרכים. השגחתו מעלינו לא סרה. הנסים שאנו זוכים להם הנם עדות חיה לכך, ולא יפלא כי הם נוסכים בנו בטחון ונוטעים בנו כוחות חיים חדשים.

בידי חיים אלק'ה היו שמורים זוג התפילין של אבי ז"ל, הרשיתי לו לשמור אותם בין חפציו האישיים, בתנאי שישתדל להשתמש בהם לעתים קרובות.

הוא הבטיח, ומדי פעם הניח את התפילין בשעת תפילה. היום, משניצל, פנה אלי ואמר:

— "אין לי ספק שנס הצלתי התרחש בזכות התפילין של אביך. אנא, הרשי לי להחזיק בהם תמיד!"

מובן שהסכמתי. הייתי מאושרת שזוג התפילין של אבא לא התייתם!

במשך שנים ארוכות שמר חיים אלק"ה על התפילין, או ליתר דיוק הם שמרו עליו, כפי שהעיד פעמים רבות.

גם לאחר שהשתחררנו, וזכינו לעלות ארצה — לא דרשתי ממנו מעולם שישיבם. היטב ידעתי עד כמה הם יקרים לו, ומקיים דוקא בהם מצות הנחת תפילין.

חלפו שנים. והנה, מענין, דוקא בשעה שהועלה הספור על הכתב הגיעה אלי לפתע קריאה טלפונית.

— "הלו, ליבא? כאן חיים אלק"ה מחיפה, זוכרת?"

— "חיים אלק"ה?!" קראתי לתוך השפופרת, כל גופי רטט, "ודאי זוכרת! חיים אלק"ה מהיער!"

— "ליבא, הקשיבי, לאחרונה איני חש בטוב. מצפוני אינו מרשה לי להעביר את התפילין של אביך לבני. אני יודע היטב עד כמה יקרות הן לך. את ודאי מצפה לרגע שאשיבם אליך, נכון?"

— "מה אתה שח?! כולי נרגשת! אני כל כך שמחה לשמוע את קולך! ובכן — איך לומר — אתה מבין שאשמח מאד לקבל את האוצר בחזרה. אגב — אתה יודע? בתקופה זו אני חוזרת ומספרת על הקורות אותנו בתקופת השואה ויחד עם בנותי הדברים עולים על הכתב, הכל חוזר וקם לנגד עיני קרוב מאד; התפילין... ממש כאילו אתמול מסרתי לך אותן".

— "הן במצב טוב, אל תדאגי. ויש לי עוד הפתעה: גם

הטלית של בעלך אותה נתת לי פעם, שמורה איתי כדי להשיב לך, אבל מפאת חולשתי קשה עלי טורח הנסיעה עד ירושלים. תביני אותי..."

— "בע"ה אבוא בקרוב לבקור אצלך, ואקח בשמחה את חפצי הקודש היקרים ללבי. רפואה שלמה לך!"

כעבור ימים אחדים הגעתי לביתו של חיים אלק'ה בחיפה. מצאתיו במצב ירוד, שוכב במיטתו כשספר תהילים בידו. לידו היתה מונחת שקית, ובה זוג התפילין והטלית.

משראה אותי — התחזק והתישב; את שנינו אחזה התרגשות עצומה.

המגע המחודש בתפילין ובטלית העבירו בי צמרמורת משונה.

דמעות של התרגשות, של שמחה ושל זכרונות מימים עברו — נשרו על השקית...

תפיליו וטליתו של אבא הי"ד

טו / נקמה

כללי הזהירות קבעו, כי לאחר תקריות מסוג זה שעברנו — יש להזדרז ולהחליף "דירה".

אורזים אפוא את מעט החפצים — ומתכוננים לזוז.

☆

— אבל איפה הילד? איפה ברוכק'ה? אינני רואה אותו.

— "עזבי, מצבו אנוש", אמרו החברים, "הוא גוסס שם על הדשא. באמת מצער — אבל אין אפשרות לשאת אותו. ממילא ימות בקרוב".

— "לכו כולכם לאן שתרצו", זעמתי, "את הילד אקח בעצמי. לא אשאיר אותו פה"!

אם הבינו לרוחי ואם לאו — החרישו ולא ענו דבר. את ברוכק'ה, שהבטחתי להיות לו לאֵם כשהמוות היה כפסע ממני, סחבתי על גבי. דמו ניגר ויסוריו רבו מנשוא, אך הילד הגיבור לא צעק ולא התלונן.

תשעה חדשים טפלתי בו. בעלים טריים שתלשתי מן העצים חבשתי את פצעיו, האכלתי אותו שומן וחמאה, עד שהתגבר על פציעתו ובילה איתנו כאחד מבני החבורה.

אך הוא זכה לדחיה קצרה בלבד של המוות, שהשיג אותו בפעם הבאה...

בכ"ד באדר רדף אותו שוב מלאך המוות, ובפעם זו השיג אותו.

עוד ימים ארוכים עברו עלינו במקומנו החדש. נודע לנו שגילו אותנו. בלתי אפשרי היה שלא יוודע הדבר במהלך תקופה כה ממושכת.

פולני מרושע, מתושבי עיירתנו הסגיר את מקום מחבואינו.

אחד הפרטיזנים ניומק׳ה (בנימין) שהיה מצויד בנשק, יצא בחשכת הליל לעקוב אחר תנועותיו בשטח. בברור ראה איך הפולני מתקרב אל זוג חיילי אס. אס. ומצביע לכוון אזור הבונקר שלנו. זעמו של חברנו הלך וגבר.הוא המשיך במעקב, וראה את הפולני נכנס לאחד הבתים שליד הכנסיה. מיד אזר אומץ, התקרב אל פתח הבית ודפק בחזקה.

— "מי שם?" שאלה עקרת הבית.

— "פתחי מיד!"

— "את מי אתה מחפש?"

— "פתחי את הדלת והוציאי מיד את הפולני שנכנס בזה הרגע!"

בינתיים התקהלו במקום תושבים נוספים, ניומק׳ה לא נרתע מהם. הוא השים עצמו כבוטח בכחו, וקרא בקול רם אל הנאספים, כך שישמעוהו היטב גם בבית הסמוך:

— "תדעו לכם שמימיני אורב כח של 50 פרטיזנים חמושים, ומשמאלי מארב נוסף של 70 פרטיזנים, המתכוננים להתקיף את כולכם אם לא יצא הפולני ברגע זה מן הבית!"

הדבורים פעלו מיד, והבהילו את האספסוף המתקהל. האשה לא התמהמהה, והוציאה את האיש שהסתירה — היה זה בנה.

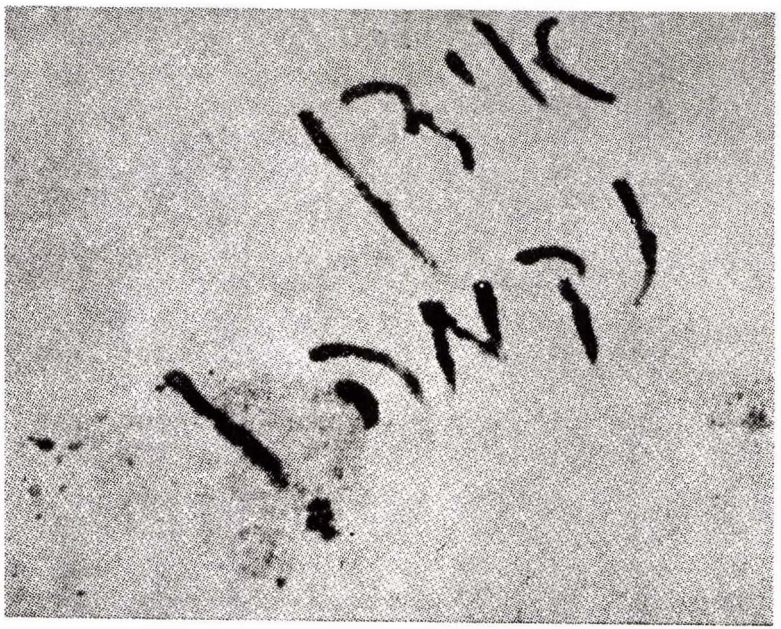
ניומק׳ה תפש אותו בחזקה ושלף מכיסו סכין. לעיני כולם הוא פקד על הפולני המלשין:

— "פתח פיך והוצא את לשונך הסוררת!"

הפולני ההמום ציית.

ניומק׳ה חתך את לשונו והראה אותה לכלם:

— ״זה סופו של מלשין! דעו לכם — מרה תהיה אחריתו של מי שיעיז לפתוח פיו ולספר לאויבינו על מקום המצאנו״. ובפולני מוכה ההלם בעט וקרא: ״נו עכשו לך וספר לחבריך היכן מסתתרים יהודים אולי תזכה בפרס הגון...״

כך רשם אחד היהודים במחנה השמדה
לפני הוצאתו להורג

טז / ההתקפה

התכוננו, אפוא, להחלפת מקום.

גם מכרה של חברתי שיינקה, גויה, הזהירה אותנו:

— "הגרמנים והפולנים עוקבים אחריכם. אם לא תמהרו להסתלק — יתפשו אתכם!"

אחד הגברים שדעתו היתה כבר רופפת מרוב הצרות — הביע התנגדות.

— "הפעם לא נמהר", הציע. "לשם מה שוב כל הטלטולים הללו? הרי מאמינים אנו שיש השגחה פרטית מן השמים עלינו; ובכן למה לנטוש את המקום הזה"?

— "צדקת", ניסיתי להסביר לו, "יש השגחה תמידית על כולנו. אבל הקב"ה המשגיח עלינו, הוא גם זה שצוה עלינו לא לעמוד במקום סכנה. לאחר שננקוט בעצמנו את כל אמצעי הזהירות האפשריים — יהיה הוא בעזרנו".

— "ובכן נזוז מפה. בנערינו ובזקנינו נלך".

אך לאן מועדות פנינו? מי יודע לומר אֵי המקום הבטוח יותר?!

צועדים. הרגלים מבוססות בשלג הכבד. ההליכה קשה על כולנו. יש לטשטש את העקבות מדי פעם. לאיש אין מושג היכן ישהה בקרוב.

לילה. הגיעה עת ללון. מציעים את "המיטות" — זרדים יבשים, וכמה שכבות עלים — וגופנו העייף והרצוץ מוצא לו סוף סוף מנוח.

הצפיפות אינה מפריעה לנו. כל אחד נשאר באותה תנוחה מבלי אפשרות להסתובב.

חיים אלק׳ה תורן שמירה הלילה.

עוברות שעות אחדות של שקט, ולפתע אנו מתעוררים בבהלה לקול קריאותיו ולשמע יריות.

— ״לברוח! קומו, מתקרבים אלינו, מהר, מהר״!

שמונה עשר מרצחים. ח״י רובים מקצרי חיים.

תוך שבריר שניה מתארגנים למנוסה. בגדינו מוכנים כבר דרך קבע על גופנו. (מתי בכלל החלפנו אותם לאחרונה?) רק לנעול את מגפינו — וזהו.

אחד מהם נעלתי, את השני לא הספקתי.

ריצה מטורפת. מנוסה לכל ארבע רוחות השמים.

שומעים; שומעים כדורים שורקים מעלינו.

רואים; אנשים קורסים ונופלים.

מריחים; את ריח המוות באפנו.

חשים — שהלב מאובן.

איש אינו פונה אחורנית להושיט עזרה לנפגעים: סכנה! לאחר ריצה ממושכת מגיעים למקום ״מבטחים״.

יש למהר להכין בונקר.

על פי רוב היו הגברים מתלכדים לעבודת החפירה, והם אלה שקבעו מי ומי יהיו הדיירים בו. מתוך רחמיהם עלי נתנו לי רשות לדור בבונקר החדש, יחד עם אמא, ברוכק׳ה, שיינקה ואלק׳ה.

עזרנו בשארית כוחותינו בחפירת הבונקר. נדמה לי שעבדנו אפילו טוב מן הגברים. במאמצים עילאיים ניסינו להוכיח לגברים שגם אנו מסוגלות לעבוד ביעילות.

במפקד קצר התברר: אנו מונים 36 נפשות.

התמקמנו בשני בונקרים. ח"י נפשות בכל אחד.

☆

כ"ד אדר תש"ד. כן, יש לנו לוח.

יריות! שוב נפרדים מהבונקר ונמלטים.

הקור מקפיא עצמות, העייפות נוראה. מי מסוגל לרוץ הלאה?

מחוסרת הכרה צנחתי על ערמת שלג. חוסר תחושה השתלט עלי. הפעם לא לחשתי את הוידוי שהיה שגור על פי. לא התפללתי, לא בקשתי כלום. לא הרגשתי כלום.

גרמני חמוש עובר לצידי, מתכופף אלי. לא אני ולא הוא חשים ברגע זה אם נותרה בי טפת חיים, אם לאו. הוא הזדקף והמשיך הלאה.

עם השעות החולפות חוזרת אלי אט אט תחושת החיים. אני פוקחת את עיני: הרגלים אדומות, כנראה נפצעתי. מנסה לקום. מתברר כי היה זה דמיון שוא: מאומה לא אירע לי. זו היתה ריקמה בחוטים אדומים על הגרביים...

היריות פסקו.

הרוגים ופצועים שרועים זה לצד זה. יוסל'ה הקט מחרחר, פוזל בעיניו כמבקש ישועה. מראש הפתוח נשפך מוחו על האדמה. כולו זב דם. דודו הטוב שנשאו על כתפיו, נפל ונהרג.

אמו שוכבת גם היא לצדו, הרוגה.

כדורים אחדים פלחו את גופו הקט של יוסל'ה אך הוא חי עדיין.

כמה התחנן בעיניו שאטפל בו... ניסיתי להרימו — אך שוב יריות. מה לעשות בו?

מישהו רץ על ידי ורמז לי לעזבו כדי להציל את החיים שלי.

— "לא נותרו יהודים רבים בעולם, נוסי וחוסי על נפשך, מהר!"

כשמגף אחד לרגלי, נסיתי לאתר את שאר יקירי.

על כל צעד ושעל גיליתי מישהו אחר, שסיים את מסכת חייו העגומה.

זיהיתי בחור ששכב באופן בזוי ביותר. היה זה בחור שהתניתי איתו פעם תנאי: — "אתן לך בקבוק 'וודקה 96' — ואתה תתחיל להניח תפילין" — "טוב, עד פסח". כך הבטיח לי. חבריו לעגו לו:

— "מוכר את נשמתו תמורת בקבוק 'וודקה 96'..."

— "ואני אומרת לכם — זכרו: הוא לא יפסיק להניח תפילין גם אחרי פסח. בתוך תוכו הוא רוצה לקיים מצות הנחת תפילין, הוא רק מחפש דרך נוחה להתחיל. דומה הוא לאברך הלומד אחרי נשואיו תמורת תמיכה. וכי אם יפסיקו להזרים את קצבתו-משכורתו, הוא יחדל מלמודו?"

— "יתכן שאת צודקת..."

והנה הוא עכשיו, שוכב בזוי, מוטל לפני ורוח אין בו.

את הבטחתו לא הספיק למלא עד הסוף...

כיסיתי אותו בבגדיו שהיו מפוזרים סביבו, הנבלים עוד ניסו לחטט ולמצוא מעט רכוש בכיסיו.

☆

המשכתי בדרכי.

איפה את אמא? איפה ברוכק'ה?

איפה כל היתר?

הנה פתח הבונקר, בו השארתי את "אוצרותי": תמונות המשפחה, שעון זהב, מעילי החם, ופריטים נוספים. דבר לא נמצא.

הפולנים שחדרו לתוך הבונקר, מצאו נחמה פורתא ברכושנו, כיוון שלא עלה בידם לתפוס אותנו.

בגאוה בלתי נסתרת סיפרו לפריץ הפולני, שהצליחו לחסל את כולנו.

— "הנה ההוכחות", פרשו לפניו את הרכוש, את התמונות:

— "אתה רואה? הנה הבת של שמעיה, כל משפחתו וחבריו. אף אחד מהם לא יצא חי הפעם מתחת ידנו..."

במרחק מה מולי רצה כאילה ילדה כבת 10.

— "שיינל'ה"! זיהיתי אותה, "בואי הנה"!

היא לא שמעה אותי והמשיכה לרוץ לכוון אחר.

חששתי להגביר קולי יתר על המידה. אך מה לעשות כדי ששיינל'ה לא תלך לאיבוד? במהירות פשטתי אחת מחולצותי, ואותתי לה בכל כוחי.

פתאם נעצרה, הפנתה מבטה והבינה, שיהודיה מזמינה אותה לברוח יחדיו.

— "הוי, מה טוב לפגוש נפש יהודיה"!

— "מעכשיו את לא לבד. בואי נחפש יחד את הנותרים".

ארבעה — חמשה — ששה ניצולים נאספו כבר. אחדים שבו לכוון הבונקר פניהם לא הביעו לא חרדה ולא מתיחות. נדמה היה, כאילו כל אחד בודק את עצמו, אם אמנם עליו הוטלה המשימה להשאר בחיים בשלב זה.

— "ליבאל'ה, בואי עמנו, נתחפר במקום אחר".

— "לא"! בכיתי, "קודם אמצא את אמא ואת ילדי, חיים או מתים, לא אעזוב את השטח לפני שאדע את גורלם".

מחשיך, ואנחנו מפסיקים לפי שעה את החפושים.

חיפושים ביער

יז / הזכות להקבר

עם שחר מראה לי הגיס של אלקה את הגיזרה שבה נחפש הבונקר.

— "הפריץ הפולני הראה לי את כוון הבונקר. הם סיפרו לו ששם חיסלו אותנו. ננסה שם".

— " הצדק איתך. איך זה לא עלה בדעתי לחפש ליד הבונקר?"

ואכן, מצאתיה.

היא שכבה במרחק של כמה צעדים מן הבונקר שלנו, וראשה שמוט על גוש שלג קפוא. לא ניראו כלל סימני דם סביבה. אולם אני ידעתי שהיא נהרגה. עדיין לא היתה קפואה. משמע שהיתה מאחרוני ההרוגים. עיניה העצומות למחצה, נאחזו בי כאילו חיפשו אותי כל הזמן.

נתיישבתי לידה, אדישה לכל מה שיקרה, והרהרתי, אולי לראשונה, על עשרים ושניים חדשי היער שעברו עלינו בצוותא.

לפני כשנה קברתי את אבא במרחק של כחצי ק"מ מכאן. אני נזכרת, כי בשעה שעמדתי ליד קברו עלה בדעתי להעמיד עליו מצבה בזו הלשון: "פה נטמן אדם שזכה להקבר".

ועכשו בא תורה של אמא!

הרגשתי תמיד שאמי עוקבת אחרי בחרדה. כשהיתה מביטה בי התחילו שפתיה מרטיטות, אולם מיד דלתה מקרבה איכשהוא חיוך אמהי, ושלחה אותי לעברי. והיה בו כדי לחמם אותי. לפעמים חייכה חיוך של תודה, לאחר שעמדנו בנסיון קשה.

תכופות ראיתיה שוכבת מקופלת בפינתה וממלמלת חרישית. לא היתה זו תפלה או אמירת פרקי תהילים. היא שוחחה עם בורא העולמים על בתה היחידה הצפויה למות. ובקשה, כנראה, שנזכה שתינו למוות בלא ענויים, ושלא יהיו גופותינו מאכל לחזירים המהלכים. היא דברה איתי לפעמים על אבא, והרגשתי קנאה בדבריה. קנאה על שזכה להיקבר עטוף בטליתו. ואילו היא עצמה לא ידעה מה יהא בסופה. תמיד בקשה מאלוקים שיעניק גם לה את החסד לזכות להיקבר כבעלה.

תפילתה נתקבלה.

☆

צעדנו שלושתנו: יקותיאל, יוס׳ל ואני, את גופת אמא נשאתי על כתפי. יוס׳ל סחב את גופות אשתו ובנו בן ה-7.

כמה כבד המשא! כמה תשושים ההולכים!

גוי רכוב על סוס מוביל עגלה, הגיח לעומתנו.

— "אנא", התחננתי בדמעות, "עזור לנו! קשה עלינו מאד ההליכה; תן לנו לשעה קלה עגלתך, נקבור את המתים ומיד נשיב אותה אליך".

במקום לירות בנו כדור בראש, הביט בנו. אולי ניעורו רחמיו עלינו, ואולי שש בלבו על שיהודים קוברים את אחיהם. כך או אחרת — הסכים. ירד מעל סוסו והמתין במקום.

כמה הודיתי לו על הסיוע ברגע הנכון!

חברים נוספים שהתקרבו הניחו גופות שנמצאו באזור. הנחתי את גופת אמא, ויוס׳ל הניח את גופת אשתו. לא נותר מקום לגופת הפעוט. האב השבור עמד להתמוטט. לקחתי מידו את גופת בנו ונשאתיה על כתפי. למרות גילו הרך, דמה עלי המשא הכבד כבנין רב קומות.

יקותיאל ראה את עיני זולגות דמעות.

— "היי מאושרת, ליבא, את זוכה להביא את אימך לקבורה! תראי, אני עדין לא מצאתי את אחותי".

במשך שעות רבות חפרנו את הקבר. חברים שהתאספו בינתיים עזרו לי בדומיה. עד אז כבר הספיקו עיני להזיל את כל מנת הדמעות שנתנה להן משמים.

— "יוס'ל", פניתי אליו, "עלה בדעתי — אולי תסכים לשים עפר על גופת אמי ואני אשים על גופת אשתך ובנך. כך לא נרגיש כמה גדולה קללת אלוקים עלינו שבת קוברת את אמה ואב את בנו..."

— "חשבתי, בני" מלמל בלחש כשדמעותיו זורמות, "שאתה תקבור אותי, והנה אני הוא הקובר אותך..."

כך... מתי יגיע תורנו? ומי ידאג לקבור אותנו?

☆

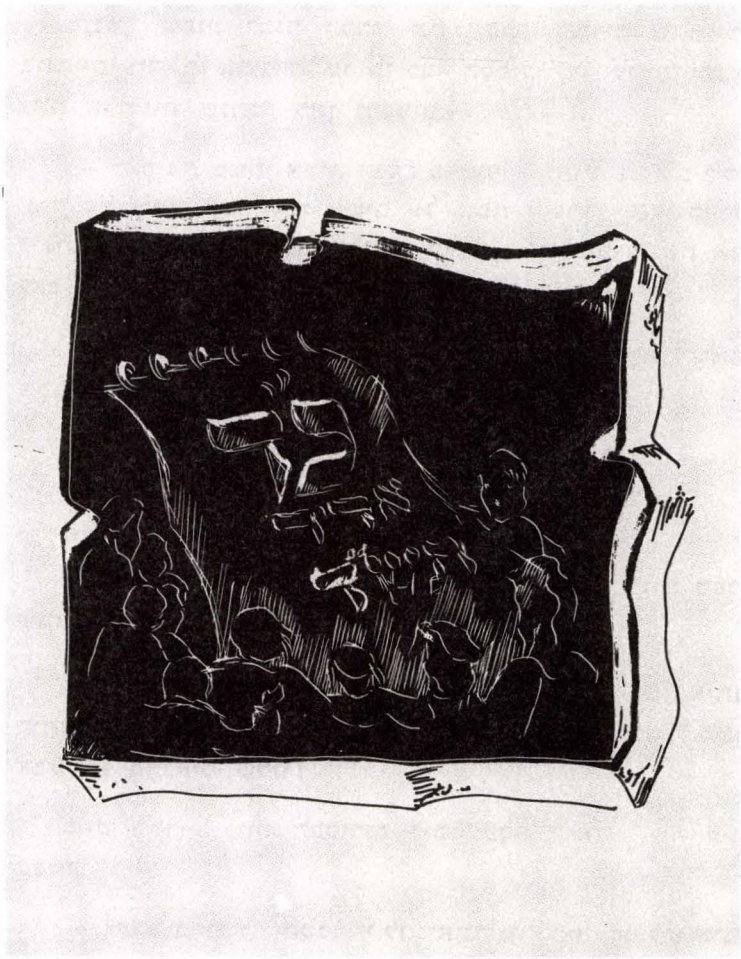
קבורת המתים והחיפוש אחר נעדרים נמשכו כל היום. ספרנו שמונה עשר הרוגים. גם ברוכק'ה נמנה עמהם.

ברוכק'ה! כמה חיזוקים שאבנו מן הילד בן ה-6, כמה איתנה היתה אמונתו בבורא העולם, כמה עז היה רצונו לקיים כל מצוה אפשרית בתנאים שלנו!

ביום הקדוש, יום הכפורים קיבל עליו באהבה את עינוי הצום.

— "אבל ברוכ'ל", הסברתי לו, "אתה מדי קטן, יש לנו אוכל, תאכל היום. זה יחשב לך למצוה!"

— "האומנם?" הביט בי בעיניו הרכות "את חוששת שלא יהיה לי כח לצום? ואיך התקיימנו בימים שלא השגנו פת עלובה להשביע את נפשנו? דוקא היום עלי לאכול, רק משום שהזדמן לנו אוכל?!

הרמתי ידים.

— "עשה כרצונך ילדי הנפלא..."

ה' יקום דמך הטהור, ברוכק'ה!

בלילה ירדנו לבונקר.

מאז הבוקר לא בא כל אוכל לפי, אולם לא הרגשתי רעב.

שכבתי כל הלילה והאזנתי לשקשוק הענפים הקפואים, ולטפטוף המים דרך האדמה אל תוך הבונקר. מזמן לזמן הופיעה דמותה של אמא. נדמה היה לי שרק כעת מצאתי על פניה חיוך מאושר. אותו החיוך שרגילה הייתי לראותו על פניה בעת עבודתה הקשה בבית, בשעה שהיתה מגישה אוכל לאורחים הרבים, לבני הישיבה, או לתלמיד הישיבה הקטנה שהיה אוכל אצלנו "ימים" — בכל יום חמישי.

קשים החיים ביער. אך שבעתיים קשים הם לאשה, ושבעים ושבעה לאשה שומרת מצוות. אמא עמדה בנטל, תפילותיה הזכות שלש פעמים ביום נסכו בי רוממות מיוחדת, ועמה עקשנות מיוחדת לשמור על הניצוץ היהודי שבנו.

כל אותו לילה לא חשבתי על דבר אחר, ולא רציתי שום דבר. היתה לי הרגשה כי הכל נעצר וכי כעת לא נותר לי אלא לחכות עד שכל העולם יעור מחדש ויתחיל שוב להסתובב.

יח / האוצר שנעלם

בינתיים נמשכים החיים. ערב ראש חדש ניסן, ואני נזכרת ב"אוצר" שלי. קפצתי ממקומי ויצאתי החוצה.

את ה"אוצר" היקר שלי הכנתי בעוד מועד לקראת הפסח הקרב. בכל הזדמנות שרק ניתנה רכשתי מצרכי מזון.

תמיד ליוה אותי הפחד שמא איאלץ לצום שמונה ימים, שרק לא איענש לאכול חמץ בפסח. די לי בכל הקללות שניחתו עלינו בתקופה כה קצרה!

אין להתפלא, איפוא, ששמחתי היתה גדולה מאד, כשזכיתי לחסוך במשך כמה חדשים 3 בצלים גדולים, 5 ביצים, ולמעלה מקילו־גרם תפוחי אדמה. היה זה המלאי הראשון לקראת חג הפסח הממשמש ובא.

זכרתי היטב, שחמץ בפסח הוא ענין של כרת. עם עונש כזה לא השלמתי. די לנו במוות!

רבים לעגו לי: "מכינה מזון לאחר מיתה". ידעתי כי אולי הצדק איתם, אך בכל זאת שמרתי על אוצרי כעל בבת עיני.

החבאתי את המצרכים בבור, ליד עץ ליבנה עתיק, מתחת לערימת שלג גדולה. טשטשתי את עקבותי, והשארתי בזכרוני סימן כלשהוא בעץ, כדי לשוב ולמצוא את אוצרי בבוא העת.

עכשיו, ימים אחדים לפני פסח, גששתי בזהירות לעבר מקום המחבוא. התחלתי לחטט סביב העץ בעצבנות, ולמרבית הצער לא מצאתי כלום, עצבנותי גברה מרגע לרגע: לא יתכן שמישהו לקח את מצרכי המזון; כמעט כולם ידעו שאני מכינה מלאי

לפסח! לא החבאתי את המצרכים מחשש גניבה, אלא משום שעלולים היינו להמלט מכאן כל שעה.

יאושי השכיח את צערי, ומילא את חלל הריקנות שהשתררה בי לאחר מות אמא.

לא ידעתי מה יהיה כעת. ככל הנראה איאלץ לרעוב שמונה ימים, אלא אם כן יקרה נס...

☆

חזרתי והתיישבתי על מקומי. השכנות שלי כבר נתעוררו משנתן, אולם לא השגחתי בהן. נעצתי ביאוש את עיני בחללו המחניק של הבונקר. מה יהיה עכשיו?

— "מה חיפשת בשעה זו ביער"?

— "את המלאי שהכנתי לפסח", עניתי מבלי להסב ראשי.

— "ולא מצאת? אולי נרמס המזון ברגלי הפרטיזנים או הרוצחים בעת הקרב"?

— "לא. השלג לבן וחלק, לא השגחתי בשום עקבות".

— "ירד שלג אתמול, ואולי גם הלילה".

— "יתכן... ומה אעשה עכשיו"?

— "לא תעשי דבר אם רצונך לחיות".

— "לחיות"? התפלאתי על מלה נדישה זו, שיצאה מפי חברתי תדירות במשך עשרים וכמה החדשים ביער, "אני רוצה למות — אך כיהודיה"!

— "בין כך ובין כך תמותי כיהודיה, אל פחד..."

היא צדקה. ידעתי שכולנו נהרגים משום שאנו יהודים, ורק משום כך. אך בכך לא יכולתי לצאת ידי חובת אוכל כשר בפסח. תוך כדי כך זרקתי לאויר את המחשבה שעלתה זה עתה במוחי:

— "עדיין יש לי מה למכור".

— "למכור"? היא הביטה בי בתמהון. "למה להם לקנות את רכושך, אם הם יודעים שהוא יגיע לידם חינם? חייך אינם שוים תפוח אדמה".

— "מעיל יש לי, ומגפי אבא — כמעט חדשים", נתעקשתי.

גם את טבעת הקידושין של אמא שמרתי איתי, אך עליה לא הסכמתי לוותר, ולו במחיר של רעב, ואמנם זכיתי להביאה איתי ארצה.

— "נכון, אבל מי יקנה אצלך? וזה גם כרוך בסכנת נפשות!"

— "סכנה? — אולי! חושבתני", אמרתי בהביטי עליה, במעט הרגש שעוד נותר בי "כי היא בשבילי סכנת נפשות לאכול חמץ בפסח".

— "את מוזרה". אמרה ותלתה בי מבט בוהה.

— "זה רק משום שהנני יחידה. אילו גם את וגם יתר החברים הייתם כמוני, לא היה בזה שום מוזרות".

יט / מזון כשר לפסח

עכשיו הרהרתי במשימתי ביתר זהירות.

בכפר הסמוך היו כמה איכרים מוכרים לנו. אבא סחר עמם. הם ביקרו לא פעם בביתנו, וכמעט לכל חגא שלהם קבלו מתנות מאמא. ידעתי, שאם אצלם לא אצליח לקנות משהו — סופי לרעוב שמונת ימי הפסח.

— "הלילה אני הולכת לכפר", אמרתי.

לאט ובזהירות התחלתי לפסוע לבדי בין העצים. "רבש"ע, היה נא מצליח דרכה של אשה יהודיה, החפצה בכל מאודה לקיים מצוותיך! אנא אל תשיבני ריקם מלפניך..."

ידעתי שלא כל הכפריים שמחו לאי דנו, אולם כולם אדישים למה שנעשה לנו. הטובים שבהם לא נטלו חלק בביזת היהודים הנרצחים, אלא העדיפו לקנות את נכסיהם בחצי חינם — ללא כל נקיפות מצפון, כמובן. לאחר שלוש שנות מלחמה ומקץ שנתיים של מגע מתמיד עם הפרטיזנים, נמצאו כאלה שבאו לעזרתנו, אולי משום שחשו כי קְצָהּ של המלחמה קָרֵב.

כשידעו האיכרים אל נכון, שהפולנים הלבנים והגרמנים אינם בסביבה — היו מניחים לנו לסחור איתם במצרכי מזון. אך מאחר שרק אתמול התחולל קרב עז בין הפרטיזנים לבין הפולנים הלבנים, הייתי בטוחה כי לא תיפתח לפני שום דלת ללא איום ברובים, מחשש שמא יבואו הרוצחים להתנקם באלה שתמכו בפרטיזנים היהודיים.

למזלי נמצא ביתו של טייאמצ'ק, אחד ממכריו הותיקים של

אבא, בקצה הכפר. אפשר היה להגיע אליו בשבילים צדדיים, לטשטש את העקבות, ולהבטיחו, שהדבר לא יוודע לאיש.

צעדתי בהתאם לכל כללי הזהירות. אף על פי כן לא עלה בידי לעמעם את נפץ שכבת הקרח הדקה מתחת לרגלי.

כיון שבחרתי בדרכים עקיפות, נמשכה ההליכה למעלה משעתיים. משיצאתי מן היער, ומִתְאָרוֹ המסורבל של הכפר בצבץ מתוך ערימות השלג ברחוק של כחצי קילומטר, כבר נשמעו קריאותיהם הראשונות של התרנגולים. הכל היה גנוז תחת כנפי השלג, שנראה כאלו קפאו גליו במרוצתם ונשארו על עמדם, מצפים לרגע שחרורם. מרחוק נראו הבתים כקבורים תחת השלג. רק ארובותיהם הזדקרו כאצבע קטנה מעוכה וחרוכה, מתוך הלובן שבהק בחשכת הליל. המשכתי ללכת בשבילים העוקפים, המוליכים אל הכפר מגבו.

פעמים רבות נפלתי לתוך שוחות שלג ושקעתי בהן עד מותניים. נחלצתי מן האחת — ונפלתי לתוך השניה. הבנתי כי נקלעתי לשדה חפור בורות שבו הטמינו בשנה שעברה תפוחי אדמה, כפי שנהגו האיכרים לעשות. כשהגעתי סמוך לביתו של טייאמצ׳ק, כבר הייתי רטובה עד לשד עצמותי.

☆

ביתו של טייאמצ׳ק היה מוקף גדר של קנים, ואולם כעת נראה היה כמוקף חומת שלג. האמבר, הלא הוא האסם הענקי, חיפה על צדו הצפוני־מערבי של הבית הארוך והאפל. לא ידעתי היכן מלונתו של הכלב, ולכן צידדתי לעבר האמבר והאורוות הגדולות, שנתמשכו לאורך כל החצר ואף עברו את הגדר לכוון השדות שמעבר לבתים. עקפתי את האורוות ואת האמבר. נפץ שכבת הקרח הזכיר לי את הסכנה, אולם לא חשבתי עליה, לא ברגע זה ולא בשעות שלאחר מכן. עמדתי ליד בית בו אפשר היה לקבל מזון לפסח. מעבר לזה לא עניין אותי דבר.

התברר כי הכלב שמר דוקא על האמבר והאורוות... הוא

אמנם חירחר פעמים מספר, וגרגור של הקדמה לנביחה חדד את חושו.

משום מה נרגע, ורק לאחר שדפקתי כמה פעמים על החלון, נתייבב פתאם והתחיל להסתובב לאורך התיל שהקיף את האמבר והאורוות. אולם אותה שעה כבר נתעורר מישהו בבית.

— "מי שם"?

לחצתי פני אל הזגוגית כסוית הכפור. השתדלתי לנשוף עליה פעמים מספר, כדי שטייאמצ'ק יוכל לראות לפחות חלק מפני, ויזהה אותי בבטחה.

אמרתי חרישית:

— "כאן ליבא, בתו של שמעיה".

מלמול מבוהל, דשדוש, היסט של ספסל וחריקת דלת. אין להדליק אור במקרים כאלה.

הרביתי לנשוף על כפור השמשה, ואמנם היטבתי לעשות.

כעבור דקות מספר הופיע שפמו הענקי של טייאמצ'ק ממש נגד עיני. הוא ניגב פעמים מספר את השמשה במטלית לחה, והציץ בי מבעד לאפילה.

— "המתיני רגע, אפתח. אולם נשוחח בכניסה. איני יכול להכניסך הביתה. תביני".

הוא הסיט את בריח העץ, הוציא בלוריתו החוצה ושאל:

— "מה רצונך"?

— "באתי לבקש אצלך מצרכי מזון לקראת חג הפסח, אין לי צורך לא בלחם ולא בבשר אבל אני זקוקה לירקות, לביצים ולחמאה".

הוא רמז לי להצטדד יותר לתוך הדלת.

— "פסח את אומרת, פסחא שלכם? ואת עדיין..."

— "יש לי מעיל חם, ומגפיים של אבא, כמעט חדשים".

— "ואמך, היכן היא"?

— "נהרגה לפני זמן קצר".

— "אוהו! כלם נהרגים".

— "לא". שיסעתי אותו. "כולם הורגים, ורק אנו נהרגים".

— "כ־כן... כ־כן..." הסכים מיד. "ובכן זהו זה, ירקות את צריכה לחג הפסח אלא שאין לי הרבה. מה שיש לי — אתן לך".

— "אין לי צורך בכל מה שיש לך. יודע אתה כמוני, שאילו רציתי לקחת את כל אשר לך, הייתי צריכה לבוא עם עגלות. באתי לבקש ממך משהו שיאפשר לי להחזיק מעמד במשך שמונת ימי הפסח מבלי לאכול חמץ".

— "כן, כן... אני יודע, וכי אינני מכיר יהודים?!" "כמה את רוצה לקחת עכשיו?", כמה קילו תפוחי אדמה ובצלים, אבל מהר, מישהו עלול להתעורר, ואז — חבל על חייך".

— "חושבני ש..."

— "לא, על חיי יהודים אין לחוס".

— "אצטרך להתלבש ולצאת לאמבר. המתיני כמה דקות".

טייאמצ׳ק נעלם בחשיכה.

☆

עינים רצחניות עלולות היו להביט בנו מבעד לחרך של תריס מוגף; כלב מוטרד מקור עלול היה לגלותנו תוך כדי שוטטות תמימה לצד הבית; תרנגול מבוהל שאיחר לקרוא עלול היה לעורר משנתו את אחד האיכרים. די היה בקריצת עין בודדת, מבט אחד מפוחד, על מנת לסגור בפני את הדרך חזרה.

לשעה קלה הפכתי כולי עיניים, ערניות, מחטטות, משלחות מבטי חשד למשמע כל רחש, לכל נקישת פרסה של בהמה ברפתות הקרובות.

טייאמצ׳ק הביא שק ירקות, ואז נאנחתי בהקלה:

— "יש בו כל מיני ירקות, כולם כשרים בשבילך", לחש, ונימה של שביעות רצון נשמעה בלחישתו. "החזיקו מעמד; המלחמה מסתיימת, שמעתי".

רוח של חצות נשבה. באויר התחילו להראות פרחי שלג. הכלבים נהמו מפעם לפעם, לבשר כי חלפה מחצית הלילה.

הפעם ידעתי להנצל משוחות השלג. אולם ככל שהתקרבתי אל היער נתעצם השלג, הדף אותי, נצמד לבגדי והכביד עלי את ההליכה. רק כשנכנסתי לתחומם המוכר של העצים, נעשה לי קל יותר. אחדים מן העצים אף זרקו עלי גושישי שלג. מעשה קונדס!

הגעתי לבונקר בעור לילה. סיימתי אותו בשינה חטופה, שלא היתה מיותרת כלל ועיקר, אחר מסע מפרך שכזה.

כ / כעץ בודד וגאה

בוקר. בימים כתקונם מזדרזים יהודים בבוקר שכזה לנקות כל פינה שבבית מחשש חמץ.

עשיתי את מיטב יכולתי לשוות לימינו הקשים אוירה של ימי השגרה: טאטאתי את פינתי במטאטא זרדים, כשאני מגרדת את האדמה התחוחה מִשל היתה רצפת הקרשים בביתנו. מקרצפת את עפר הקיר, מטלטלת ומנערת את בגדי, מכבסת ביסודיות את התרמיל שלי, ומעיינת בקפדנות בין תפריו.

פינתי, שאורכה כאורך גופי ורחבה כרחבו, היתה כשרה לפסח למהדרין.

— "אולי אפשר לעזור"? שאלה חברתי.

הבטתי בה: עיניה היו מלאות דמעות. היא ישבה על סמרטוטים מקופלת כפקעת ונשענת על הקיר הלח. הדמעות טפטפו אט אט על ידיה המשולבות. לא היה זה בכי של יאוש או צער, אלא של התפרקות.

— "ברצון", אמרתי, "אולם כבר סיימתי, כמה זמן אפשר לנקות אמתיים על אמה? את זוכרת..."

— "כן, כן", הפסיקה אותי בעצבנות, "אינך רואה שאני נזכרת"?

התישבתי על ידה. קנאתי בה על שיש באפשרותה לבכות.

— "אין מה לבכות", אמרתי לה, "אומר לך את האמת: בשעה זו מאושרת אני. מי יודע אם נמצאות כעת בכל רחבי פולין נשים המקרצפות את "בתיהן" לפסח. את יודעת, שיינקה?

רחוק, רחוק ביער הזה יש קרחת גדולה. את זוכרת? שריפה היתה שם לפני שנים רבות. באו האיכרים ותפשו את השטח, עקרו את השרשים ועיבדו את האדמה, ולא ניכר כלל שפעם גדלו שם עצים. אלא שבלב הקרחת מזדקר עץ אורן ענקי, בודד וגאה. אין לו ענפים, רק צמרתו נותרה לפליטה, הוא משקיף ביוהרה של מלך על פני היער. גם ענפי שלי נגדעו אחד לאחד, העצים סביבי נשרפו ושרשיהם נעקרו, לכאורה — אין כל סימן שיעיד כי היה היה פעם יער, שרעש בלילות והתפלל באיבו של בוקר, שכטה על סודות משלו ורחש חיים. אני לבדי נותרתי להעיד. לעתים, נדמה לי, שאני העץ הבודד בכל סביבתנו, אולי היחיד שנשאר מפולין, ואולי מכל העולם היהודי. אך אם נסדר הלילה, פה "בבית" ליל סדר כהלכתו — מי יודע, אולי כל צבא השמים יתאסף כאן להקשיב לסדר הפסח הבודד. אשיר את שירי הסדר הזכורים לי, והם יהיו כתפלתו של אדם הראשון בשעתו. אני ליבא שלוסברג, מעיירה קטנה בליטא הפולנית, אהיה כמו גזע של עץ בודד, קטוע, רסוק איברים — אולם גאה בצמרתו היהודית, המשקיפה בבוז על שחור היער האופף את העולם הרצחני שסביבו. אני מאושרת ברגע זה, ואת"?

עיניה הגדולות — שקועות, יוקדות, נעוצות בי בתמהון. ראיתי בהן סימנים של פחד מסתורי שלא עמדתי על טיבו. האם זה פחד מפני הבדידות וההרגשה, כי מלבדנו אמנם אין יותר אנשים אלא קומץ הפרטיזנים בבונקר השני? או שמא הפחד מפני האחריות שהצבתי בפניה?

— "אכשיר גם אני את מקומי לפסח", נענתה לי בנדנוד ראש מיואש. "אנא עזרי לי"!

אחד החברים הבטיח לבוא לעזור לנו בהכנת כלי הבשול שטרם נמצאו, ואמר:

— "המתינו לי ליד העץ הקרוב, עוד מעט אשוב אליכם וכולנו נעזור".

שבעה שבועות חכינו לו...

יום יפה של ערב פסח היה. טלאי השמים שנראו מבעד לעצים נקיים היו ומצוחצחים. בכפרים ובדרכים, נמס כבר השלג בודאי, אבל ביער החזיק עדיין מעמד, אם כי הצטמק והאפיר.

במקומות רבים בצבצו כבר ראשי סיגליות, עלים סגלגלים ואוכמניות. העצים הדיפו ריח של לבלוב ראשון, וציוץ הצפרים נעשה עליז יותר.

עדיין אין לי סירים לבשל בהם את תפוחי האדמה שמצאתי בשקו של טייאמצ׳ק.

יצאתי "לתור" אחר סיר...

בחוץ פגשתי את חיימק׳ה — "אולי יש לך סיר שאפשר לבשל בו לפסח"?

— "סיר? דוקא יש"!

— ?? תליתי בו סימני שאלה גדולים.

— "מצאתי אותו מושלך באחד משבילי היער. באמת לא ידעתי לשם מה הרמתי אותו..."

לרוע מזלינו הגיע יהודי נוסף עם אוצר אחר, שהצליח למצוא דוקא היום! ככר לחם...

ולואי ולא היה מזדמן לך היום, מלמלתי ביני לבין עצמי. השמחה על מציאת הלחם בערב פסח — הכאיבה לי ביותר.

— "שמעו", עלה בדעתי להציע להם, "בואו ונפקיר את ככר הלחם עד לאחר הפסח, בין העצים, ובמקומו אבשל לכם תפוחי אדמה וביצים".

— "תבשלי"? ענו לי בבטול מה, "וכי יש לך אפשרות לבשל פה, בבונקר הקפוא"?

— "אל דאגה, הקב"ה יהיה בעזרי כפי שהיה עד כה". עניתי בבטחון.

אם להודות על האמת, עדיין לא דמיינתי לעצמי איך הצליח להכין אש לבישול, אבל...

— "טוב", הסכימו כלם פה אחד, "באותם כוחות גנוזים שתשמרי אַת את הפסח, נשתדל גם אנחנו..."

☆

— "את יודעת"? פנה אלי חיימק'ה, "פעם, כשעברתי במעבה היער, ראיתי בקצה השביל תנור שאפשר להבעיר בו אש. אצא איתך לחפש אותו".

מלאֵי תקוות יצאנו יחדיו לחפושים אחר התנור. בדרכנו עברנו ליד קברו של אבא. מלמלתי תפלה מעומק הלב; שתעמוד לנו זכותו, שיהיה לנו למליץ יושר, שנעבור בשלום את הפסח!

— "הנה כאן", הצביע חיימק'ה על המקום בו ראה את התנור. "שם בפנים, עמוק יותר, הוא נמצא בודאי. חכי לי כאן שלא נאבד את המקום, ואלך להביא ענף עץ לשבור את הקרח".

— "כן, אחכה לך, רק הזדרז".

תוך כדי המתנה עצבנית נסיתי לרקוע ברגלי על שכבת הקרח, ו... הופ — מעשה ניסים; הקרח — התנפץ!

הושטתי ידי דרך הסדקים שנוצרו, הרחבתי אותם, יותר עמוק, יותר ו... סוף סוף הגעתי אליו.

כשחזר חיימק'ה וענף העץ בידו, נדהם לראות את התנור בידי.

— "איך הצלחת"?

— "בסייעתא דשמיא"! עניתי כשעיני נוצצות.

— "יש לי גפרורים אחדים. נדליק פה אש. מוטב פה ולא ליד הבונקר, כך שאם יסגיר העשן את מקומנו, לא ימצאונו הרוצחים".

— "רעיון טוב"!

גפרור, ועוד גפרור, ולאט לאט נאחזו ניצוצות אחדים בגזרי העץ, את הגחלים הבוערים שמרנו בתנור ולאורם מצאנו את הדרך "הביתה".

חיימק'ה סיפר לחברות הדואגות על נס מציאת התנור. ההתרגשות שאחזה בכולם, הולידה מרץ להמשיך בהכנות הדרושות.

הכשרנו את הסירים להרתחת מים, שעה ארוכה קרצפתי אותם. הרתחתי מים משלג, ושמתי בהם מאדמת היער.

אלקה שכנתי עזרה לי בקרצוף הכלים. אחר כך תחבתי שני מקלות באדמה ותליתי עליהם את הסירים. שוב מלאתי בהם שלג, והרתחתי אותם. אחר כך, לצאת דעת הכל, מלאתי את הסירים בגחלים בוערות.

ההרגשה נפלאה: לא נאכל לחם בפסח!

כל הלילה בשלנו תפוחי אדמה, סיר אחר סיר, לא טעמנו מהם, כמובן. חבל על כל פרור אוכל כשר לפסח. לקראת בוקר הסתיים מבצע הבישול. גם ביצים בשלנו.

פרטיזנים יהודים ביער

העצים ומנסים להצית את מפת השלג הלבן. אולם שחור הליל הפרטיזני מגרש אותם. האור, אסור לנו, את דרכנו יאיר האור הפנימי שבנו.

יודעת אני שכל אחת מחברותי הוגה עתה בקרוביה שלה האהובים. קורטוב מן החמימות הזאת היא אשר שמרה עלינו וליכדה אותנו משך כל אותו הלילה, שבו ישבנו שלשתנו מכווצות ומלחשות, ואמרנו קטעים גדולים מן ההגדה. כמעט שלא דיברנו כל אותו הלילה אשה אל רעותה. אולם היה זה לילה מאושר, אושר משולש איחד אותנו. אף דמעה לא נשרה, אף אנחה לא נשמעה.

הנה החלו הכוכבים נעלמים אחד אחד.

☆

יום טוב ראשון של פסח עלה והאיר.

השארנו מאמש תפוחי אדמה אחדים, בצל וביצים קשות. בהם קיימנו סעודת יום טוב כשרה ומהודרת.

בעודנו יושבים תחת כפת השמים, קראתי אל שאר הסועדים בחגיגיות:

— "דעו לכם, חברים יקרים, שניצלנו מכרת. אם נצליח כולנו להתאפק ולא לטעום מהלחם המופקר, יהיה הקב"ה בעזרנו ויצילנו".

בסתר לבי חששתי, שמא אחדים מהם נוגסים מהלחם באין רואים.

— "נשתדל, נתחשב בך"...

ימי חול המועד חולפים־עוברים. בלילות ישנים בצפיפות רבה. מדי פעם מעירה אחת החברות את הישנות ומתלוננת על נחירות קולניות מדי...

כא / פסח ביער

על פי לוח השנה שהיה בידי, שמור בסדור "דרך החיים", ידענו שהלילה הבא הוא ליל הסדר.

— "שיינקה, תשני מעט, עבדת קשה כל הלילה", אמרתי לה, "אנחנו צריכים לערוך 'סדר' הלילה. צריך לאגור מעט כח".

הרשינו לעצמנו לנמנם מעט בשעות אחר הצהרים. היתה זו דוקא שיינקה שהתעוררה ראשונה.

— "אבל כיצד נערוך סדר"? תמהה, "אין לנו כלום מלבד תפוחי אדמה וביצים, אין לנו לא נרות ולא נפט, ובכלל..."?

— "וכי מה חסר לנו? באמת, מה חסר לנו?! פרט למצה לא חסר לנו כלום. מרור יש לנו די והותר, נכון? כרפס יש לנו — הרי לפניכם תפוחי אדמה".

— "ויין"? תמהה אלקה, "היכן ארבע הכוסות"?

— "ארבע כוסות? והרי הרבה כוסות אנו שותים עכשיו! אינני זוכרת ברגע זה את ארבע לשונות הגאולה שלזכרן שותים אנו את הכוסות, אולם אנו הרי נגאלנו, ניצלנו, נפדינו אלף פעם מן המוות! האם אין לבנו מתרונן מיין הגאולה של רגע זה"?

"אשר גאלנו וגאל את אבותינו; אבי נגאל לפני שנה. אתמול עברתי ליד קברו: רגוע הקבר וכבר מעלה ניצני אביב. גם אמי נגאלה לפני כמה שבועות..."

— "וגם שלי" נענתה אלקה... "וגם שלי", החרתה — החזיקה שיינקה, "נגאלו כבר כולם".

שלג כבד החל לפרוס לפנינו מפה צחורה לחג.

אמרנו את קטעי ההגדה שזכרנו על פה, ואף העצים השתתפו עמנו בזמירות החשאיות.

דמעות של שמחה נטפו עלינו מצמרותיהם.

אכלנו תפוחי אדמה צוננים, וקינחנו את סעודת הסדר בביצים קשות.

ישבנו בצינת הלילה, ולא חשנו בה. חום הלב האיר לנו מִפְנים, ומחוץ האירו לנו הכוכבים מעל, כנברשות בדולח על שולחן הסדר. בלחש נאמרו קטעי ההגדה, כשם שכל דיבורנו ביער היה בלחש. אין אשה שומעת מלמולה של חברתה. רק קליפת העץ שאליו היינו מסובין קלטה את אמירת ההגדה.

כל אחת מאתנו סיפרה לעצמה את הגדת הפסח שלה.

סדרי פסח שונים עברו בסך בדמיוננו, תחילה בבית אבא ואחר כך בבָתינו שלנו...

מוצק העץ מולי, כגופו של אבא ז"ל, וענפיו משתרגים כשרירי ידיו הגרמיות, המיובלות והחזקות.

כאבא בתפילתו מתנועע העץ; כאבא רכון קימעא, דומה בשל עיניו קצרות הרואי, כן יתכופף העץ מולי מעט, להציץ בי פעם נוספת בתפילתי הדוממת.

מהלך צעדים אחדים ממני ניבטת אף דמותו של עץ הליבנה המרטיט בעירומו. מבין בדיו הקפואים מחייכת אלי אמא, כשראשה עטוי השביס צונח שוב ושוב מעייפות, ולחייה מאדימות מיין. הערב קשרה המשפחה כתר מלכות לראשה. הנה היא קרבה ובאה אלי, המלכה, צנומה וצנועה, קורצת ומחייכת אלי. אפשר שעודני קטנה בעיניה, מצפה להזדמנות לגנוב את האפיקומן.

הכוכבים משתפלים ויורדים מטה־מטה, ניתלים על צמרות

— "אני נחרתי בקול"? שואלת שיינקה, מנומנמת. "זו כנראה ליבא..."

— "אני? לא יתכן, נדמה לך, אני זהירה מאד..."

מוצאי יום טוב אחרון. בסקרנות יתירה אני נגשת אל מחבוא הלחם. ספקות רבים מכרסמים בי, האמצא את הככר שלם? האמנם התחשבו בי החברים כפי שהבטיחו?

והנה — הפתעה! הככר שלם ממש כפי שהיה לפני שמונה ימים.

"הבט וראה, רבש"ע, את עמך, את בניך. כולם ביחד וכל אחד לחוד — מלאי מצוות כרמון אף בגיא צלמוות".

כב / השחרור

חדש ניסן כמעט מאחורינו. יוצאים מן הבונקר וצועדים ביער. לאן? היעד אינו ברור, אבל מנסים לאַמֵּת את השמועות, שהמלחמה עומדת להסתיים.

נצא לרחרח, מאיזה כוון נושבת רוח השחרור.

תוך כדי הליכה ברגלים יחפות ננעץ קוץ דוקרני ברגלי. הקרסול התקשה כאבן, ומוגלה החלה להתפשט בתוכו.

מומקה, אחד החברים מחמם עבורי מים: אולי כשתתחמם הרגל אוכל לפתוח את המקום, והמוגלה תפרוץ החוצה. אותו ידיד מגיש לי גם סכין גלוח, ו"הפרופסור הכירורגי" ...ליבא שלוסברג מתחילה בניתוח הרגל. הייסורים הנוראים מעלים דמעות צורבות בעיני. אני מנסה לעודד את עצמי במעט הומור:

— "איך אצעד לכשנשתחרר"?...

— "אל תדאגי", משיבים גם המאזינים בהלצה, "נישא אותך על כפיים"...

בתוך־תוכנו לא האמנו, שאמנם בוא יבוא הרגע המיוחל הזה. עוד אנו מתלוצצים — נשמעה מקרוב הלמות פרסות סוסים.

"מה מתרחש פה"? נעצרנו במקומנו.

שנים מתוכנו אוזרים עוז, וניגשים לבדוק מה קורה. בינתיים מועלה בליל של רעיונות אפשריים בקרב הנשארים: — "אולי החזית מתקרבת"?

— "אולי הרוסים באים"?

— "ואולי אלה רק פרטיזנים הנוסעים בעגלות"?

ההשערות השונות נקטעות על ידי קריאותיהם הנרגשות של סטוצקי ויענקל'ה:

— "הרוסים באים"!

— "אנחנו משתחררים"!!!

באחת שטף אותנו זרם אדיר של דמעות. אי אפשר היה לעצור עוד את הבכי.

האומנם? אנחנו משתחררים?

האם אכן הגיעה לסיומה המלחמה האכזרית?

ואנו, דלים וריקים — אנא נפנה?

האם כדאי המאמץ לשקם את חיינו, להתחיל מבראשית? והרי בני משפחותינו אינם עוד אתנו!

אולי נשאר כבר ביער דרך קבע?...

ראשינו הכואבים שמוטים על כתפנו. אנחנו הולכים בצעדים מדודים.

הפחד, שכה הורגלנו אליו, אינו עוזב אותנו גם כעת.

אולי נפגוש בדרך את הגרמנים הנסוגים שיחליטו לחסל אותנו, סתם כך, משום סלידתם מעצם קיומם של יהודים עלי אדמות? לעבור את עשרים וששה חדשי המלחמה בצל המוות — ולמות דוקא בסיומה? מרגיז לחשוב על כך.

כ' תמוז תש"ד. לא נכין תכניות: נלך לכוון העיירה שלנו, מלאך המוות כבר ויתר עלינו, ככל הנראה.

בדרכנו עברנו על יד ביתו של גוי מוכר לנו כדי לשאול אם

ניתן להמשיך לראדין. בחצרו מצאנו את חיימקה הקטן, רכון על דלי מלא אוכל. אותם חיילים רוסים שפלשו לבית הגוי, הסכימו לתת לו מחסה בחצרם וכן אוכל להשביע נפשו.

הכרתי מיד את הילד הקטן. לא פעם נגרר אחרינו בימינו הקשים, אחדים מהחברים התלוננו שהוא מסכן אותנו.

— "קחו אותו", התחננתי בשעתו, "שילך אתכם לקבל קצת לחם עבורו ועבור אמו ואחותו".

"עוד נזכה", אמרתי להם באותם ימים קשים "שחיימק'ה לא יבקש מאיתנו טובות, אלא יציע לנו את עזרתו. זכרו, אל תגרשו אותו, למרות שעליכם להפריש כרגע מעט מלחמכם למענו".

והנה הגיע היום. חיימק'ה ראה אותנו קרבים, מבלי להסס הושיט לנו מלא חפניו מזון שומני חם מתוך הדלי שברשותו. המזון היה ערב לחיכם של הסועדים. כשלעצמי לא טעמתי ממנו. השתדלתי לאכול רק לחם וחלב, ולפעמים חמאה של גויים.

☆

השתוקקתי למהר ככל האפשר ולהגיע לראדין עירי. שיערתי שאנחנו נמצאים במרחק קילומטרים רבים ממנה.

רגלי הכואבת הכתיבה קצב צעידה איטי. מאחורינו דהרה עגלה שפרשיה רוסיים, משהדביקה אותנו נעצרה.

— "אתם מרגלים"! צעקו אלינו.

— "מה רצונכם? כולנו יהודים! אין לנו שום עסק עם מרגלים".

— "שקרנים"! צרחו כשהם גוררים עמהם את שני החברים שבשרו לנו על השחרור.

המשכנו בדרכנו. מי יודע אלו הפתעות נוספות עוד מצפות לנו עד שנגיע.

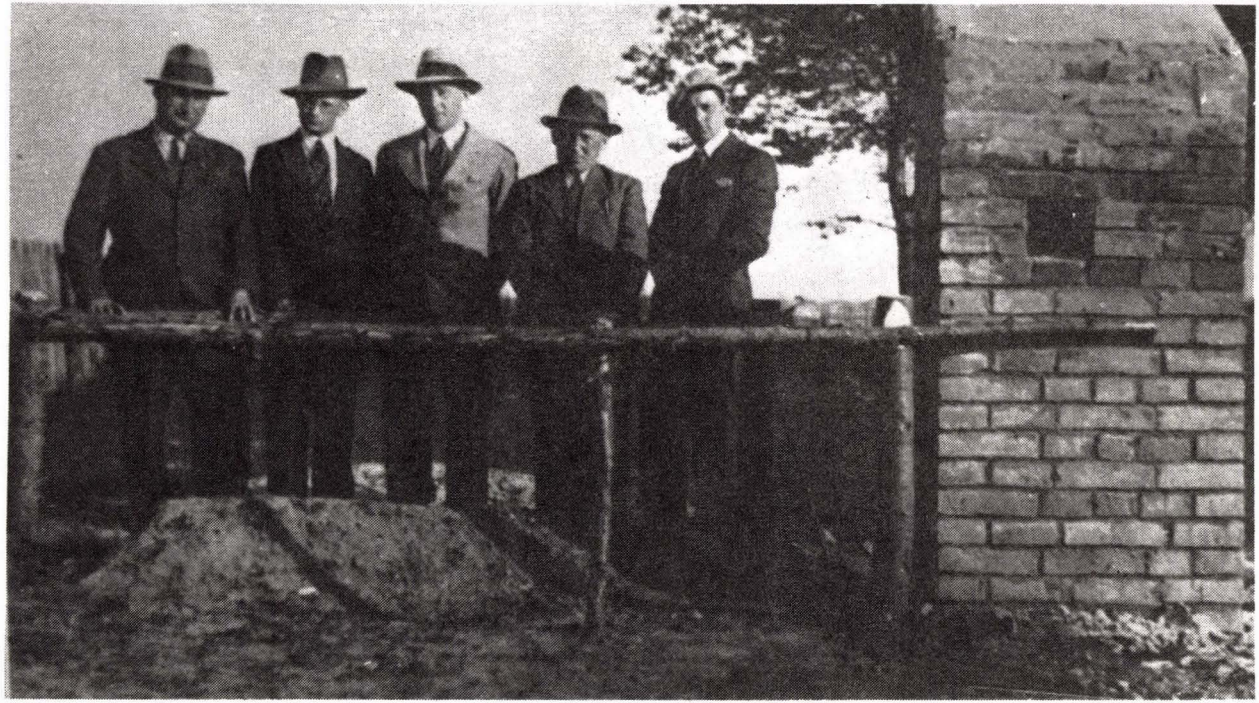
5-6 ק"מ מאחורינו, ו...ראדין מולנו!

ראדין הריקה והשוממה מנפש יהודית! התקלטי את בניך השבים אליך? אדמתך שרוותה אנקת גוססים, האם תעניק עתה חיבוק נוסף לבנים הבודדים שלא מצאו את מותם על פניה?

כך הולכים אנו, 17 תושבים חוזרים תפוסי הרהורים. לראשונה פקדנו את קבר האחים הגדול לקדושי ראדין, ואת קברו ההרוס של החפץ חיים זצוק"ל, שם נתקלנו פנים אל פנים בטבח הנורא ובתוצאותיו.

קברו של מרן ה"חפץ חיים" בבית הקברות בראדין

האהל על קברו של ה"חפץ חיים"
התמונה מאחרי המלחמה

כג / לקבר ישראל

חג השבועות, תש"ד. הנה בית אבא! עומד על תילו ופורש אלינו זרועות:

שובו הנה, יהודים יקרים, שובו לחגוג את חג מתן תורה כאן בין ארבעה קירותי. לא אדחה אותכם פעם נוספת..

אשוב אליך, בית אבא; אשוב בלי אבא, אשוב בלי אמא. אך עלי למלא תחילה מה שקבלתי על עצמי ליד קברו של אבא.

מלאי את הבטחתך, כמו עונה לי הד מבין סדקי הקירות. נמתין לך ככל שתבקשי.

הבטחתי לאבא, שאם רק אזכה ואשאר בחיים — אעביר אותו מן הבור העזוב שביער אל קבר אחר, על יד קבר האחים שבראדין, עיר מגוריו.

רטט ואימה אפפוני כשהלכתי למלא את חובתי האחרונה לאבא: מי יודע באיזה מצב תימצא גופתו. מי יודע אם לא עפר ועצמות איאלץ להעביר אל קברו החדש.

נזקקתי לכוחות נפש גדולים להשלמת המשימה; אף גופי היה חלש למדי.

משברי ארון ששרדו בביתנו הכנתי ארגז, ובקשתי מאחד ממכרינו הגויים, שיואיל לתת לי את עגלתו להעברת הגופה. הוא נאות להסכים, והתלווה אלי. היו לו ספקות לגבי אמיתות המטרה, שלשמה הייתי זקוקה לעגלה.

האמנם מתקבל על הדעת, שאשה צעירה שברירית וחלושה,

מסוגלת להוציא מת מקברו? מוטב להתלוות אליה ולחזות במראה...

הגעתי אל מקום הקבר, ידידי הטובים באו עמי לסייע בידי.

הרבינו לחפור, עד שחשו ידינו בטלית העוטפת את הגופה. ברגע זה נוכח הגוי לדעת שאיני מהתלת בו, ורחמיו נכמרו עלי.

— "התרחקי מעט", פנה אלי ברכות "אני אשלים את המלאכה במקומך".

— "תודה לך, אין צורך. הלא הבטחתי לאבא"!

— "הבטחתך תקוים במלואה, גם אם על ידי אחר; אל תדאגי, אזהר מאד. הן לא יתכן שאשה כה צעירה תעסוק בקבורת אביה, ועוד פעמיים"...

— "יתכן גם יתכן", התעקשתי. "כבר עברנו טרגדיות גדולות מאלה. עיניך רואות את גופי הצנום מדולדל־כוחות, אך הנפש פנימה איתנה ומחושלת"!

— "ניחא, עשי כרצונך ואעזור לך".

הוצאנו את אבא לאט לאט, איזו הפתעה! אבא נמצא שלם לגמרי, בכל איבריו, ממש כפי שטמנתיו לפני למעלה משנה!

☆

אם כך — אמרתי לעצמי — אמא וחמשת ידידי שקברתי בקבר אחד — נמצאים ודאי במצב דומה, הרי הם שוכבים זמן קצר יותר במעבה האדמה. אגש ואעביר גם אותם על יד קבר האחים בראדין.

— "נצטרף אליך בדרכך לראדין", אמרו לי ידידי.

— "המלאכה עדיין לא הושלמה", עניתי להם, "אמצא בע"ה את קברה של אמא ואעביר אותה, עם החמשה הקבורים עמה".

דמותו של אבא הי"ד
על רקע ישיבת ראדין ומצבותיה

— "כן, ראינו בעיניך שזהו רצונך, לא נעזבך לנפשך ביום מר שכזה. נאמר לך בגלוי לב: עוז רוחך ראוי להערכה, ואפילו מעורר קנאה".

לא דחיתי את הידים המושטות לעזרה לי.

לצדי העגלה שרכנו רגלינו בין עצי היער. איתרנו בלא קושי את המקום, ובלא לבזבז זמן יקר החילונו לחפור, תוך שאנו מעלים זכרונות מהימים הנוראים בהם נפלו יקירנו.

מקור הדמעות התמלא, עלה על גדותיו ופרץ החוצה, ומשפרץ — שטף וזרם ללא מעצורים. "מה יתרון לאדם בכל עמלו", קוראת באחורי ראשי מלותיו של החכם מכל אדם. עצוב לכולנו, וכאלו אין די בזה, מחכה לנו במעמקי הקבר אכזבה מרה! שרידי גופות רקובות מונחות בצפיפות זו על גבי זו. אנו מזהים אחד אחד, מי לפי בגדיו, ומי על פי מימדיו.

הנה אמא, ברוכק'ה, הנה כל היתר: שרידי מי שנטמנו כאן בחופזה ביום כ"ד באדר.

איש אינו מוציא הגה מפיו, הפעם אין זו עוד שתיקה מכונת, על מנת שלא להסגיר את מקומנו. היום כנראה שותקה לשוננו, מראה העיניים אמר הכל, אין צרך להוסיף מלה...

לקראת ערב הושלמה העברת הגופות אל ראדין, עיירת מולדתנו.

אבא, אמא, ילדים קטנים וגדולים!

נוחו בשלום על משכבכם ועמדו לגורלכם בקץ הימים.

ה' יקום דמכם!

☆

המלחמה זה עתה תמה, אלא שעדיין לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה. לא נמצאה עבורנו פיסת אדמה בה נוכל לישב בשלוה, שלות הנפש והגוף.

— "לא נשקוט ולא ננוח", בקעו קולות השבים לבתיהם. "ננקום! הגיעה העת לגבות את המחיר, בואו אחים, הצטרפו כלם! נתאחד וננקום"!

— "אל לכם להחפז, אחים יקרים", נסיתי לשדלם בדברים. "לא אנחנו נגבה את מחיר הזוועה. מחיר כזה לעולם לא ייגבה במילואו, אלא בידי שמים. אנא אחים, בואו נדאג בראש ובראשונה לקיומנו, די לנו בקרבנות. אין בקרבנו נביא שיבטיח כי לא יפלו חללים נוספים תוך כדי נקמה. לא לשם כך שרדנו, הקב"ה יעשה את שלו, ואנחנו את המצווה עלינו, ככל יכלתנו".

עודי מנסה לשדל בדברים את השרידים הזועמים, והנה הגיעה אלינו ידיעה שפרטיזן יהודי עומד להקבר בטקס של כבוד בלב השוק של ראדין.

מתוך סקרנות יצאו אחדים לברר מה פשר הטקס. כעבור שעה קלה הגיעו למקום חיילים רוסים שספרו לְכולם על מה ולמה זכה הלה לכבוד שחלקו לו.

— "תפשנו אותו בעירה איישישוק מצויד בנשק", ספרו לנו החיילים, "לא נותר לנו ספק שהוא מרגל יהודי. צווינו עליו להצטרף אלינו, ולמסור לנו את הנשק שברשותו. הוא לא סרב להתלוות אלינו, אולם את הנשק החזיק היטב, וטען שרק במשרד שלנו ימסור אותו. בדרך נשקפו מעיניו, מזימות זדוניות, על כן החלטנו לשחרר אותו בכח מנשקו ולחסל אותו במקום... דעו לכם שכך יהא סופם של מרגלים אחרים. יחד עם זה, יש לציין שהוא מת כגיבור, ועל כן הוא זוכה לקבורה בטקס של כבוד".

ידענו שמן הסתם הלך לחפש אם נותרו לו קרובי משפחה באיזה מקום, כפי שנהג אז כל מי ששרד.

— "שימו לב, פרטיזנים גבורים", הצהירו החיילים הרוסים, "כל מי שיתגייס לשורותינו לנקום באויבנו המשותפים — להלחם בגרמנים יזכה לאימון מלא מצדנו, וכן לחסות הוגנת,

הגיוס הוא זכות גדולה שנופלת בחלקכם; אל תחמיצו את ההזדמנות לנקום את דם קרוביכם השפוך"!

כמה מבין הפרטיזנים הנלהבים התפתו במהרה והתגייסו לשורות הרוסים. אחרים הבינו, שמוטב לתת לזמן לעשות את שלו. יש להרגע קודם כל מעט מן הסבל הרב שעברנו זה מקרוב, ולשקם את עצמנו תחילה.

פרטיזנים יהודים בשורות הצבא הרוסי

כד / קדיש

משבאו ימים שקטים, ידעתי שיש לפעול כדי שיֵאמר קדיש על אמא. הרי עדיין שנת האבל בעיצומה.

כיצד להודיע לאחי בארץ ישראל שעליהם לומר קדִיש? מי יעביר להם את הידיעה?

בתקופה שכזו, כששרותי הדואר אינם פועלים, אין לצפות לקשר עמם. אך לא אמרתי נואש... לא זנחתי כל אפשרות לשגר אליהם את הידיעה.

כשנודע לי על חיילים רוסים הנוסעים לארצם, נתתי לידיהם מכתבים שימסרו לבחורי ישיבת ראדין אשר גויסו בשנת תש"מ לעבודה ברוסיה.

> "אחים יקרים, נחמן ואברהם שיחיו! אבא ואמא אינם עוד, אמרו קדיש. אחותכם המקוה להתראות עמכם אי פעם. ליבא"

המען — שלוסברג, שכונת "המקשר", פלשתינה [ארץ ישראל].

אין ספור של מכתבים, מכתב רודף מכתב. כל חיל נוטל ממני ומבטיח...

כמה צחקו ממני כשהתרחקתי מהם; כמה מגוחכת הייתי בעיני עצמי על עצם הרעיון של שגור מכתבים בידי חיילים רוסים.

מי יודע — אך אולי, למרות הכל, אולי אחד מהם יעמוד

בדיבורו, אזי כדאית היתה ההשפלה; שיצחקו להם השליחים; וכי מה הם מבינים?

לימים נודע לי שאמנם מכתב אחד מיני רבים הגיע אל יעדו, דרך בחור מישיבת ראדין. לתשובה מהאחים מעולם לא ציפיתי, כמובן.

כדי להיות בטוחה שעוד השנה יֵאמר קדיש במנין — נסעתי בעצמי מדי פעם לוילנא. עליתי לעזרת נשים ומשם אמרתי קדיש. מנין הגברים האזין וענה אמן, יהא שמֵיה רבא מבורך.

הפעמים הבודדות הללו לא סיפקו אותי. שלחתי הודעות למכרי המגויסים לעבודה ברוסיה, שיאמרו קדיש במנין. אשלם בהרבה לחם וחמאה. היו שהסכימו אף בלא תשלום. אחד מהם, ר׳ לייבל גרינשפן, הגדיל לעשות עמדי, והבטיח להקפיד לומר קדיש עד שאקבל תשובה מאחַי.

הגיע יום השנה. התעקשתי לאסוף מנין בראדין עיירתי, אלא מה אעשה שלא רבים הבינו בקלות את גודל חשיבות הענין.

בקושי רב, לאחר הפצרות מרובות, אספתי אחד ועוד אחד והגעתי כבר לתשעה גברים. לא אוותר, אמצא גם עשירי, ומנין לתפלה היו יהיה פה, בע״ה!

הו, הנה יהודי שוכב לו בפנת חצר מכורבל בשמיכה. שנתו ערבה עליו מאד ככל הנראה.

״אנא, עשה עמי חסד, תמשיך לישון אחר כך״, העזתי להעירו ולבקשו. ״בא והיה עשירי למנין, אנא״...

— ״כך, להצטרף למנין את מבקשת? הו, זה זמן רב שלא התפללתי, אולי כבר שכחתי... טוב, ניחא, אעשה למענך את החסד ואקום״.

מי פלל ומי מלל, שאמנם ביום הזכרון הראשון של אמא יתאסף מנין מתפללים ויאמרו קדיש לעילוי נשמתה!

עברו ימים אחדים, הרוסים ערכו מבצע לגיוס כוחות עבודה. עבודה — פירושה — חלול שבת, אין הבדל בין יהודי לבין גוי, כולם עובדים כל שבעת ימי השבוע. לאן אמלט את נפשי כדי שלא לעבוד בשבת? אנא, רבש"ע, מלטני מגזירה חדשה זו!

ידוע לי שעורכים סריקות אחר משתמטים, יהודים רבים כבר הצטרפו מרצונם אל העובדים.כך הם זוכים לפחות למנת אוכל הגונה, ואינם סובלים חרפת רעב.

אותי אין האוכל משכנע. לא אצא לחלל את השבת, ויהי מה!

— "הרי הרוסים נותנים בנו אמון מלא", טענו ידידי. "מה לך לסרב? אנו זוכים ליחס טוב. בואי והצטרפי כמו כולם! ממילא לא תמצאי מסתור".

— "אמצא ואמצא! יש מקום שבו לא יעלה בדעתם לחפשני. משיעבור זעם ישכחו ממני ולא יחפשו יותר".

יצאתי להסתתר ב... בית הקברות.

פה אין מגייסים. אין להם צורך באנשים שסיימו כבר את מסכת חייהם.

לא אשקר ואומר, ששכבתי ללא פחד בין הקברים. השקט במקום הקפיא את עצמותי, למרות שהימים — ימי אביב היו. אך הבטחון שכך לא אחלל את השבת, הוא שנסך בי את הכח להתחבא עד סיום הגיוס.

עוד שעות ארוכות של מתח הגיעו אל קיצן, ויכולתי לשוב אל שגרת החיים.

כה / על אכילת מצה

שוב קרבים ימי ניסן ובאים. איך נחוג השנה את הפסח? אולי נצליח להדר ולאכל מצות? ומדוע לא?

כדי להצטייד באוצר יקר ערך שכזה, מוטב לאגור נכסים שישמשו אותי בסחר החליפין, עבור המוצרים שאבקש להשיג.

ניגשתי לביתו של גוי אחד. לפני השחיטה הכללית של בני עירי, הפקדתי בידיו רכוש רב. הוא הבטיח לשמור עליו עד שאשוב לדרוש אותו. עמוק בלבו הניח בבטחון שלא ישאר שריד יהודי על פני תבל. להפתעתו — אולי לאכזבתו — שבתי והתיצבתי אצלו. מוכה הלם מעצם הופעתי, חיה וקימת, הוציא, למרבה הפלא, חלק ניכר מרכושי, ומסרו לידי.

בגדים, תמונות, מעט תכשיטים, עבודות יד של אמא ושלי, אין שעור לגודל ערכם של חפצים אלו בעיני. גם עליהם כבר "אמרתי קדיש", והנה הם שוב בידי!

חלק מהרכוש המרתי בדגן. הרובל הפולני איבד ממילא את ערכו, ורוב העסקים התנהלו לפי שעה במסחר חליפין.

שלחתי כמות של דגן אל טחנת הקמח. לא השליתי את עצמי שהקמח יהיה מהודר, אך העיקר שלא יהיה חמץ גמור, ואוכל לאפות ממנו מצות.

מכשירים מתאימים לאפיה השגנו, לא לפני שנפרדנו מכמויות גדולות של דגן. במאמצים מרובים ובכוחות עבודה מועטים, היו בידינו כמה עשרות קילוגרמים של קמח.

מדדנו ושקלנו. לפי החישוב, חילקנו 4 ק"ג קמח לנפש, למשך שמונת ימי הפסח.

ניגש אלי יהודי תמים, פנה אלי בבקשה:

— "תני לי קילוגרמים אחדים עבור מרישקה, הגויה שכה היטיבה עמי"...

— "כוונותיך טובות הן, אולם עליך להבין: מרישקה אינה חייבת באכילת מצות. מוטב שיהודי נוסף יקבל את הקמח, ואילו למרישקה תן שי אחר כהכרת טובה".

שכרנו תנור אפיה מאחד הגויים. כל הלילה עמלנו לנקות אותו משיירי החמץ שדבקו בו, מקץ תלאות מרובות היו בידינו מצות אפויות.

אין לשער את אשרנו בפסח שנה זו: פסח מלא אור, ליל סדר ערוך לצד שולחנות, הסבה על כסאות, והעיקר — יכולנו לברך שוב "על אכילת מצה"!

זכרונות רבים צפו ועלו מאליהם; סדר הפסח של אשתקד, ושל השנים שעברו. גם לדמעות היה השנה טעם שונה: טעם שעוד מצפה לשנוי, לגאולה שלמה יותר, לאיחוד משפחות, — מי יודע כיצד נחוג בשנה הבעל"ט?

— לשנה הבאה בירושלים הבנויה!

מי יתן!

☆

חול המועד פסח. חוק חדש הובא לידיעת פליטי המלחמה המתגוררים בראדין: כל המעונין לעבור להתגורר בפולניה, בתחום שאינו בשליטת הרוסים, רשאי לעבור לפי בחירתו.

העיירה ראדין עברה בתום המלחמה לשליטת הרוסים. תושביה נעשו רגישים ביותר לכל חוק חדש. תמיד חששו למלכודת חדשה הטמונה בו.

— "זהירות", אמרתי, "אולי יבדקו הרוסים מי מבין הנרשמים מתנגד להם וילכדוהו ברשתם"!

— "אכן, יש יסוד לחשוד בהם".

— "בכל זאת בואו נשליך יהבנו על אבינו שבשמים ונצא להרשם. כך יגברו סכויינו להגר מאוחר יותר לארץ ישראל! מפה ודאי לא יאשרו לנו יציאה לארץ".

הסכויים — ולוּ הקלושים ביותר — של עליה ארצה, סילקו במהרה חששות כלשהם.

כמה נכספנו לצאת את אירופה! כמה נכספו אלה מאתנו שהיו להם בני משפחה בארץ — להתאחד עמם!

☆

— "ומה יהא עלי"? נזרקה שאלה בחלל.

הפניתי את ראשי לעבר הקול המחכה למענה.

— "הירשק'ה, מדוע אתה דואג"?

— "הן ידוע לך, ליבא, שבימים אלו מלאו לי 12 שנה, אני אמנם מרגיש את עצמי כמבוגר שעבר את גיל ה-עשרים אך הרוסים בודקים את שנת הלידה, ומראה פני לא יערים עליהם. לדידם, צעיר בודד, ללא אפוטרופוס — עובר לחסותם. הם לא יבינו לרוחי, אני בטוח, הם לא יאשרו לילד ללא הורים לעבור גבולות!!

— "הירשק'ה, מה דעתך על האמא הצעירה, המעונינת לאמץ אותך לה לבן"?

— "האומנם"? תלה בי עינים זורחות מפיקות אהבה, "את באמת מתכוונת לקחתני עמך? ליבא, במה אודה לך"?

— "שנינו נהיה מאושרים, אתה באם החדשה, ואני, בבני הצעיר... רק הבטחה אחת, הירשק'ה", ביקשתי דוקא בשעה זו של פתיחות הלב, שבה הוא מוכן לקבל עליו כל עול — ובלבד שלא יחשב ליתום צעיר, בודד.

"התבטיח שתשמע בקולי? לטובתך! אתה הרי יודע שאיני דורשת דברים שלא לצורך"!

— "ליבא, הריני אסיר תודה לך, כל אשר תבקשי — אעשה. היי בטוחה בכך".

דמעות זרמו מעיניו...

— "אל תתעצב, ילדי, רציתי רק להזכיר לך, שבשנה הבאה תכנס בע"ה לעול מצוות, וכדאי לנו כבר מרגע זה להתחיל ללמוד מהו עול מצוות. נתרגל מעתה, ולא יהיה מדי קשה אחר כך, מבין אתה? למענך! כל שאלה שתתעורר אצלך, כל ספק קל — שאל בני. זכור: לא הביישן למד!"

— "הבנתי אותך, אמא יקרה, הבנתי מיד שלכך התכוונת. על כך כה צר לי, ידיעותי כה דלות... כמה משתוקק אני ללמוד להניח תפילין, על מנת שאדע היטב בבוא הזמן... אבל..."

— "אבל... יש בין אוצרותי זוג תפילין, אלמד אותך בשמחה כיצד להשתמש בהם..."

ועכשיו יש להתכונן לעזוב את השטח הרוסי.

כו / פרידה לנצח

דמעות אחרונות על קברי אחינו, הורינו, משפחותינו. פרידה מנשמות קדושות וטהורות, אשר נחות מנוחת עולמים, בטרם ניטול שוב את מקל הנדודים לידנו.

ה' יקום דמכם, אחים יקרים!

ועוד פרידה, להבדיל, משכנינו הגויים, מאלה מביניהם שלא נטרו לנו איבה. מאלה שאף השתדלו להיטיב עמנו.

— "צאתכם לשלום", שלחו לנו ברכותיהם, "תהא דרככם צלחה. יבואו קרוביכם שנותרו, ובאשרם ישלחו אוירונים לשאת אתכם אליהם... הא לכם צידה לדרככם, לאות שכנות וידידות. ודאי לא תשובו הנה לבקרנו, אך זכרונו לפחות לטובה בעת פרידה".

כאלו וכאלו היו דבריהם האחרונים של שכנינו אלינו, ביום בו הֻתקנו רגלינו מאדמת ראדין.

עוד שעה קלה של אריזת חפצים, הצטיידות בתפוחי אדמה, מעט קמח, (מחשש שמא שורר רעב בפולין), בגדים של הורי, של בעלי, ועוד כמה סמרטוטים, יקרי ערך בעיני.

נפנוף אחרון אל עבר ראדין. הביני נא לרוחנו אם לא נשוב אליך מתוך געגועים...

ובכלל, מה ענין געגועים לכאן?

לבנו המה בקרבנו מעומס רגשות כאילו היינו מצפים ומייחלים לדבר מה שיתרחש.

☆

שלום לך ראדין

רחוב קליבא בראדין שהיה מאוכלס ביהודים

חלק מן השוק שהיה שייך ליהודים

ואכן, דבר מה בלתי צפוי התרגש ובא.

עגלה רכובה בידי שני רוסים שיכורים, חמושים, עשתה דרכה למולנו.

"לאן אתם"? צעקו בגסות.

כלם השתתקו מפחד ולא השיבו דבר.

— "אנו רוצים לפגוש את אחינו בפלסטינה", נפלטו המלים מפי.

— "בוגדים"! צרחו לעומתנו, "כפויי טובה כולכם! רוסיה שחררה אתכם, וזוהי תודתכם"?!

תוך כך כוון אחד מהם את נשקו אל מול לבי, והתכונן ללחוץ על ההדק.

לייבק'ה, שהצטרף אלינו ממש ברגע האחרון, ראה את שעומד להתרחש, מיד קפץ ופתח בריצה מבוהלת. הרוסים ראוהו נמלט, והפנו את הרובה לעברו. הם ירו ושבו וירו אל עבר "הבוגד" ההולך ומתרחק.

הירשק'ה נצמד אלי בחזקה.

— נברח ונסתתר בשוחה שבצד. לחשתי לו.

הוא הבין את אשר מלמלו שפתי, ומיד מצאנו עצמנו שוכבים בשוחה בצד הדרך.

על שק הרכוש שהשארנו, לא נתנו דעתנו ברגע זה. שמענו היטב מטר יריות, וגלגלי עגלה מתרחקים אט אט.

שמענו כלי חרס מתנפצים לרסיסים. היו אלו הכלים שסחבתי עמי, כדי להשתמש בהם כתשלום בשעת הצורך.

דממה מוחלטת נשתררה סביב. קמנו מן התעלה שבה מצאנו מסתור, התנערנו מהלכלוך שדבק בנו, ויצאנו לחפש אחר גופתו של לייבק'ה.

היכן הוא? היכן נפל חלל? אמנם משהפנו השכורים את נשקם אליו — נצלו חיי שלי, אך מה ערך להם, כשבגללי נפל קרבן יהודי אחר?

מצאנו את הבגדים שהיו בשקי, מפוזרים באזור, וכן את שברי הכלים המנופצים. רק גופתו של לייבק׳ה נבלעה ואיננה.

אין אפשרות להתעכב יתר על המידה. אנו צועדים הלאה. מה נספר בתחנת הרכבת לארוסתו ולבת אחותו?

כלה אומללה, שכה צפתה ליום מאושר זה! מה יצבט לבה של בת אחותו של לייבקה, אשר היה לה כאב מסור בכל הימים הטרופים שעברו עלינו. הזהרנו את הגוי שליוה אותנו, שישתוק ולא יגלה להן את אשר קרה.

תחנת הרכבת הומה אנשים. יהודים רבים ושקים על שכמם, עומדים לצאת ללובלין.

צפירה חדה מפלחת את האויר.

זעקה חדה יותר פולחת מגרוננו, בראותנו יהודי רץ, נושם ונושף בקושי, ממהר אל הרכבת בטרם תנוע. בקלות זיהינו אותו, את לייבקה...

☆

עלינו לרכבת. לאחרונה דרכו רגלינו על רגבי אדמת ראדין הרוסית. דלת הרכבת עדיין פתוחה היתה, רוח קלה נשבה בגבנו, רוח שוטה היתה זו, שסברה כי אולי קשה עלינו הפרידה, כי אולי עוד נשוב לאחור.

אולם ההחלטה היתה נחושה.

דלת הברזל הכבדה נטרקה מאחורינו ושקשוק גלגלי הרכבת הזכיר לנו שהנה נפרדנו סוף סוף, כנראה לנצח, מעיר מולדתנו. קרני החמה הזורחת לוו אותנו וברכת פרידה בכנפיהן.

יברככם ה׳ וישמרכם, ישלח מלאכו הטוב להאיר דרככם ולהצליחה...

נסיעה לא ארוכה, ואנו בתחנת לובלין.

אולם הנוסעים המגיעים, מלא ודחוס. יהודים רבים, פליטי מחנות ריכוז, מגיעים ומתאספים בתחנת הביניים בלובלין.

עד שעת לילה מאוחרת עוד נוהרים יהודים לאולם, עייפים ורצוצים, מוצאים מנוח לגופם על הרצפה הקרה.

מצאתי באחת הפינות מיטה שבורה. חיזקתי אותה בחבלים, כדי שתערב עלי שנתי יותר, בדרכי אל החופש.

יהודים בלתי מוכרים פנו אלינו באדיבות והציעו סיועם להמשך דרכנו. הם זיהו עצמם כשליחי סוכנות מן הארץ, המסייעים בידי יהודים לעלות ארצה. ביניהם עברו רוכלים, מכריזים בקולי קולות על סחורתם: רהיטי יהודים שאינם עוד בין החיים.

״יהודים, יהודים! קנו בזול, רכשו רהיטים טובים בהזדמנות!״

סקרנו את הרוכלים ואת מרכולתם. אחד מהם נשא מראה גדולה, לרגע הצטיירה בה דמותי והתגלמה למולי. אה, מה נורא המראֶה! זה זמן כה רב שלא ראיתי את דיוקן עצמי. לא ציירתי לעצמי עד כמה השתניתי. קשה להאמין שהדמות השפופה שבמראה היתה אמנם שלי עצמי. ראיתי למולי ערימת סמרטוטים, מגבות, בגדים — שכבות על שכבות — מה לא העמיסה על עצמה הדמות ההיא שבמראה...

— ״שלום, יש במה לעזור לך? כיצד את מרגישה?״ פנה אלי קול לבבי של רב יהודי, ר׳ שלמה אפלבוים.

— ״אינני חסרה מאומה ברגע זה, רק את אחַי אנכי מבקשת! אני מרגישה ב״ה טוב״.

— ״העוד לך אחים בעולם הגדול״?!

— "כן, כן, האינך יודע? שני אחים, נחמן ואברהם שלוסברג, שני אחים הגרים בארץ ישראל. מי יושיט לי עזרה וימצא לי אותם?"

שליחים מארץ ישראל קרבו אלינו.

— "המכירים אתם את אחי שבארץ? התעזרו לי לפגוש אותם"?

נדמה היה לי שאין אדם שעבר בימים אלו בתחנת לובלין, אשר לא שמע אודות שני האחים שלי...

רחוב יהודי בלובלין

כז / פריסת שלום מהאחים

ר' שמחה אפלבוים הצביע על יהודי המעביר את הפליטים ארצה.

— "אשלם לכם ככל שתשיג ידי על חסדכם הגדול להעבירנו לארץ".

— "אין צורך, נעבירכם גם בלא תשלום".

— "יש בידי שני שטיחי קיר יקרים, אתן לכם בשמחה אם רק תמצאו בשבילי פרורי ידיעה אודות אחי היקרים".

— "הנה מר שטרן, גשי אליו, יש בידו רשימת שמות מארץ ישראל. אולי... אולי..."

— "מר שטרן", חשתי אליו, "אולי יש ברשימתך שני אחים בשם שלוסברג"?

מר שטרן הביט בי.

— "את היא ליבא שלוסברג"?

— "כן כן, אנא מהר לבדוק".

(המשכתי לקרא לעצמי בשם משפחתי הקודם, למרות שהשתנה זה מכבר בטרם פרוץ המלחמה. קויתי שכך יגברו סכויי להפגש עם קרובי ששרדו).

— "גב' שלוסברג, יש לי דרישת שלום לך מאחיך שבארץ ישראל"!

— "האמנם?! ממתי"?

חושי נתערפלו מרוב אושר. מי היה מסוגל להבין אותי ברגע זה?

— "דרישת שלום חמה מסרו בידי ביום עזבי את הארץ. התגנבה לידיעתם ידיעה מלפני חדשים אחדים, שאחותם נותרה לפליטה. הם מצפים בכליון עינים לבואך".

אה, לו יכולתי להריץ את מחוגי השעון קדימה, הלאה הלאה! אך הם כאילו להכעיס, זחלו לאטם. יום רודף יום, ואנחנו נמצאים עדיין על אדמת פולין. חלפו ארבעה חדשים של משא ומתן עם אנשי הסוכנות, וגורמים נוספים המעורבים בעניני עליית יהודים.

☆

לצעירים עד גיל 18 היתה זכות קדימה. לדאבוננו היה המצב בארץ ישראל בלאו הכי בכי רע. שליחי הסוכנות העדיפו לשלוח צעירים, שכוחם עמם להתגייס בשעת הצורך למלחמה שתפרוץ נגד הערבים, ואולי גם נגד השליטים הבריטים.

— "הירשק'ה, הצטרף אל הנוסעים", בקשתי ממנו אחרי שפנו אליו השליחים.

— "לא ליבא, לא אעזבך, אמא טובה. אחכה ונפליג יחדיו לארץ".

— "חבל על כל יום שעובר. שמע נא, בן חביב, אם העולם ימשיך להתקיים הרי נפגש בארץ ישראל, ואם חלילה"...

— "על קיום העולם את מדברת? וכי לזה יקרא עולם? את יודעת כיצד אני חש עצמי עלי אדמות"?

— "כן, כמו אותו כלב רעב שמוצא עצם, ומרוב תאוה הוא מתנפל עליה, בלי להרגיש כי היא יבשה ואין בה שמץ לחלוחית. הוא נוגס בה ברוב להיטות שוב ושוב, עד ששיניו מתחילות לזוב דם על גבי העצם. כיון שרואה הכלב דם מטפטף מן העצם, מיד

קופצת עליו שמחה עצומה. נדמה לו שמציאה גדולה נזדמנה לו, והריהו ממשיך לנגוס בעצם ונהנה מדמו שלו..."

— "היטבת להבין אותי, זהו בדיוק מצבנו".

— "ובכל זאת", הפצרתי בו, "יש לך הזדמנות לנגוס בעצם היבשה. ואולי, כשתגיע אל היעד הנכסף, תמצא עצם נוספת ובה מעט לחלוחית, ואפשר לנגוס בה... אל תצעֵר אותי, ועלה עם חבריך הצעירים".

— "הבטחתי לך שאשמע בקולך, וכיון שאת כה מבינה ומפצירה, לא נותרה לי אפשרות אחרת"...

משניגש להצטרף אל העולים — הודיעו לו שהרשימה מלאה לפי שעה, ויש להמתין לקבוצה הבאה. בינתיים מתאספים כל הממתינים להפלגה במעון לילדים פליטים.

היה זה מוסד מאולתר לאומללים מגיל פעוט עד בני 18; ילדים שהוסתרו אצל גויים ועתה נלקחו משם, או זאטוטים שנולדו בשנות המלחמה ונותרו יתומים.

— "הנה אח ואחות פעוטים, התלווה אליהם כשתצאו לדרך".

— "היי שלום, אמא! לא אשכח אותך לעולם".

נפרדנו, המרחק בינינו הלך וגדל, אך כל אחד מאתנו חזר ופנה שוב ושוב לאחור. מבטי העינים הדומעות שבו ונפגשו, מסרבים להינתק...

כח / מהונגריה לאוסטריה

"העולם הזה אינו אלא גשר צר מאד..."; עדיין אני מהלכת על הגשר בצידו הפולני. מנסה כמו כל האחרים, למכור כל סחורה שיש בידינו, להחליפה באוכל לדרך או בחפצים שיהיו נחוצים לנו בהמשך. מכרתי ארון קטנטן שסחבתי עמי, וקניתי תמורתו דגים כשרים למאכל.

הודיעו, שהקבוצה הבאה העוברת דרך הונגריה — יוצאת לדרך בקרוב.

הקבוצה נראתה לי מעט מפוקפקת אך חוסר הסבלנות שלי להמשיך ולדרוך במקום אחד, דחפני להצטרף אל היוצאים.

עלינו על רכבות משא סגורות היטב, רכבות שבהם נוהגים להוביל משאות או בהמות, רכבות שבהם נסעו יהודים בנסיבות אחרות. חלחלה עברה בי למחשבה זו. אך התאמצתי לסלק את מראות הזוועה של העבר הקרוב, ולדלות מתוך תוכי מחשבות כמעט דמיוניות על העתיד הורוד המחכה לנו!

נוסעים, נוסעים הלאה. יש להבריח גבולות. מידי פעם מרחפת סכנה.

משחולפים על פני המשמרות, פותחים לנו מעט את הדלתות, כדי להחדיר פנימה אויר צח יותר. משתדלים לנשום מלוא הריאות, ולאגור אויר עד פתיחת הדלת בתחנה הבאה.

מחניק ככל שיהיה הוא האויר בקרון — אך מחניקה עוד יותר האוירה. מידי פעם אני מייסרת את עצמי על שהצטרפתי דוקא לפורקי עול שבחבורה זו.

סוף סוף הגענו לבודפשט שבהונגריה. פה נפגשתי עם יהודים בעלי חזות חיצונית שונה מזו שהורגלתי אליה עד כה.

כאן מצאנו את שליחי הג׳וינט מארה״ב, שחילקו חינם מנות אוכל, כשר בחלקו. רק בודדים הקפידו עדיין לקחת דוקא את המנות הכשרות, שהיו כמובן דלות יותר.

חששתי, שהמנות כולן אינן בחזקת כשרות, ולכן לא עמדתי בתור הארוך. היה שמור אתי בקבוק מלא חמאה, ממנו מצצתי מדי פעם. כך שמרתי על כוחותי שלא אחלש. הקב״ה הוסיף ונסך בי כוחות איתנים לעמוד בנסיונות, שלא אמעד ואכשל.

יהודי מקומי הבחין בי שאיני מתקרבת אל התור. הוא נדחק בעצמו וביקש עבורי מנת מזון כשרה.

ניכר על פניך שאת מקפידה לאכול אוכל כשר. הא לך, תמצאי פה רק מה שאפשר לאכול ללא צל של ספק!

זרקתי מבט תמוה אל היהודי, כיצד יכול היה להבחין ולהבין?

העפתי מבט במנת האוכל שנתחבה לידי: מעט ירקות ותפוחי עץ קטנים. אין שום מקום לספק; צדק אותו אלמוני.

☆

מתעכבים זמן מה בהונגריה, וממשיכים במסע לכוון אוסטריה. טלטולים נוספים, פגישות והיכרויות עם יהודים חדשים, פגישות שמולידות ידידות עמוקה לימים ארוכים. הנסיבות והטלטולים יצרו מן הקבוצה החדשה משפחה אחת. משפחה של אחים ואחיות זרים מאד, אך קרובים ומוכנים לסייע זה לזה בשעות הדחק. ושעות כאלו לא חסרו לנו.

תשעה חדשים נמשך המסע. בחלקו היה רגלי, ובחלקו כלל טיפוס מייגע על הרים. צעידה בדרכים עקלקלות, נסיעה בעגלות או מידי פעם ברכבות.

מארגני המסע שלוו אותנו, בקשו להקל מעלינו בנשיאת החפצים. הם הציעו שנמסור לידיהם את החפצים, והם ידאגו להעבירם ארצה עבורנו.

היתה בידי חבילת תמונות שעליהם מוטבעת חותמת פולנית. חששתי שחותמות אלו עלולות לסכן אותי, ולכן מסרתי לידיהם את החבילה. באמתחתי היתה גם מפית לפסח, רקומה בידי אמא, וכן פמוטי כסף.

— "קחו, שמרו היטב על הכל", בקשתי מהם לתומי "אפשר לשמור אותם באחד מבתי הכנסת בארץ הקדש עד בואי".

עד היום אין איש יודע את מקומם...

כיון שהמסע הרגלי היה מפרך, שמחנו על ההזדמנות להקל מעט מעלינו, ואט אט התפרקנו כמעט מכל מה שעדיין היה שמור עמנו. רק פריטים קלים ואת המטבעות היקרות שנתן לי אבא לפני מותו, השארתי אצלי. אבא ביקש שאחלקן לצדקה, ואת צוואתו עלי לקיים בעצמי; אני ולא שליח, אני ולא אחר.

לא אחת חששתי שיגזלום ממני, אך תמיד מצאתי דרך להסתירן, או בין השינים או בקפלי בגדי ובמקומות סתר אחרים הידועים רק לי.

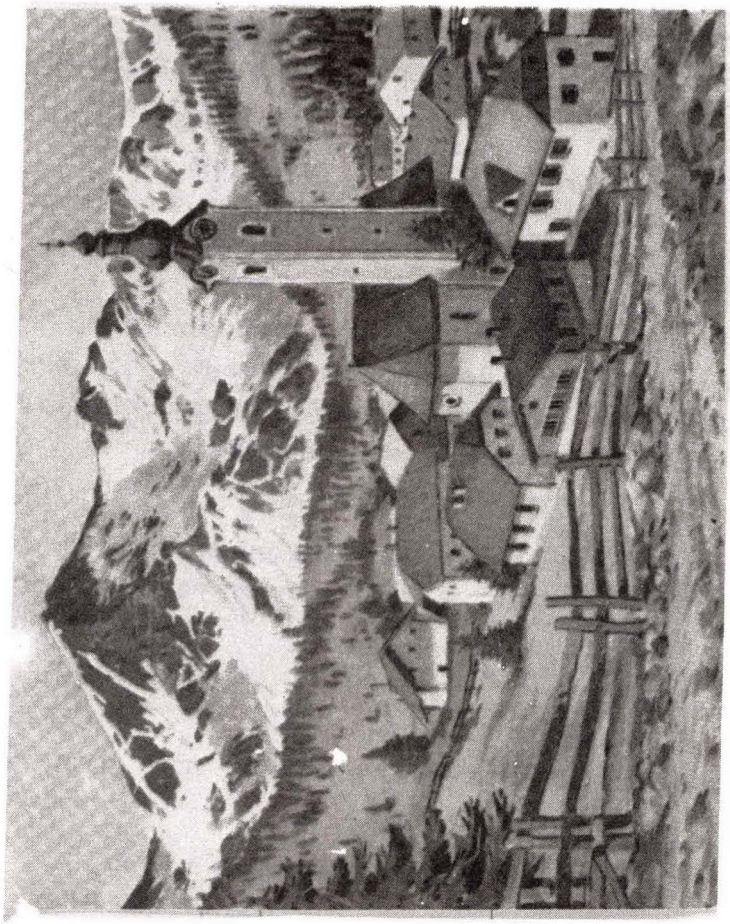
☆

בדרך עברה לידינו בחורה צעירה שסקרה אותנו היטב במבטיה.

— "את מי את מחפשת"? שאלתיה.

— "את הורי! נשארתי בודדה, חסרת כל, ועכשיו כשרבים עוברים־חולפים אני מנסה למצוא. אולי... אולי"...

— "המתיני רגע, אשאל את מר שטרן. אפשר שהוא יודע משהו, אפשר שיוכל לצרף אותך לקבוצה".

אוסטריה

מר שטרן הזדרז להוסיפה לרשימה. הרי זוהי מטרת הימצאו על אדמת אירופה, לשם כך נשלח במיוחד מארץ ישראל.

— "אני מבינה", פנתה אלי תוך כדי הליכה, כשעצב רב על פניה, "אני מבינה שאין ידיעות חדשות בשבילי".

שתקתי, לא עניתי דבר.

— "ואת", פנתה אלי שוב "מצאת את הוריך"?

— "את שלי איני מחפשת, ודאי שלא אמצאם"!

— "מנין לך הבטחון הזה"?

— "במו ידי קברתי את שניהם"!

— "האמנם? כיצד?"

— "הנה, רואה את, החיים נמשכים למרות הכל. עלינו להמשיך בעבודת הבורא, אם רצונך בכך — תוכלי לעזור לי: נכין מטבח כשר, ומי שידרוש — נספק לו ארוחות. נשתדל, הקב"ה יהיה בעזרנו"!

בהמשך הדרך החליטו אנשים נוספים לעמוד בנסיון ולאכול רק כשר.

לקחנו את מנת המזון שמגיעה לנו לפי הסכם החלוקה. אלו שסמכו עלי — והם לא היו מעטים — נתנו לי את מנותיהם, כדי שאבשל להם מן הירקות החיים מנה עריבה יותר.

ואמנם, כשהיתה אפשרות, בישלתי להם מרק ירקות טעים ומזין. ערכתי "היכרות" ראשונה עם ירקות שלא הכרתי עד אז. בשר כשר לא היה לנו, כמובן, ובכל זאת היו כבר ברשימה הראשונה עשרים איש שויתרו מרצונם על בשר הטריפה, ובקשו לאכול ממטבחי הכשר.

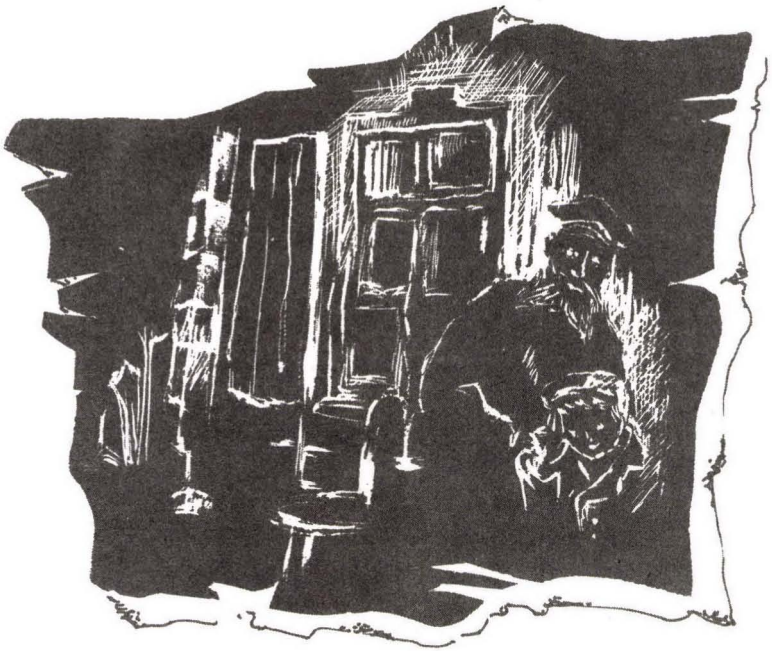
לא אכחד: לא כולם התיחסו ברצינות אל המבצע הפרטי שלי. היו גם שלעגו לי מתוך מרירות ושברון כשראו עד כמה אני

מתחננת לקבל עוד חתיכת ירק. אחד הבחורים שבקש להצטרף, עורר בי חשד. חששתי שיש לו כוונות צדדיות אחרות בפנותו אלי. הוא חש במבטי החשדניים ואמר:

— "דעי לך, שאבי ז"ל היה תלמידו של ה'חפץ חיים', ואילו הוא היה יודע, שבנו מבקש להמנע מאכילת טריפה ומסרבים לו — אומלל היה"!

— "כך? אביך למד בראדין? טוב, נסתדר. אמנם אין לנו שפע גדול, אבל אתן לך את מנת המרק שלי. אני אסתפק בפרוסת לחם, היא משביעה אותי ואין לי צורך ביותר. אני שבעה מן הסיפוק שיש לי בראותי יהודים מקיימים את רצון ה'".

כשהגיעו נוספים שדרשו אוכל כשר בלבד, נאלצנו להצטמצם מאד, ולהפחית ממנתו של כל אחד. אולם עם הרבה רצון טוב, ועם מעט ויתור זה לזה — הסתדרנו.

כט / ארבעה מינים

הגענו לליבניץ שעל־יד אוסטריה. שם פגשנו קבוצה נוספת של יהודים העושים דרכם ארצה.

נוצר קשר עמוק בינינו. מי שלא התנסה במצבים כאלה, אין לו מושג מהי ידידות של אמת. קשרים הדוקים הקיימים עד היום נוצרו בנסיבות ההן. כשאנחנו נפגשים כיום, מדי פעם בשמחות ובהזדמנויות אחרות, שואלים אותנו אם אנו קרובי משפחה.

— "לא", אני עונה, "הרבה יותר מזה"!

— "וכי מה עשוי להיות יותר מקרבת משפחה"?

— "לקרבה יש גבולות. יש מה שנקרא "קרוב רחוק": בני דודים מדור שלישי, שני, יש קרובים יותר: אחים, הורים. אבל עד כאן. לכל קרבה יש גבול.

אבל לידידות — אין גבולות".

אל נקודת רכוז היהודים בליבניץ הגיעו נוספים. גם ר' שלמה אפלבוים היה ביניהם, ו"ספר תורה" בידו. הוא הצליח להצילו מאחד מבתי הכנסת שנהרסו, לקחו עמו בחפזה ושמר עליו מכל משמר.

לכשראוהו עם "ספר תורה" בידו, נדלק אצל כולם הניצוץ היהודי, והתארגנו מנינים לתפילה. היתה זו תפילה נלהבת לבורא עולם, שאינו מסיר השגחתו מאתנו. לעיתים, אף נקבעו עיתים ללמוד תורה, לאחר התפילה.

כמה התרונן הלב למשמע ניגון התורה, אי שם בפינה נידחת באירופה!

זכינו לערוך מנינים לתפלת הימים הנוראים. אחדים העלו על שפתותיהם הרהורים נוקבים שעלו בלב פנימה: האם גם בשנה הבעל"ט נחשב חלילה לרשעים גמורים? התבוא כליה נוספת על שארית פליטת יהודי אירופה?

לא כולנו הבנו היטב, כי אנו תופסים את החטא בעיני בשר ודם. ככל שאנו קטנים יותר, כן יקטן בעינינו החטא, ותצטמצם הראיה של קיום המצות. אולם אם נתקרב באמת להבנת מהותו של כל חטא, נווכח לראות, כי מה שנראה בעינינו חטא של מה בכך — הוא, לאמיתו של דבר, חטא חמור וכבד. "רשעים נדמה להם כחוט השערה" — כל חייהם נדמה להם, כי העבירה שעברו אינה אלא כחוט השערה, שטות ותו לא.

ואילו "צדיקים נדמה להם כהר"; כי קרובים הם אל ההבנה האמיתית ומובן להם, כמה יש בה בעבירה קלה שבקלות כדי לפגום ולקלקל.

אולם, עבירה אינה נמדדת על פי אמת מדה מוחלטת, שאילו כך היה — לא היה נשאר מכולנו שריד ופליט. חומרתה של העבירה נמדדת לפי שעור קומתו של האדם. אינה דומה עבירה של בעל עגלה לזו של תלמיד חכם.

אנו מתפללים שיחון אותנו רבש"ע במידת הרחמים, שיכתבנו ויחתמנו לחיים, חיים טובים יותר מאלו שעברנו מראש השנה דאשתקד עד ראש השנה הזאת.

אין מלים להביע את מכלול היסורים שכבר עברנו. חלפו להן ילדות, תמימות, שמחת חיים שהיתה ואיננה, חיי המונים ששבקו זה מכבר, יתמות, סבל, ועתה — נדודים וצפיה לחפש, צפיה לכתיבה וחתימה לאלתר לחיים טובים.

הביננו ה' לדעת דרכיך, השיבנו ה' אליך ונשובה. תפילותינו עולות מעלה מעלה. חותרות ובוקעות רקיעים, מפלסות להן דרך עד כסא הכבוד.

תקוה מקוננת בתוכנו — "הושיענו כחסדך, וידעו כי... אתה ה' עשית".

☆

הנה חולפים להם הימים הנוראים.

רוצים ללכת מחיל אל חיל, אל חג הסוכות.

כיצד נברך על ארבעה מינים?

— "שמעתי", מספר בסוד אחד שהגיע אלינו, "שבכפר אחד סמוך לליובניץ, בו מצויים כרגע בחורי ישיבה, יש ארבעה מינים. אה, לו יכולנו לקחת מהם בהשאלה"!

— "ומדוע שלא ניקח"? תמהתי.

— "ראשית — זה כרוך בנסיעה של למעלה משעה ברכבת, וזו מגיעה רק פעמיים ביום; ושנית — גם אם נצליח להגיע אליהם, מי יבטיח לנו שאמנם יסכימו להעביר לנו את ארבעת המינים, שבודאי עמלו קשה להשיג"?

— "אין דבר העומד בפני הרצון! אם רק תסכים להראות לי עוד היום את הדרך אליהם"...

— "ובכן נצא לדרך, מה נפסיד"?

יצאנו. כשהגענו, מצאנו קבוצת בחורים שקועה בים התלמוד.

— "סליחה, באנו לזכות אתכם במצוה".

כולם מפנים מבטים שואלים.

— "שמענו שיש לכם לולב, אתרוג"...

— "ובכן, מה זה נוגע לכם"?

— "אנו קבוצת יהודים המונה כאלף איש. הצעתנו היא שניקח היום את ארבעת המינים, מחר בבוקר נברך כולנו,

וברכבת הראשונה היוצאת מלייבניץ נחזיר אליכם, ובודאי תספיקו גם אתם לברך. וכך תזכו את כולנו בברכה!"

— "יש לך כוונות טובות מאד, אבל בימים כאלו קצת קשה לסמוך על הרכבות שאמנם יגיעו במועדן, צר לנו"!

— "אבל לא יתכן להשאיר כאלף יהודים בלי ארבעת המינים"?!

— "אנו מצטערים", התעקשו הבחורים.

— "אנא, אל תסרבו לנו", בכיתי, התחננתי, "באחריותי המלאה, אחזיר לכם מחר בע"ה בבקר ברכבת הראשונה"!

הבחורים לא ענו לי יותר, וחזרו ושקעו בלמודם.

— "סליחה", המשכתי להפריע להם, "מי האחראי פה"?

שתיקה, אין תשובה לשאלתי.

לא עזבתי את המקום, איכשהו גיליתי את האחראי.

— "שמע", פניתי אליו, כולי נזעמת ושטופת־דמע, "אני מראדין, כל השנים מסרנו נפשנו לקיים מצות ארבעת המינים. עכשיו, משנזדמנה לידינו, לא יתכן שתשיבו פנינו ריקם"!

— "הקשיבי", השיב לי ראש החבורה ברכות, "אין לך מושג באיזה עמל השיגו הבחורים את "האוצר". אין פלא שהם שומרים עליו מכל משמר. והרי אינם מכירים אותך — כיצד תדרשי שיתנו בך אימון"?

— "אבל תבין אותנו", המשכתי להתחנן, "אישית, אינני חייבת במצוה זו, ואם בכל זאת הגעתי אליכם, הרי זה משום שהקב"ה השאיר אותי בחיים על מנת לזכות את הרבים במצוות".

חזרתי על דברי הקודמים, על הבטחתי להחזיר מחר בבקר את ארבעת המינים; דברתי ודברתי מבלי לעצור.

וראש החבורה שוכנע מן הדברים שיצאו מן הלב, הוא רמז לבחורים, שזהו מקרה שאין לסרב לו, וזכות הרבים תעמוד, בודאי, לכולם, כאשר כל אחד יזכה בברכה.

אנחת רווחה התפרצה מגרוני כשראיתי את האוצר היקר בידי.

כן, כן, ידעתי שנסיעתי לא היתה לחינם.

— "אמרת שאת מראדין; הכרת את ה'חפץ חיים'"?

— "איזו שאלה! זכיתי לשהות במחיצתו, אולם לומר לך שהכרתי אותו — זו תהיה יומרה גדולה. ספק אם יש בדורנו מי שבאמת הכיר בו, בגדלותו".

— "לפני זמן קצר הזדמן לי לנסוע עם נכדתו".

— "האמנם? עם פריידל'ה"? התרגשתי כולי, זוהי בת דודתי מדור ראשון, "היא עדיין בחיים? הרי נלקחה לסטוצ'ין, ומשם לא שבה עוד".

— "כך, בכל אופן, אמרו בדרך, שזוהי נכדתו של ה'חפץ-חיים', כזה הוא תוארה"...

התאור לא התאים בדיוק למציאות, היתה זו בכל הנראה, אחת מצאצאי החפץ חיים, אך לא אותה נכדה שכה שמחתי לשמוע על הישרדה.

בשנה זו, לאחר שנתיים קודמות של נסיונות, הצלחנו לקיים טוב יותר את "ושמחת בחגיך". את מקום הפחדים תפשו הפעם הציפיות לעתיד רגוע יותר.

ל / איטליה

ממשיכים לגמוע מרחקים, מגיעים לאיטליה. כאן מחכה לנו הפתעה נעימה: מטבח כשר עם פיקוח מוסמך. הקבוצה גדלה בכך שנוספו עוד יהודים יראי חטא.

כדרכם של בני אנוש — כשמקבלים אצבע, רוצים את כל כף היד... בודאי שלא נאמר על הרצון הכביר להתנהג בדרכי ה'.

— "אולי"... בקשתי בלחש מהאחראים על קבוצתנו "אולי אפשר לסדר חניה בשבת, כך שלא נחללה בנסיעה"?

— "תהיה, בודאי, התנגדות נמרצת לרעיון".

— "משמירת השבת לא נפסיד זמן"...

— "כך גורסת מידת הבטחון שלך, אולם כשרוב חברי הקבוצה ישמעו על כך, אין ספק שיעמדו בתוקף על הזכות להמשיך במסע, מתוך ידיעה שעדיין לא עברנו את מחסום פקוח הנפש, וחבל על כל יום נוסף שמתעכבים על אדמת אירופה".

— "האינך זוכר את היהודי הצדיק, שעשה אתנו תקופה ארוכה? מידי ערב שבת סמוך לשקיעת החמה, ראיתיו קופץ דרך חלון הרכבת וממשיך דרכו בהליכה, שבתי והזהרתי אותו שהוא עובר על 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', אך הוא חייך לעומתי וענה — 'לגבר יש כוחות פיזיים איתנים יותר מאשר לאשה צעירה, אני יכול להרשות לעצמי'! משהכיר במבטי שקורטוב של קנאה נסוך בהם, הוסיף ואמר, 'אולם אַת — שלא תעזי אפילו לנסות! עליך חל איסור פקוח נפש, ויש היתר ברור לנסיעה בזמנים אלו!' אני, אכן, לא נסיתי. עובדה מענינת היא, שאותו אברך תמיד מצא דרכו חזרה, והגיע אלינו עם צאת השבת".

— "שמעי, יש הרבה צדק בדבריך, אולם אין טעם להציע את הרעיון; אין ספק שהוא יתקל בסרוב, ויעורר התמרמרות. אם את עומדת בכל זאת על דעתך, אוכל להציע לך להחליף קבוצה. אני מכיר קבוצה אחרת שבה גדול יותר מספר שומרי המצות. תוכלי להצטרף אליהם".

ניגשתי לנסות את מזלי בקבוצה האחרת. פגשתי שם רופאה אחת, שוכבת על מזרון עץ כשהיא פצועה קשה. בקושי רב עמדה בטלטולי הדרך. הוצאתי מאמתחתי את מעיל הפרוה שקבלתי לנשואי, "רפדתי" בו את המזרון הקשה וסייעתי לה לעלות על "המזרון" החדש, להקל ולו במעט על ייסוריה.

פניתי אל האחראי על הקבוצה החדשה:

— "יש בדעתי להמשיך אתכם בדרככם", קבעתי עובדה.

— "סליחה, מר רוטברג", העיז אחד מהם להעיר את תשומת לב האחראי, "אם נספח אלינו כל אחד" — — —

לא נתתי לו להמשיך בדבריו.

— "רוטברג, רוטברג, שם מוכר, אה! נזכרת אני: לפני שבועות אחדים נסעתי עם בחורה בשם כזה".

— "את בטוחה"? הזדקף האחראי מלוא קומתו "אולי זו בתי"?

בחור שעמד נוכח במקום הטה אוזן קשבת, וכשהוא דרוך כולו דרש שאספר מה ידוע לי על אותה בחורה.

— "מבינה את, זוהי ארוסתי! נפרדנו עם פרוץ המלחמה, זמן קצר לפני מועד נשואינו. מאז לא ראיתי אותה ולא שמעתי אודותיה דבר".

— "איך נראתה הבחורה שפגשת"?, שאל האב כשדמעות חונקות את גרונו.

— "גבוהה, צנומה, עיניה חומות שופעות חן יהודי, שערה כמדומני... זהוב מתולתל"...

— "לא, לא בדיוק. אולי היתה נמוכה בשיער חלק שחור? אולי לא הבחנת היטב? חן יהודי נשקף מעיניה החומות — כן, כן! אבל יתר הפרטים...

השם׳ — רוטברג — משאיר פתח של תקוה; היא למדה בקרקוב בבית ספרה של הגב׳ שרה שנירר, מחוללת תנועת בית יעקב. ידידותיה הטובות היו נכדותיו של ה׳חפץ חיים׳ זצ"ל".

— "כך, למדה בקרקוב? שמורה עמי תמונה כתתית, של הכתה שבה למדו נכדותיו של ה׳חפץ חיים׳. בואו נתבונן אולי פה נזהה את בתך".

האב והחתן חטפו מידי את התמונה.

— "הנה"! זעק האב לאחר שבריר שניה, "זו היא"!

— "היא ולא אחרת", אישר החתן "אין ספק", ידו הרועדת הצביעה על אחת הדמויות בתמונה: "בואי, הביטי מהר: האם זאת הבחורה שפגשת"?

— "חבל", השפלתי את עיני, "את זו מימי לא ראיתי... אבל אתן לכם לפחות את התמונה; תהא לכם בינתיים למזכרת עד ש..."

— "אין לנו הרבה תקוות, נודעו פרטים מזעזעים על המקום שאליו נלקחה, אבל אנו אסירי תודה לך על המזכרת שהענקת לנו. אינה דומה תמונה של ממש, לתמונה הרודפת אותנו בדמיון. נשתדל לשמור מעתה את זאת לנגד עינינו, ועמוק־עמוק בלבנו".

על הצטרפותי אל הקבוצה לא היה כמובן כל צורך להמשיך ולדבר, דבר זה היה מובן מאליו. איש לא פצה פה להביע התנגדות.

לא / יום זה מכובד

במילאנו שבאיטליה מצאנו תחנה גדולה, הומה ורוחשת אדם. שרותי הדואר שבמקום היו מסודרים, באופן יחסי. קפצתי על המציאה ובקשתי מיד לשלוח מכתבים לשני אחי. כתבתי "מגילות" כתבתי גם "מברקים": לעולם אין לדעת מה ישלח ומה יגיע ליעודו.

במרחק האינסופי, מעבר לים הגדול ישבו שני אחי, רכונים גם הם על נירותיהם, ומלאו מעטפות אין ספור; עוד מכתב ועוד מכתב. אחד שלחו דרך יבשת אפריקה, אל בני משפחתנו המתגוררים שם. השני אל הקרובים באנגליה. השלישי דרך ארצות הברית; נדמה לי שלא היה קרוב, הדר בארץ חפשית כלשהיא, שלא נתבקש לעשות חסד ולשלוח את מכתבי האחים אל האחות הנודדת. גם הם לא ידעו אל נכון מהיכן תפתח הטובה, והיכן אפשר להמר על סכויים טובים יותר, ששרותי הדואר לא יכזיבו.

לצערנו, לא הגיעו אלי אף אחד מהמכתבים, לא בשל רשלנות הדואר, אלא בשל התיישנות הכתובת. כשהמען היה הונגריה, הייתי כבר בלייבניץ, כששלחו ללייבניץ הייתי במילאנו. כך רדפו אחרי המכתבים מבלי לעמוד בקצב הנסיעה.

ההפסד לא נסתכם במילים היקרות ששוגרו אלי, ולא השיגו אותי, אלא גם ב"תוספות": חבילות של בגדים, סבון ריחני, מטעמים שונים שהשיגה ידם לרכוש עבורי. הם לא חסכו — לא בעמל ולא בהוצאות, למרות חוסר הודאות שאמנם יגיעו החבילות אלי.

מיללאנו באיטליה

נחמה פורתא היתה לנו משמענו מחברותי שהגיעו ארצה אחרי, כי יהודים אחרים זכו ליהנות מחבילות אלו.

את העתקי המכתבים, לפחות, קראתי בעצמי בבואי ארצה.

כשעברנו ל"קרמונה" תחנה קטנה יותר, ספרו שיהודים מקבלים מכתבים בדואר המרכזי שבמילאנו. הבטחתי וודקה לכל מי שיצליח להשיג לי פיסת מכתב שנשלח אלי לבטח מן האחים. לאכזבתי לא זכה איש בוודקה...

☆

בקרמונה בלינו באוירה יהודית טובה; שמרנו שבת באין מפריע. באחד מימי ששי, בעודי טורחת בהכנות אחרונות לשבת קודש, נגשה אלי אשה צעירה, שושנה שמה.

ממבט ראשון נקשרה בינינו ידידות.

— "האוכל לעשות את השבת במחיצתך"?

— "בהחלט, בשמחה!"

— "יש כאן די מקום לינה? ובעניני כשרות" — — ?

— "אל תדאגי, נסתדר; מעולם לא דחינו יהודי בשל הצפיפות. ודאי תסכימי ללון עמי במטה העליונה, לא כן?

ובנוגע לכשרות — ניכר בך שאת מקפידה כראוי — ובכן, הקב"ה זימן אותך למקום טוב".

— "איזה עונג שבת יהיה זה אלמלי רק אוכל לקבל פני המלכה בלי חרדות, בלי לעג וקלס מסביב! אה, אני כבר מלאת אושר לקראת שבת זו"!

החמה עודנה תלויה בין האילנות, שולחת מבטים אחרונים אל שתי נשים יהודיות, שאך לפני שעה קלה היו זרות זו לזו — ועתה הן שקועות בשיחה ידידותית מלב אל לב.

אכן, זה כוחה של המצוה, מקרבת ומלבבת.

"י־ה רבון עלם ועלמיא
אנת הוא מלכא מלך מלכיא...

יום זה מכובד מכל ימים,
כי בו שבת צור עולמים..."

נרות השבת מפיצים זוהר הוד קדושה, לאורם יושבים יהודים וסועדים את סעודת השבת.

זמירות עריבות מוסיפות נופך נוסף לנשמה היתרה.

שושנה זוהרת כלה.

— "לו רק שערת כמה זמן אני מצפה ומייחלת לאוירה כזו של שבת..."

— "מוכר לי היטב גם טעמה וסגנונה של שבת באוירה אחרת, לא בכל שבוע אנו זוכים לצרוף כזה של יהודים".

"שיר המעלות, בשוב ה'... היינו כחולמים... אז ימלא שחוק פינו, אז יאמרו בגויים הגדיל ה' לעשות עם אלה..."

"אכן", אמרנו זו לזו בסיום הסעודה, "הגדיל ה' לעשות עמנו, היינו שמחים".

— "בואי שושנה, שינה בשבת תענוג".

עלינו על יצועינו במטה הדו־קומתית כשרוחנו טובה עלינו.

— "תארי לך שנכביד במשקלנו על המטה, והיא תתמוטט על זו השוכבת בקומה התחתונה", התלוצצתי איתה.

הצפיפות רק הוסיפה על נעם השבת שלנו. קמנו במצב רוח מרומם.

"יום זה לישראל אורה ושמחה..."

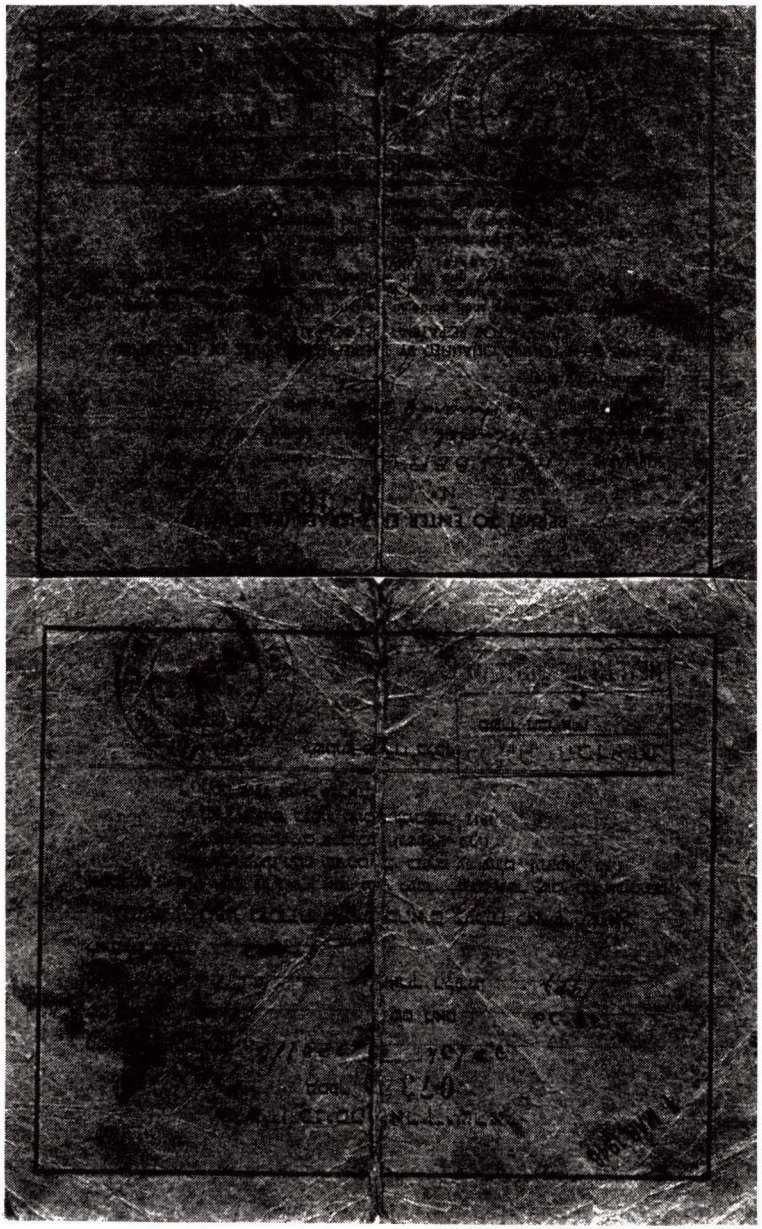
בסעודת היום היה לנו העונג לקיים את האמרה: "כל האוכל דג ביום ד"ג (ביום השביעי) ניצול מד"ג (דין גהינום)". היו אלו קרפיונים שטחנתי ובשלתי בעצמי. המרתי קפה משובח שקבלתי באיטליה בדגים לכבוד שבת קדש.

השירה שליותה את הסעודה רוממה אותנו ממש לעולמות עליונים.

בחור שעמד מאחורי הוילון, כשהוא מרותק כולו לזמירות, התרגש עד לדמעות.

הדלקת נרות שבת בבונקר

רשיון הכניסה לארץ ישראל (סרטפיקט) לליבא שלוסברג

לב / משפחת ידידי הדרך

בקרמונה עשינו מספר שבועות. יום אחד הגיע חבר בריגדה (אוגדה בצבא האנגלי בארץ ישראל), ידידו של אברהם אחי, כשבפיו דרישת שלום "טריה" ממנו. ועוד הפתעה שמורה עמו בסוד:

— "יש באפשרותי להעבירך מיד לארץ ישראל, אולם בדרך בלתי ליגלית. אחיך מצפה לך בכליון עיניים, בבקשה ממך, ארזי חפציך, הפרדי מחברי הקבוצה ובואי עמי"...

המשפט האחרון היה הקשה שבדבריו: להפרד מאנשי הקבוצה! לכאורה — ענין טכני פשוט. למעשה; להפרד מידידים טובים, פרושו לעזוב את "בני המשפחה", אחר שכה נקשרנו.

משהתגנבה השמועה לידידי הביעו בגלוי את אכזבתם בפני.

— "ובכן לעזבנו את אומרת? וכי כך עוזבים אחים ואחיות?!"

— "האם יש לך אומץ לעבור את הים הגדול בנסיעה בלתי ליגלית? האם ידוע לך גורלם של יהודים רבים שהגיעו ארצה בדרך זו? רבים מהם הוחזרו ללב ים ולא הורשו לעלות על החוף"!

כך. ועוד, הפצירו בי בני משפחת־הידידים.

— "כולכם צודקים", אמרתי מלאת התלבטויות, "אבל שני האחים שבארץ..."

"מה דעתך אתה"? פניתי אל חבר הבריגדה.

— "אני מבין לרגשותיכם, ענה בהיסוס, "נראה לי שמוטב

לך לחכות. זה אולי ענין של ימים אחדים עד שתצא הקבוצה כולה. והדרך — הרי ידוע לך — הרת סכנות היא. אסביר לחברי אברהם את הסיבה לעיכוב, אספר לו שתבואי בקרוב, מוקפת בבני משפחתך הרחבה, "משפחת ידידי הדרך"...

פנים לכאן ולכאן, ההחלטה קשה.

— "ניחא, אשאר עוד ימים אחדים, אך אשלח אתך מכתב עם חפצי ערך אחדים; התקח אותם עבור אחי"?

— "ודאי, ברצון רב"!

לקחתי מיד פיסת ניר ועפרון, וישבתי לכתוב. הכברתי מלים, להסביר, כיצד קרה הדבר שיש לי הזדמנות לבא מיד — ואני מתמהמהת. אפשר, שיותר משנסיתי לשכנע אותם בצדקתי — הייתי זקוקה לשכנע את עצמי...

ארזתי היטב גביעים אחדים, רקמה של אמא ועוד חפצים יקרי ערך רגשי.

גם שושנה הכינה להם חבילה, ומענין — זו שלה מצאה את הדרך והגיעה בדיוק ליעדה, ואילו שלי, צללה כנראה למצולות הים...

☆

חלפו שבועיים ימים.

"יתכן שהיום יבואו לקחתנו", התגלגלה שמועה. שמועות כאלו נפוצו אמנם, מדי יום, אך הפעם פיעמה התקוה שאכן יתגשם החלום.

עברתי ליד שתי נשים, מקבוצה אחרת, שדנו ביניהן אם כדאי להן לעזוב את המקום דוקא היום, ולו לשעה קלה בלבד. הבחנתי שיש להן ענין דחוף לסדר עוד היום, אך אינן בקיאות בשטח וזקוקות לליווי.

— "ליבא, התעשי עמנו חסד ותבואי עמנו? את מסתדרת במקומות אלו טוב מכולנו".

"חסד? איזו שאלה! — נזדרז כדי שנוכל לחזור מהר", עניתי מיד.

ר' לייבל השוחט שם לבו לכך, שאני עומדת לעזוב את המקום לזמן קצר, הוא רמז לי בתנועות ידיו שלא עת לעשות זאת, ולו לדבר חסד.

— "שמע" לחשתי, על מנת שהחברות לא תרגשנה בהתלבטויות. "כל הקבוצות שיצאו עד עתה, נלקחו בחופזה בשעות הלילה המאוחרות. אף פעם לא באו ביום לקחת את היוצאים לדרך, והרי עד הלילה כבר אהיה כאן שוב בע"ה"!

— "הקשיבי לעצתי: לא כדאי לך לעזוב היום את המקום, אם תתעכבו בדרך, לא יאותו לחכות לך".

— "ראה", סיימתי את הויכוח, "ישנן מציאויות שבהן לא כל אחד יכול לעזור, אם ניתנה לי ההזדמנות — גם אם יש פה סיכון קל — אני מעונינת לסייע".

וכך קמתי והצטרפתי אל שתי הנשים, בדרכנו אל הקצה השני של העיר. משהגענו, פנינו אל אחד המשרדים לסדר ענין של מה בכך. לפתע יצא יהודי מאותו משרד ושאל —

— "אולי נמצאת כאן במקרה גב' ליבא שלוסברג"?

— "כן כן, זו אני", ניתרתי ממקומי, "קרה משהו"?

— "הגיע טלפון מקרמונה שקבוצתך עומדת לזוז בעוד שעה קלה".

— "הו, מה אעשה?"

חושי נתערפלו לרגע. בדמיוני ראיתי את כולם נוסעים, ואני כאן, לא מספיקה להגיע אליהם. ראיתי אותם בדמיוני מגיעים

ארצה. ראיתי את אחי היוצאים לקבל את פני בין הבאים. הנה הם תרים ומחפשים אחרי, אבל את אשר הם מבקשים — אינם מוצאים. מה יחשבו להם ברגעים שכאלו? אהה, אחותנו ניצלה משואת המלחמה, וכנראה נספתה בדרך... אפשרות אחרת לא קיימת, הרי אף פעם לא נפרדה מקבוצתה, אפילו לא כדי להקדים להגיע ארצה!

— "הם לא יאמינו לכל מה שיספרו להם", מלמלתי לעצמי.

— "הג'וינט שולח מונית לקחת אותך, מהרי"!

בנסיעה מטורפת עברנו את כברת הדרך מן המשרד עד קצה העיר, תוך שאני מאיצה בנהג להחיש עוד יותר את נסיעתו.

— "הרי אנחנו ממש טסים..." התלוצץ הנהג.

לא עניתי. וכי מה הוא מבין? וכי יכול הוא לשער כמה יקרה כל שניה, לעת כזו, כמה גורלי הוא רגע קל של עכוב בדרך...

לג / איחור של רגעים

הגעתי מתנשמת ומתנשפת עד פתח הבנין, כאן עמד מנהל הקבוצה והודיע לי קצרות: "אחרת — — — האוטובוס כבר נסע..."

— "האמנם?! מדוע לא חיכו לי מעט"? אכזבתי היתה עמוקה, "הרי כלם ידעו שמיד אשוב"! בשום אופן לא הסכמתי להשלים עם העובדה.

— "אל תחשדי בכשרים! כלנו הפצרנו ללא הרף בנהג האוטובוס, שימתין עוד רגע. התחננו, ניסינו בכל כוחותינו — שלא יתניע את הרכב לפני בואך — — — אבל, הגוי העקשן אטם את אזניו בפני הקולות המתחננים".

— "ואתה", שאלתי כמתעוררת את מר פריימן, "מה בעצם אתה עושה כאן? מדוע לא נסעת בעצמך"?

— "צחוק הגורל" ענה לי, ספק בצחוק ספק בבכי. "הרי ברור לכל שהמנהל הוא חלק בלתי נפרד מהקבוצה; כל כך ברור, שאין אפילו צורך לוודא אם שמו מופיע ברשימת הנוסעים אם לאו. ומכיון ששמי אכן לא הופיע, לא הסכים הנהג שאעלה. כולם בקשו, תמהו, נדהמו — הרי הוא המנהל שלנו! אך הנהג בשלו: מי שלא רשום — אינו נוסע, זוהי פקודה"!

— "לא יתכן, התווכחו אתו, הרי המנהל הוא ראש הקבוצה! אין שום צורך לרשום אותו"!

— "צר לי", ענה הנהג באדישות, והתניע את האוטו הגדול.

— "אסע במקום ליבא שלוסברג", עלה בדעתי להציע רעיון.

קויתי, שאולי אם נמשוך את הזמן — תופיעי לפתע ולפחות לא תחמיצי אַת את הנסיעה.

— "בלי חכמות מיותרות", רטן הנהג, "מי שרשום ונמצא פה — נוסע; כל היתר — נשארים ומחכים לנסיעה הבאה. אין מה להוסיף".

בקושי סיים דבריו התקיפים — ו... האוטו נסע מול עיני, כשאני מנופף לידידי לשלום...

— "ומה הלאה"? שאלתי, כשאותות אכזבה עדיין ניכרים היטב על פני. משיכת כתף היתה התשובה.

בקושי עצרתי את דמעותי. כשלבי מלא על גדותיו, עליתי לחדרי.

טורים ארוכים של מטות ריקות קדמו את פני, וכמו לחשו לי — אין לך מי לחפש כאן, כולם עזבו.

רק מטתי שלי קראה לי ללא קול — בואי, עדיין לא נפרדנו, שמרתי לך על חפציך!

הבטתי במטות הריקות, איזה שממון אפף את החדר, איזו ריקנות שררה בו!

הושטתי ידים מאובנות אל חפצי הארוזים. החבילה נשמטה והתדרדרה ארצה. מה כבד היה המשא ברגע זה! כבד שבעתיים היה המשא הטעון על הלב!

— "קבוצה של אנשי המזרחי שוהה לא הרחק מכאן", שמעתי את קולו של מר פריימן מהדהד מפתח החדר הגדול.

— "ובכן"? לא קלטתי את משמעות דבריו.

— "נצטרף אליהם כשיצאו לדרך"!

— "ניחא, הרי אפשרות אחרת אינה עומדת בפנינו עתה. ניגש אליהם ונסביר את מצבנו. הרי בודאי לא ידחו אותנו"!

פסענו לאטנו, עמוסי הרהורים על פרידה שלא התקיימה, על ידידינו העושים דרכם קדימה. ואולי, הפלגנו בדמיוננו, מפליגים הם בשעה זו על אניה עמוסה בדרכם הנכספת ארצה, ואנחנו עדיין כאן, מקוים להתקבל אל משפחה אחרת, בלתי מוכרת.

נכנסנו אל הבנין הקרוב. אנשים רצים הלוך ושוב הפנו אלינו מבטים אדיבים.

— "אתם מחפשים מישהו"?

— "בערך... לא מישהו מסויים... קבוצתנו עזבה במפתיע את המקום, ומסיבות שונות לא הצלחנו להצטרף אליה ונשארנו פה" — — —

— "אל דאגה, אין לכם סיבה להיות עצובים כל כך, המתינו אתנו כאן ונצא יחד אל עיר הנמל. מסתבר שבימים אלו יבואו לאסוף את קבוצתנו לקראת ההפלגה. כלנו ממתינים פה בקוצר רוח. הסבלנות כבר פקעה מזמן. קל לנו להבין את מצבכם".

— "חן חן לכם על קבלת הפנים! היא מחממת כל כך את הלב, לאחר האכזבה שנחלנו היום. מתי, לפי השערתכם, אתם אמורים לצאת מפה"?

— "אי אפשר לדעת מראש, מדי יום שבים ומבטיחים שיתכן... אולי... אם יתאפשר... יבואו הערב... הערב המיוחל עוד לא הגיע, ואנחנו — עיניכם הרואות, יושבים על החבילות, מחכים ומצפים..."

— "אם כך", אמרתי ספק לעצמי ספק למקבלי פני, "אגש בינתיים לחנויות הסמוכות, וארכוש מתנות לאחים שבארץ. הרי לא יכבד המשא יתר על המידה".

— "לאן"?! השתוממו חברי הקבוצה החדשה, בראותם אותי פונה לכוון השער, "את מתכוננת ברצינות לשוטט היום בין חנויות? ומה יהא עליך אם בדיוק הערב יבואו לקחתנו? הרי ידוע לך — כשהם באים — אינם ממתינים, ממהרים וזזים".

— "הצדק עמכם", נכנעתי מיד. בעצמי השתוממתי איך זה לא למדתי לקח מהאיחור הקודם, ודאי שאין לקחת כל סכון בזמנים כאלו!

ואמנם, עוד באותו ערב הגיעה מכונית קטנה, ואספה אחדים מאתנו. נסיעה חפוזה עד עיר הנמל ונציה. פה מצאנו את עצמנו באולם ענק.

שעת לילה מאוחרת. שטיח כהה פרוש מקיר אל קיר, שטיח של בני אדם עייפים, ישנים בצפיפות בין חבילות מפוזרות למראשותיהם. הרצפה הקשה המשמשת להם למטות ומזרונים — לא נראתה לי כלל וכלל.

מצמצתי בעיני לזהות מי מבין האנשים.

ולפתע —

— "אתם עדיין כאן"? ניתרתי מלא קומתי, "בכל זאת חיכיתם לי, ידידים נאמנים, לא הפלגתם בלעדי"!

כמה מאושרת הייתי בשעה זו, כשגיליתי את חברי הקבוצה הותיקה. כמה שמחו גם הם, כשזיהו אותי למרות החשכה.

— "תהא הפגישה המחודשת איתך פיצוי על כל העכובים שבדרך! אינך מסוגלת לשער את צערנו, בשעה שהתניע הנהג את האוטובוס ולא שעה להפצרותינו".

טוב להפגש שוב. טוב שגם מר פריימן עמנו כאן. את הדרך הלאה נמשיך בצוותא!

☆

קרני שמש ראשונות מפציעות ומגרשות את החשכה מעל שמי ונציה. מעט אור חמים ונעים חודר פנים פנימה, עד עמקי הנפש, ודוחה הרבה מן החושך, מן הדכאון.

שמש זוהרת מגלה לפנינו בשעות הבקר המוקדמות את

תצלום 5 מתוך

ונציה במלוא יופיה והדרה. רבים מבין העומדים לצאת לדרך מנצלים הזדמנות אחרונה לטייל בסביבה ולהשקיף על נופה הקסום של עיר הנמל.

כשלעצמי, הייתי נרגשת יתר על המדה מכדי לטייל בבוקר זה, מה גם שהנסיון למד אותי לנהוג בזהירות ולא להתנתק מן הקבוצה. אולי, כשאפנה מבט אחורית, או אציץ בכוון אחר — תעלם חלילה הקבוצה לפתע ותפליג בלעדי.

המארגנים ומנהלי הקבוצות סקרו אותנו שוב ושוב. נראה היה שבעיה קשה ללא מוצא עומדת בפניהם: כיצד יצליחו כל הממתינים כאן לעלות לאניה, על מטלטליהם? הצפיפות הרי תהיה בלתי אפשרית.

— "חושבני, שלא תהיה ברירה אלא להשאיר כאן את החבילות הגדולות", הביע אחד המארגנים את דעתו.

— "תקום התנגדות לרעיון".

— "עדיף שיעלו אנשים נוספים מאשר מטען בכמויות כאלה".

ההצעה הובאה לידיעתנו, והתקבלה בהבנה רבה.

כך הגיע סוף סוף היום הנכסף, היום בו ניתקות רגלינו לנצח מאדמת אירופה. אדמה, שקול דמי אחינו זועקים מתוכה. אדמה שאין לנו ענין בה, אדמה ששמחנו להתרחק ממנה.

לד / אל מרחבי הים

אנית משא שעגנה סמוך לחוף, שידרה אלינו כביכול, בליל של מלים שנצטרפו למשפטים אישיים, על פי הגיגי לבו והמון רגשותיו של כל אחד מאתנו, ברגעי היציאה אל מרחבי הים.

... עלו ובואו, אודים מוצלים. מֵי הים הפתוח יכבו את להבות חורבן שעדיין בוערות בלב.

... אל תאריכו שהייתכם על אדמת היבשת הארורה הזאת, שאיימה לכלות את כולכם...

בקלילות נעו המפרשים עם משב הרוח. עלינו במהירות כלנו: עשרות, מאות. קבוצות רבות ממקומות שונים ורחוקים, מפליגים יחדיו, אל יעד אחד. מפליגים ימים, לילות, שבועות ארוכים.

רב החובל פנה אלינו כבר בראשית הדרך והכין אותנו לקראת קבלת הפנים הצפויה לנו.

— "שלא תנחלו אכזבות. האנגלים השולטים בארץ ישראל עויינים אותנו בגלוי, מכל פליט יהודי שמצליח לחדור אל המולדת, נעשה להם צפוף. רשמית, אין לפליטים מקום, ואף לא זכות, לעלות על אדמת ארץ הקודש. הם משוטטים עצבניים בחופי הארץ, ועוצרים תחילה את רב החובל ואת שותפיו ל'עבירה'. כל אלה נענשים כחוק... זכרו: כשנגיע, לא תכירו אותי עוד. אני אחד מאנשי הקבוצה. אינכם יודעים מיהו רב החובל. זוהי ספינת משא השטה עם הרוח... אין כלל צורך במנהיג לספינה זו, ברור לכולם"?

— "ברור, ברור"! בקשו כולם להרגיעו.

אולם לי נדמה שאי הבהירות, היא, דוקא היא, השלטת בתמונה. כלל לא ברור לנו, מדוע אין האנגלים פותחים את שערי הארץ בתרועות שמחה בפני נצולי מחנות ההשמדה מאירופה. אפשר שכשנגיע יתבהרו מעט מן הספקות, ונקבל מענה על הרבה שאלות. בינתיים נמשכת לה ההפלגה.

☆

אחדים לקו במחלת ים וחשו ברע. אחרים לא שלטו ברגשותיהם, ורוחם סערה לקראת פגישה מחודשת עם מכירים בארץ.

ימי הפורים עברו עלינו במרחבי הים הפתוח ונסכו בנו קורטוב של שמחה, מעורבת בעצב, על עבר כה עגום, על טרגדיה נוראה העומדת להגיע אל קצה. חשנו "ונהפוך הוא", שגלי הים הם היו נינוחים, ואילו האדם הוא הסוער סערה פנימית — גואה. הגלים הרגועים כמו שבו וניסו לצקת מעט שלוה, בנפשותיהם של החותרים קדימה.

... עוד מעט קט... עוד מעט והגעתם אל היעד.

שמי תכלת פרושים ממעל נפתחים לפנינו, משתתפים עמנו בתפלת הדרך ומעלים אותנו עד כסא הכבוד. מעלים את המלים, מרוממים את המחשבות...

"... למען זכות כל הצדיקים והחסידים שהיו בכל דור מגינים על עמך ישראל, תעמיד הים מזעפו ויחשו גליו, (— וגלי סערת נפשינו —), ותעשה רצון לבנו, ותוליכנו מהרה אל מחוז חפצנו לטובה, כאשר בידך לעשות. ותשמע תפלתנו, ותאזין תחנתנו ועננו בשעה הזאת שאנו מתפללים ומתחננים לפניך, ותוליכנו בנחת רוח טוב כפי הצרך... ואל יעכבנו לא משטין ולא מֵצר ולא מזיק ולא מבלבל ולא מפחיד ולא מאַיֵם, ותוציא רוח טוב מאוצרותיך להנהיג הספינה, וחזק כל תופשי משוט ומנהיגיה... שינהגו אותה כראוי... שמרה נפשי והצילני, אל אבוש כי חסיתי בך, ואנחנו נברך י-ה מעתה ועד עולם הללוי-ה".

נמל תל־אביב
פליטי השואה מגיעים לארץ ישראל

בסיום תפלת הדרך נדמה כמו שמענו קול עונה מבין שבעת הרקיעים:

— "הנה אנכי שולח מלאך לפניך, לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי..."

☆

כ"ג אדר תש"ו.

שעת בוקר מוקדמת.

קרני שמש ראשונות זורחות מעל בתיה של תל־אביב. אכן, הגענו אל "המקום אשר הכינותי"...

קולות ירי ראשונים מקבלים פנינו ואינם מבשרים טוב. העינים המתרוממות מעל הספון מבחינות בכדורים שורקים באויר.

מה זה?! וכי ניצלנו משם על מנת לסיים דוקא פה את מסכת חיינו? לא יתכן!

ושוב מלמלו שפתותינו, כבימים הקשים — "קוה אל ה', חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה'".

האניה "וינגייט" שבה הפלגנו, זוהתה הן על ידי הבריטים והן על ידי לוחמי המחתרת היהודים, שידעו זה מכבר על בואה הקרוב. הבריטים חשדו שזוהי אנית משא טעונה נשק, והפנו אליה מיד את קני תותחיהם, כדי להטביע את "כלי המלחמה" בעוד מועד...

הירי באויר העביר רטט בינינו. לא ידענו מה מתרחש על החוף, ולאן יופנו הכדורים ברגעים הקרובים.

משגילו הלוחמים היהודים (לובשי בגדים אזרחיים) את כוונות הזרון של הבריטים, החלו מיד במאמצים קדחתניים למנוע את הטבעת האניה. לאחר משא ומתן קצר, הגיעו לידי הסכם, שהאניה תבדק מיד עם הגיעה אל מול החוף.

עוד רגעים אחדים עד פתיחת שערי הארץ בפנינו, רגעים

שדמו עלינו כנצח, והנה — — משמר כבד סביבנו. המולה, התרוצצות, משל זממנו להזיק למישהו. כמה מוזרים היו האנגלים בעינינו!

קצין מלווה בכתריסר חיילים עלה על האניה והחל לחקור — "מיהו רב החובל פה"?

אין תגובה.

— "אני חוזר ושואל: מי כאן רב החובל, ומי הם אנשי הצוות"? הפעם נשמעה השאלה ביתר תקיפות, ובחמת זעם.

"הם מסרבים לענות", הוא אמר באזני אחד הקצינים.

— "משמע שיש להם כנראה סיבה להסתיר משהו. צריך לעצור את כולם"!

תוך כך התקרבו אליו אחדים מהנוסעים.

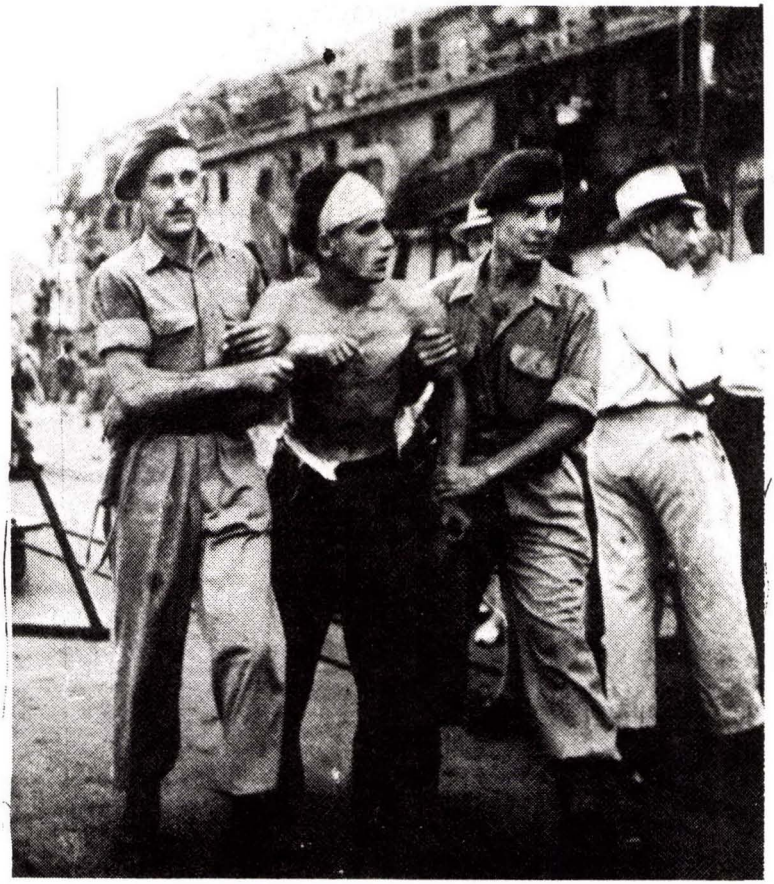
— "האניה הזאת נסעה בלי רב חובל, כך — מעצמה; הרוח הטובה הביאה אותה עד הלום"...

הקצין הבריטי עמד להתפקע מזעם. תרנו מבוהלים אחר רב החובל הג'ינג'י שלנו. לאורך הנסיעה שב והזכיר לנו כל פעם מחדש, ששערו ג'ינג'י, מה שהיה גם בלי זה כה בולט, עד כי לא ראינו כל צורך בהבהרה מודגשת זו.

עתה — כמו בלעה אותו האדמה. מתברר כי לפני הירידה אל החוף הצליח לצבוע את שערו ולשנות את מראהו באופן מוחלט. אפילו רצינו בכך מאד — לא היינו מסוגלים לזהות אותו. הוא אמנם לא חשד בנו שנסגיר אותו — אך מה שבטוח — בטוח...

כך הובילונו האנגלים עד החוף בנמל חיפה. עייפים וסחוטים מטלטולי הדרך.

ניתנה הרשות לקחת את החבילות איתנו. אט אט צעדנו לכוון האוטובוס.

שוטרים בריטים בנמל תל־אביב

לה / בארץ הנכספת

פסיעות ראשונות על אדמת ארץ ישראל.

אחדים התכופפו ונשקו לאדמת ארץ הקדש. אחרים היו עייפים מדי.

האוטובוס התמלא עד אפס מקום. לפני התזוזה חילק הנהג פיסות ניר לנוסעים, כדי שירשמו עליהן את שמם וימסרו אותן לעיתונאי שהמתין למטה. כיון שעליתי מבין האחרונים, לא נשארה פיסת ניר עבורי.

— "תן לי מה שיש לך", בקשתי מן הנהג, "אפילו משומש או קרוע — לא חשוב!"

— "מצטער, לא נשאר"! בכל זאת חיטט וחיפש — והנה שלף מאיזה כיס ניר דק, מקומט, מן הסוג שבו נהגו בזמנו לעטוף תפוזים.

"חבל", התנצל, "עטיפה דקה ומשומשת של תפוז ודאי לא תועיל לך".

— "הו, זה מצוין! תן לי את הניר, מהר, שעוד אספיק לרשום לאחים..."

"שלוסברג, 'המקשר', ירושלים: אחותכם ליבא בארץ ישראל".

הנהג התבונן שוב ושוב דרך המראה באשה הששה אלי ניר כה עלוב, וממהרת להשליכו דרך החלון החוצה.

אנשי הבריגדה סייעו באסוף כל הפתקאות. יהודים נרגשים

אחרים שהתקבצו ובאו לקבל את פנינו, שלחו לנו ב"דאר חוזר" וופלים וקוביות שוקולד. ראינו את עיניהם הדומעות. קראנו בעינינו היבשות את שרחש לבם בבוקר זה: שרידים יהודים... הטראומה שעברתם לא תשכח לנצח. הדם היהודי רותח! ה' יקום דמם של כל המליונים שלא זכו להגיע הנה. מי יתן ותבואנה השלוה והישועה לעם היהודי בכל מקום שהוא...

בעמקי לבנו הצטרפנו לתפלת מקבלי פנינו. האוטובוס העמוס לעייפה החל לנוע באיטיות.

היינו כה עייפים, שלא טרחנו לשאול לאן מובילים אותנו. דבר אחד היה ברור — כרגע איננו חפשיים עדיין. מראה המשמר הכבד סביבנו היטיב להבהיר את הצפוי לנו בימים הקרובים.

☆

"עתלית — בית המעצר"

תמרור בולט הזדקר למולנו והודיע באלם על מקום המצאנו.

בית המעצר... נו, שיהא כך, העיקר שהגענו ארצה. אל ה"גיטו" הנוכחי לפחות לא יגיעו המרצחים מאירופה. כאן בין יהודים, לא יעזו לחסלנו — פעפעה התקוה.

בנין גבוה, חלונותיו מסורגים, עשוי לְבֵנים אפורות-גדולות, המשרות דכאון על כל המביט בהם. חצר שוממה, מוקפת גדרות תיל מכל כוון. במרחק מטרים ספורים — גדרות נוספים של תיל דוקרני, מזדקרים לגובה רב. שמירה קפדנית ושערים נעולים היטב ממזרח וממערב, באו להוציא מן הלב צל־צלו של רעיון בדבר בריחה.

עם כל זה, ניתן היה לחוש — כמעט למשש — את האושר הגואה בתוך תוכנו פנימה:

אנחנו כאן, בארץ ישראל! בארץ הזאת נשאב כוחות, ואם יהיה צורך בכך — נלחם על קיומנו אך ורק כאן!

האמנם? האם הננו באמת כאן? שַבנו ושאלנו זה את זה מדי פעם, האם זו מציאות ממשית?

כ"ד אדר, יום הזכרון של אמא ע"ה.

היום לא אאסוף מנין לאמירת קדיש. פה בארץ יאמרו האחים קדיש. הם אמנם אינם יודעים עדיין על בואי, אך הם ודאי אומרים קדיש גם כך. רצוני רק למצוא מעט נפט ולהדליק נר זכרון לעילוי נשמת אמא, שלא זכתה לבוא עמנו הלום.

☆

ערב. על גבי דוכנים רבים ברחבי הארץ מונחים עתונים שונים.

בין דפיו של העתון היהודי מתפרסמת ידיעה:

> "האניה 'ויינגייט', שעשתה דרכה מאיטליה, הגיעה אמש לחופי הארץ. משמר בריטי כבד עמד להטביעה בחשד שהיא נושאת בקרבה נשק ללוחמי המחתרת. לאחר כמה יריות אזהרה באויר, התערבו אנשי הבריגדה, שהתאספו על החוף, והצליחו למנוע אסון. הנוסעים ירדו אל החוף בשלום, אולם נלקחו מיד לבית המעצר בעתלית".

להלן רשימת הנוסעים: — — —

כאן הובאו כל השמות, שנרשמו על גבי הפתקאות, שזרקנו מבעד לחלון האוטובוס.

לו / ירושלים — עתלית

כמדי יום רכשו עוברי אורח את העתון, קראו בחפזה את הכותרות, הגיעו לבתיהם והתישבו להמשיך ולקרוא בנחת כל ידיעה, כל מלה.

בימים אלו מתפרסמות מדי פעם ידיעות חשובות ביותר, כך שהעתון היהודי הוא מצרך רב ערך אצל רוב התושבים.

בסמטאותיה הצרות של שכונת מאה שערים בירושלים צועד לו לאטו יהודי שקוע במחשבות. היום אין העתון מעניין במיוחד. מחשבות אחרות מעסיקות אותו וממלאית את כולו. דוקא היום, הוא אינו מתפנה אפילו להצצה קלה בעתון, כדרכו. זכרונות נוגים צפים ועולים במוחו, זכרונות מבית אמא. הרי היום, כ"ד באדר מלאו שנתיים לפטירתה. יש למצוא מנין לאמירת קדיש.

כה נוגים ההרהורים, כה צפופים — עד שלא נותר מקום לכל מחשבה נוספת.

בפתח ה"שטיבל" מתפרץ לעברו חבר ותיק, חוסם בפניו את הדרך, ומתנפל עליו בקריאת שמחה אדירה:

— "אברהם"!

— "הנח לי היום", דוחה אותו אברהם הצידה, חסר ענין, כרגע, בשמחת ידידו. "אני ממהר לתפלת ערבית, להגיד קדיש על אמא. זהו יום הזכרון שלה, אתה מבין? הנח לי להכנס לבית הכנסת, אין לי היום 'ראש' לשמחות".

— "אבל אתה חייב לשמוע, כנראה לא קראת..."

— "אמרתי לך , ידידי" משסע אברהם את דבריו, "היום אין השמועות המרתקות ביותר מעסיקות אותי. אינני יכול לשכוח שאמא איננה עוד; וכי לא זכיתי להיות במחיצתה בשנותיה האחרונות; ובעודה עוברת תלאות ויסורים, היתה רחוקה משני בניה. היחידה שעברה איתה את כל הסבל היא אחותי, וגם ממנה לא קבלתי שום ידיעה בזמן האחרון" — — —

— "אחותך נמצאת פה, בארץ"!!! קוטע הידיד בקושי את שטף דבורו, "זה בדיוק מה שאני מנסה לומר לך כבר חמש דקות! באתי לבשר לך. לבי אמר לי שאינך יודע עדיין"...

— "אחותי? בארץ??? מנין לך"?

— "הא לך, קרא בעצמך! זהו עתון הערב. הנה שמה, כאן, ברשימת הנוסעים שהגיעו ארצה"!

— "ליבא שלוסברג"... ממלמל אברהם ואינו מאמין, "אותיות ברורות, שחור על גבי לבן. כן, אין עוד ליבא שלוסברג בתבל כולה... זו אחותי"!

אברהם מקרב את העתון אל מול פניו שוב ושוב. עיניו כמו מסרבות לקלוט את האותיות הקטנות, המרצדות לנגדן באי סדר. ובכל זאת — אין זו טעות! הוא עוצם את עיניו ומנסה להתגבר על סערת רגשותיו.

הוא שב וקורא את הכתבה בפעם העשירית, לפחות. סוף סוף הוא מתעשת, נרגע קמעא ופוסע הישר אל תוך קהל המתפללים:

— "והוא רחום..." הוא מתעורר, "יתגדל ויתקדש שמיה רבא..."

עם סיום תפלת ערבית, נחפז אברהם אל ביתו בשכונת "המקשר", לשתף את רעיתו בשמחתו. מה חבל, שדוקא בימים אלו מחלים האח נחמן בטבריה. כמה תצטער ליבא שלא תוכל לראות אותו, בפגישתנו הראשונה בארץ.

עתלית.

עוברים יומיים תמימים. כמה ארוכות השעות בארץ הזאת...

קרובי משפחה מתחילים להגיע. זה עתה נודע להם על יקיריהם שבאו ארצה.

מתי יופיעו כבר נחמן ואברהם? אני מסתובבת אנה ואנה חסרת סבלנות. מבטי ממוקדים בגדרות. דמויות אחדות קרבות, האם אלה הם?...

רגע, רגע — — לא! אולי הבאים אחריהם?

צמרמורת חולפת בגופי: אולי לא יכיר איש את אחותו? שטויות! אפשרות כזו לא תתכן כלל.

☆

ירושלים.

אברהם מושיט תעודת "נסיעה חפשית" לנהג האוטובוס הנוסע לעתלית. הוא מחזיר את התעודה אל כיסו, ומבקש להתישב בניחותא.

— "סלח לי, חבר", פונה אליו הנהג "אתה מתכוון לנסוע עד עתלית"?

— "הו, כן, למה אתה שואל? אני נוסע אל בית המעצר"...

— "לפגוש את אחותך"! משסע הנהג את דבריו.

אברהם פוקח זוג עינים גדולות.

— "והרי אינך מכיר אותה ולא אותי"!

— "הדמיון ביניכם לא מותיר שום ספק: נכון שזוהי ליבא שלוסברג"?

אברהם אינו קולט את דבריו: וכי כל תושבי הארץ מכירים את שמות כל הבאים?

— "שמע", מנסה הנהג להבהיר במה המדובר. "אני בעצמי הסעתי לפני יומיים את יורדי אנית ויינגייט, מהחוף — עד עתלית. ואני אומר לך — אחותך היתה ביניהם. מעניין שעכשיו יש לי הכבוד להסיע אותך... תזכיר לאחותך שנתתי לה ניר מקומט המשמש לעטיפת תפוזים, כדי לרשום עליו את שמה. היא קפצה משמחה על ה'אוצר', ובחפזון רשמה באותיות גדולות וברורות: ליבא שלוסברג. כן, כן, במו עיני ראיתי דרך המראה כיצד עוד הספיקה להשליך — בשניות האחרונות ממש — את הניר אל האנשים שהצטופפו בחוץ. כשראיתי אותך עכשיו — נזכרתי מיד באותה אשה, שנראתה כה מאושרת"...

אברהם אמנם הספיק לקרוא בעתון על בוא האחות ארצה, אך הנה בא האשור הנוסף לשמח ולהרנין עוד יותר את נפשו המתגעגעת. והפעם — דרישת שלום חיה! עוד מעט... עוד מעט יראה אותה בעיניו...

בית המעצר בעתלית

לז / פגישה

עתלית.

אוהו, הגדרות המיותרות הללו! הלואי שיבלעו בכל רוחות השמים. וכי כך תתקיים הפגישה עם האחים, דרך הגדרות?! מבלי יכולת להתקרב אל יקירי הנפש?

בעצבנות גוברת ניסיתי לקרוע כל מחיצה שתעמוד בדרכנו ברגע המאושר של הפגישה.

בידי הקמוצה אחזתי היטב פתקאות שרשמתי אליהם, אל האחים, על כל צרה שלא תבוא. שמא יתנו לנו להתראות רק דרך הגדרות. או אז אשליך להם את הפתקאות... ובכלל, ברגעים כאלו — לפעמים נעתק הדבור מן הפה, אז תדברנה במקומנו המילים הכתובות...

איש לא שת לבו, למזלי, אל האשה ההוזה, המדמינת ומדברת אל עצמה. לבטח הייתי מעוררת חשד, שנטרפה עלי דעתי.

הנה... מלמלתי בקול חלש. עוד מעט יגיעו האחים שלי. נחמן יצעד ראשון, אחריו אברהם, כשהוא חובש לראשו כובע של חבר "המקשר"... הם יתקרבו עד הגדר, אני אקפוץ ואזרוק את כל הפתקאות בבת אחת, אצעק להם בכל גרוני... אומר להם שיקראו בדרך את הכתוב... נספר הרבה הרבה...

ואז, בבת אחת, הופך הדמיון למציאות.

דמות גברית מתקרבת אל הגדר. דומה בכל לדמותי שלי. רגע! אבל מדוע רק אחד? איפה נחמן?

מרחוק אנו רואים תנועות עצבניות של אנשים המתחננים לפתוח את השער, אך השומרים — לבם כאבן, נוקשה מפלדה. הם קבלו פקודה חד משמעית — ואין לשנות! בעקשנות הם מסרבים להתיר קרבה נוספת אל העצורים.

צמודה כולי אל אחת הגדרות, כלל לא חשה בתיל הדוקרני, זיהיתיו בברור.

— "א-ב-ר-ה-ם"! קראתי בכל כוחי, "אברהם! איפה נחמן"?

לגבינו נפלו ברגע זה כל המחיצות. שתי נפשות נסערות, מנסות להתעשת ולא לאבד את החושים, לא להתעלף, לא לא... להשתדל אפילו לא לבכות... מי מאתנו זקוק עכשיו ליותר כוחות איתנים כדי לעמוד איתן ולא לצנוח?!

— "איפה נחמן"? חזרתי על שאלתי.

— "הוא בטבריה, אל תדאגי; הוא יחזור לירושלים בעוד ימים אחדים".

— "אברהם, תפוס את הפתקאות שאשליך אליך; תקרא אחר כך, בדרך. בוא נדבר עכשיו על מה שלא כתוב..."

חלפה דקה, או אולי שניות אחדות. המלים כמו פרחו ונעלמו להן. הפה כמו נאלם. וכי אפשר לבחור ברגע שכזה מילים חגיגיות לארוע? וכי אפשר לברור מה לומר ברגע זה, ומה לדחות לאחר כך? בכל זאת השתחררו סוף סוף המלים ונפלטו מתוך הגרון. צעקנו זה מול זו, דברים של מה בכך. לא שקלנו מה כדאי להוציא מהפה, ומה עדיף לנצור, לפי שעה. ובאמת — מה משנה מה נדבר? העיקר שאנחנו פה, בארץ, יחד. העיקר הוא שיש לנו האפשרות לשוחח...

"נתראה בקרוב בירושלים", אחלנו זה לזו.

בקרוב... מתי הוא היום הקרוב?

עוד עשרה ימים חלפו להם בעצלתיים. התנאים גרועים, המזון דל, אולם ריח השחרור הקרוב נוסך הרגשת בטחון, "כל עכבה לטובה", הרי עלינו להתמודד עכשיו עם פרידה נוספת, פרידה מחברי הקבוצה. קשה לקום כך, ביום בהיר אחד, ולפנות איש לדרכו ואפילו אל יקיריו. היו בינינו גם בודדים שלא נותר להם כל שריד ופליט, ולא היה להם קרוב וגואל בארץ. לאן יפנו הללו?

כעבור עשרה ימים הגיעה ידיעה ממועצת המושבה "מגדיאל" שעל יד כפר סבא; כל חברי אגודת ישראל שהגיעו — מוזמנים להתארח במושבה לזמן בלתי מוגבל.

הודעתי לידידים הטובים שמפה אסע לירושלים, ואגור אצל אחי המצפים לבואי.

"נשמור תמיד על קשר", הבטחתי. "נזכור אלו את אלו בשעות שמחה או, חלילה, בעיתות צרה".

— "מובן", הסכימו ידידי, "מקומך מעתה הוא יחד עם אחייך, אבל... אולי תלכי לגור עמם רק אחר הפסח? איננו חושדים, חלילה, בשום יהודי כשר. אך לאחר שכה נזהרת בימים הקשים, כל כך הקפדת במיוחד בענייני כשרות, שחבל, דוקא עכשיו" — — —

— "אל תדאגו", עניתי לאשר חששו לומר, "אם לא אוכל להיות איתם בפסח, יהיו הם איתי, את הפסח הזה נחוג בע"ה בצותא — בכשרות ובהידור" שכן בדמיוני ראיתי כל העת ההיא מנורת אור על חומות ירושלים, אור של שחרור אור של גאולה.

— "כן, ליבא כבר תסתדר", חייכו זה לעומת זה, "היא כבר תכשיר כראוי כל מטבח שבו תמצא, אם רק יהיה צורך בכך. במקום שלא תוכל לסמוך על ההידור — יאלצו המארחים לסמוך עליה..."

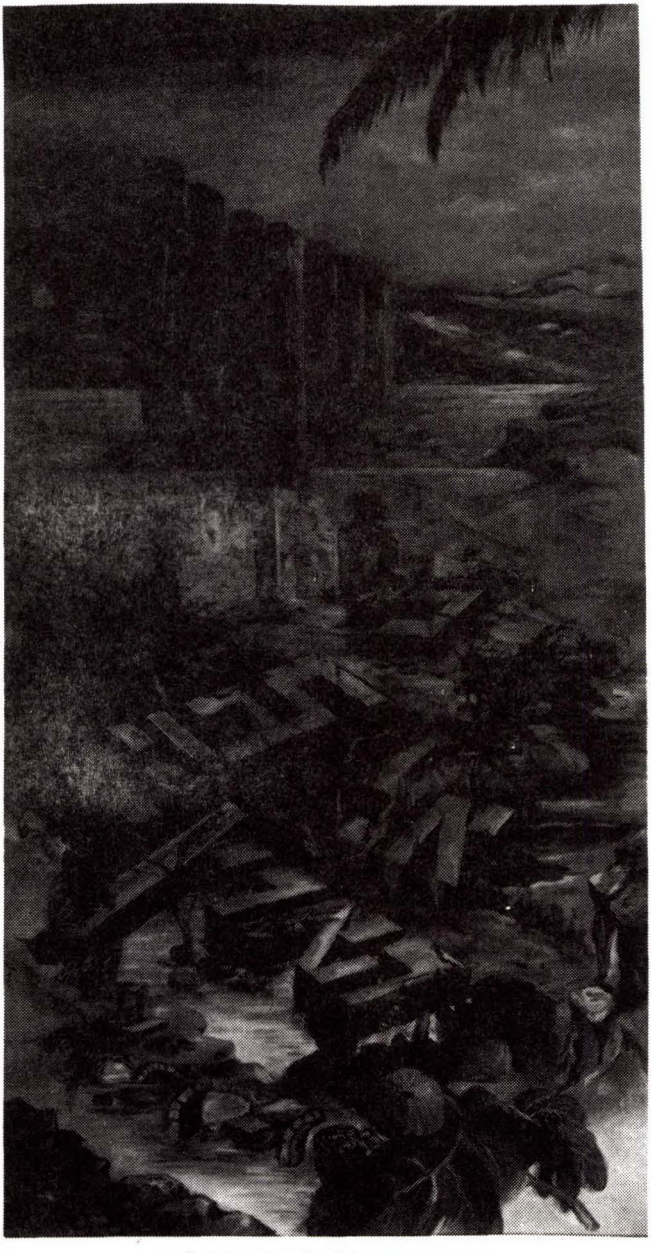
הודעה ברמקול מטעם הסוכנות:

"כל יהודי שעובר לגור באחד מקבוצי הארץ — מקבל 5 לירות, מיטת ברזל ומזרון, מתנת הסוכנות היהודית, עם שחרורכם רשאי כל אחד מכם לבחור לו את מקום מגוריו לפי רצונו החפשי".

לא היה, כמובן, מקום להיסוס. ויתרתי מרצון על מתנות הסוכנות. ממילא לא ידענו את ערך הכסף בארץ. אי לכך קבלתי רק דמי נסיעה לירושלים.

— "חבל", אמרתי לחברי בחיוך, "אין לי אפשרות לקיים מה שהבטחתי לכם בהיותנו בדרך, חשבתי שבזכות היותו של אחי חבר 'המקשר' — נוכל לנסוע כולנו חינם ברחבי הארץ... אבל אתם רואים — אפילו אני עצמי צריכה לשלם עבור הנסיעה! באמת מוזר"...

חייכנו, הרבינו לצחוק ולהתבדח, נפרדנו, תוך ידיעה ברורה, שאין זו אלא פרידה זמנית. בכל הזדמנות נשוב ונפגש. לעולם לא ינתקו קשרי הידידות העמוקים.

מנורת אור על חומות ירושלים

לח / "שהחיינו" —

ביחד עם יהודים משוחררים רבים אחרים, עליתי אל האוטובוס העושה דרכו לירושלים. כל מראה שהתגלה אלינו מבעד החלונות — הקפיץ אותנו ממושבינו:

— "הביטו, הנה גמל של ארץ ישראל"!

— "היי, שימו לב! עצים צומחים פה, בארץ ישראל"!

— "ראיתם איזה יופי של אבנים כאן"?

— "ושמי התכלת מעל ראשינו"...

— "וההרים הנפלאים של הארץ"...

— "והאדמה החומה... והשמש הקורנת"...

וכמו חברו יחדיו כל איתני הטבע לקרוא לעומתנו — ברוכים הבאים! שלום עליכם! כולנו אושר בבואכם!

בתחנת "אגד" שבלב ירושלים נעצר האוטובוס.

"תחנה מרכזית, ירושלים" הודיע הנהג.

מעגלי רוקדים הצטופפו סביבנו וקבלו פנינו בשירה אדירה. פנים מחייכם, קורנים, מוכרים ובלתי מוכרים — קדמו אותנו.

חסידי חב"ד שהגיעו אל התחנה, נטלו את צרורותינו, כדי לאפשר לגברים להצטרף אל מעגלי הרוקדים.

"ברוך אתה ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה!" הדהדה השירה בחלל. שעה ארוכה נמשכה השמחה, ועוד שעות

רבות אחר כך, צלצלו באזנינו המילים; "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה..."

אשה ירושלמית שטופת דמע עמדה לצדי, והחלה לגלגל איתי שיחה — בשפה פולנית רהוטה.

— "הו, סליחה", עצרתי את שטף דבריה, "פה בארץ לא אדבר פולנית! די לי די והותר"...

— "הבנתי, לא התכוונתי לצער", מיהרה להתנצל. "לאן מועדות פניך? האוכל להזמין אותך להתארח בביתי"?

— "אולי בפעם אחרת, תודה רבה! כרגע אני ממהרת אל אחי הגר בשכונת 'המקשר'".

— "בואי, ניקח יחד את החבילה, ואלווה אותך לאוטובוס. כאן בסמוך תחנת קו 12. תוכלי לנסוע בו עד שכונת 'המקשר'".

נהג קו 12 הקרב ובא, הצליח בעמל רב לפלס דרכו בין מעגלי הרוקדים הנרגשים. כשעצר לבסוף בתחנה שלחתי מבט לאחור, לעבר כל היהודים הטובים, אחי לטלטולי הדרך, נטלתי צרורותי — ועליתי.

הנהג הרים את ראשו לעבר הנוסעת העולה — וכמו הוכה בהלם. ידו המושטת לקבל את התשלום — צנחה; סחרחורת תקפה אותו, כמעט עמד להתעלף.

גם אני הרמתי את מבטי.

— "אברהם!! זה אתה"?!... חושי נטשטשו.

עיני כל הנוסעים הופנו אלינו.

"מה מתרחש פה"?

— "ס... ס... סליחה, לא אוכל להמשיך בנהיגה, חכו בבקשה ש... שיבא נהג אחר להחליפני, זוהי אחותי, אתם מבינים? זוהי אחותי... אחותי..."

זרם הדמעות החל שוטף אותו. דמעות לרוב זרמו גם מעיני הנוסעים הזרים, שהחלו לקלוט מה מתרחש.

— "אברהם!" חיזקתי את עצמי כדי לחזק אותו, "עכשיו אתה בוכה? דוקא עכשיו, כשזכינו"?

— "זכינו?! עשרים וחמש שנה, ליבאל'ה, עשרים וחמש שנה חלפו, מאז עזבתי את ראדין, וכי חצי יובל שנים הם ענין של מה בכך? וכי לא ישפיעו עלינו? וכי המלחמה הארוכה והארורה הזאת לא חדרה עד עומק נפשנו ופצעה את לבנו"?!

— "נכון, אחי, אבל עכשיו הרי זכינו ואנחנו שוב כל כך קרובים! מי האמין שאכן בוא יבוא הרגע הזה"...?

"אברהם, התגבר! אעמוד לצידך ואתה תמשיך בנסיעה".

— "אנסה לנהוג עד שכונת 'המקשר', שם אמצא מחליף ונרד יחד הביתה".

ה-ב-י-ת-ה!!

☆

כמעט חנוקים מאושר, הגענו לביתו של אברהם.

— "נחמן נמצא באזור, הוא מנהל פה בשכונה חנות מכלת. אלך מיד ואקרא לו".

— "לא, לא, אל תלך אני ארד אליו בעצמי. איך אוכל לעמוד כך ולהמתין לו"?

עוד אנחנו מתדיינים, ושליח נעלם קפץ אל המכלת. תוך דקות אחדות ניצב מולי נחמן, אחי הבכור.

— "נ-ח-מ-ן"! הצמדתי אליו מבט נרגש.

— "ל-י-ב-א"! קרא נרעד ונפעם.

וכך עמדנו זה מול זה רגעים ארוכים. הדמעות שטפו את פנינו, המילים נתקעו בגרון...

עוד דמעה, עוד מבט.

נחמן! התבוננתי בו בעצב: עד כמה נפלו פניו במשך שלש עשרה שנות הפרידה ממנו. נחמן, יפה התואר — כה חיור וחלש נראה בעיני היום...

שלשתנו עומדים על הרצפה החלקה, מתקשים להאמין שאין זה חלום...

— "נחמן, אברהם", הפרתי את השתיקה. "בואו נשב ביחד, יש לי הרבה מה לשוחח אתכם... עליכם לדעת. צריך שכולם ישמעו וידעו... שיזכרו הכל. שלא ישכחו לעולם ועד... לעולם לא אגמור לספר..."

— "כן ליבא, את היית בגיא ההריגה — ויצאת בשלום, ברוך ה'. ידענו שזוועות עוברות עליכם. ידענו — ולא יכולנו לעשות מאומה, לו אך יכולנו להושיט לכם יד לעזרה כלשהיא — — —

כן, אנחנו צריכים לשמוע. עוד ימים ארוכים נשב כך ונשוחח, בודאי. מה טוב שאנחנו כאן עכשיו, כולנו יחד..."

— "כולנו"?? השתוממתי.

— "כן, ליבא, בשבילנו אַת כעת — הכל! אַת עדות ניצחת לכח היהודי שלא ינוצח לעולם, שיצא מתוך האש מן הלבה ואיננו אוכל"!

☆

בארוחת ערב משפחתית סיימנו את היום הראשון בירושלים. עליתי על משכבי בשעת לילה מאוחרת, על מיטה רכה וחמה, וסדינים צחורים מגוהצים.

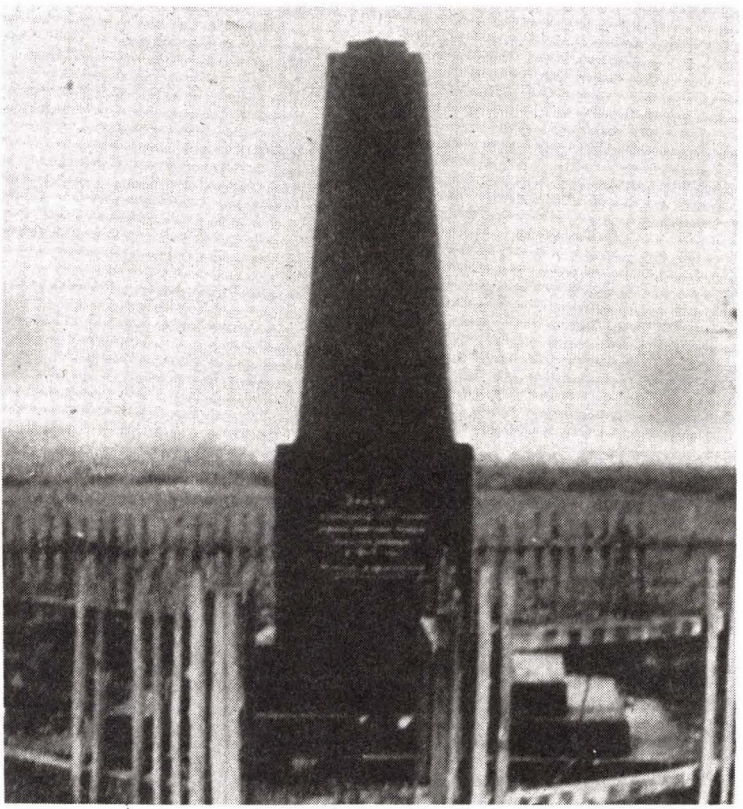
את זכרונות העבר שניסו להטרידני בשעה זו, דחקתי הצידה.

לא, לא הלילה. כעת מוטב לשוב לחוות כל רגע ביום המאושר שעבר עלי, יומי הראשון בירושלים.

אולי היתה זו כבר שעת בוקר, כשסוף סוף נפלה עלי תרדמה מתוקה.

בחלומי קופצים ורוקדים אחים יהודים נרגשים, והשירה בוקעת רקיעים:

"ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם,
שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה"...

המצבה בבית החיים בתל־אביב
לזכרם של קדושי ראדין

לט / אחרית דבר — יש יתרון!

חלפו שנים אחדות, התחלתי לשקם את חיי. את פרנסתי מצאתי במוסד לילדים יתומים "דיסקין" שם שימשתי כאֵם בית.

נישאתי בשנית לאחד מנצולי השואה, יהודי יקר בשם משה מרדכי הרשקוביץ, אשר איבד את אשתו וילדיו בכבשני האש בהונגריה. זכיתי להקים משפחה בישראל ולהיות לאֵם מאושרת.

כעבור עשר שנים, התאלמנתי בשנית. אל הידידים הרבים שבאו לנחם אותי ואת ארבעת פעוטי, אמרתי:

— "עלי להמשיך להודות לקב"ה על חיי, שניתנו לי מחדש מאתו יתברך, אדון כל התולדות, המנהג עולמו בחסד ובריותיו ברחמים.

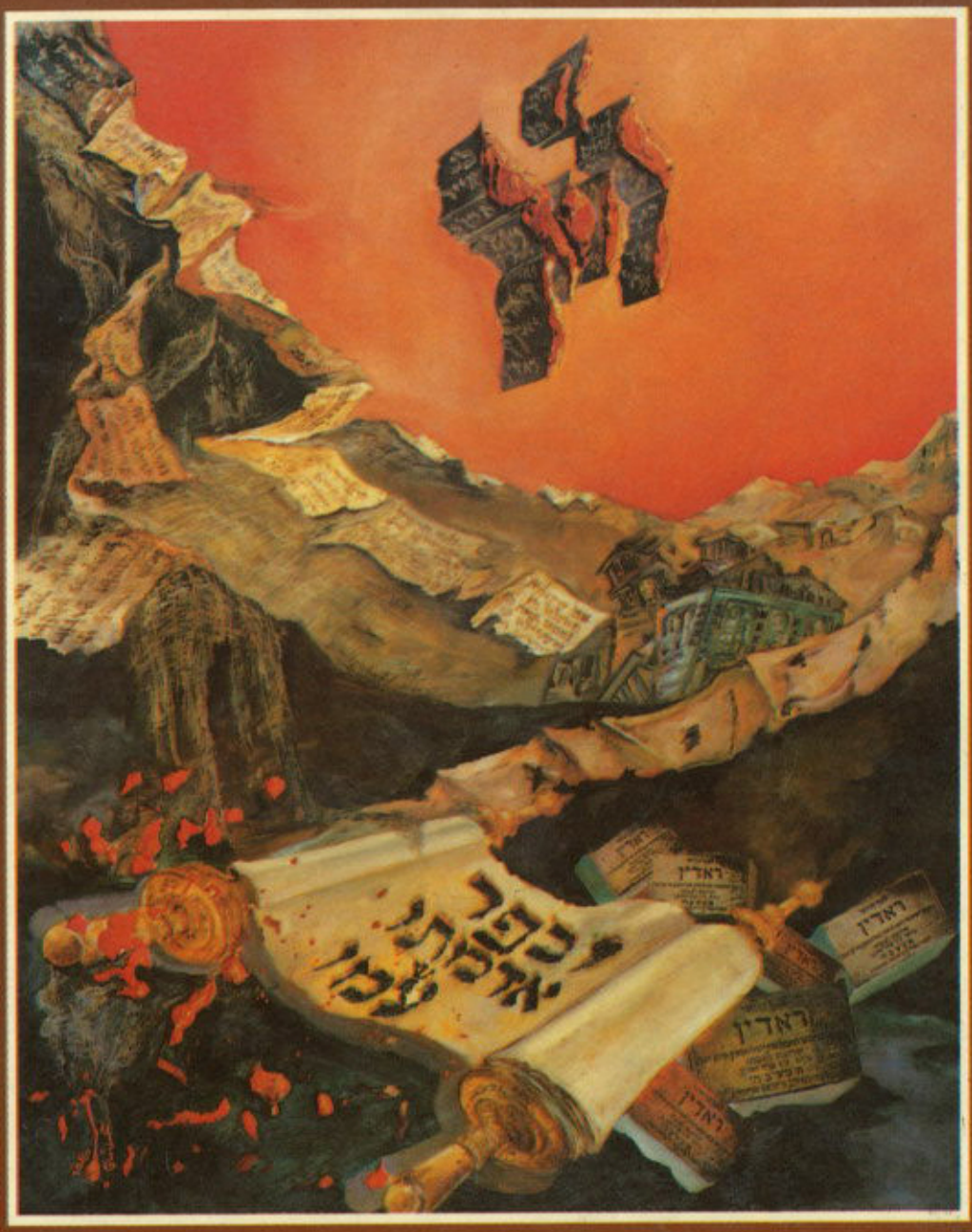
לילדי הרכים יש אבא, אבא גדול, אבי היתומים"!

☆

בזאת תם אבל לא נשלם ספור של מעט מזעיר מקורותי בתקופת השואה ועד בואי ארצה. אני רואה צורך להמשיך ולספר לצאצאי ולנוער הצעיר, שנדע כלנו, ולעולם לא נשכח פרק איום זה, הנשגב מבינתינו בדברי ימיו של העם היהודי.

— זכור אשר עשה לך העמלק הגרמני ימש"ו.

אך יחד עם זכירה זו עלינו גם לזכור תמיד את פסוקו של החכם מכל אדם במגילת "קהלת", כשהוא מתובל באמרתם של גדולי המוסר — 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש'? תחת השמש אין יתרון, אבל למעלה, למעלה מן השמש — יש יתרון"! — כי אכן העולם הזה הוא פרוזדור בלבד לטרקלין התמורה לעושי רצונו של בורא העולם, המתנהג עם יצוריו כרצונו, יתברך שמו.

"ORAYSOH" PUBLISHERS
AND DISTRIBUTORS OF ALL JUDAIC WORKS
Jerusalem, P.O.B. 5625